

Special Issue / Téma

Various Perspectives on the 'War on Gender' / Různé pohledy na válku proti genderu

Guest editors / Hostující editorky: Eva Svatoňová, Mina Baginová

Eva Svatoňová, Mina Baginová: Various Perspectives on the 'War on Gender':
A Thematic Collection | **2**

Articles / Stati

Paolo Gusmeroli, Luca Trappolin: 'The School Must Not Be Partisan!' Mobilising against 'Gender Ideology' in Italian Schools | **12**

Ecem Nazlı Üçok: Transformative Activism and Feminist Solidarity: A Qualitative Study on the Personal Narratives of Polish Activist Women | **31**

Altynay Kambekova: Choosing the Lesser Evil: The Anti-Gender Movement in Kazakhstan in the Context of Coloniality | **56**

Articles outside the special issue / Stati mimo téma

Petra Poncarová, Radka Dudová: „Musím se tvářit, že je všechno v naprostém pořádku“: menstruace, ženská těla a svět pracovních organizací | **80**

Romana Marková Volejníčková, Marie Pospíšilová, Hana Maříková:
Nízkopříjmoví podnikající a jejich způsob vyrovnání se s krizí na příkladu pandemie covidu-19 | **106**

Document / The Gender Files

Jana Valdrová: Inkluzivní vyjadřování v češtině. Metodická doporučení | **133**

Book reviews / Recenze

Ján Mišovič: Filozofky – ženy různých generací (Buxton, R., Whiting, L. Královny filosofie. Život a odkazy nedoceněných žen filosofie) | **148**

Magdalena Jozová: Láska, péče, solidarita. K novým narativům péče (Lynch, K. Care and Capitalism) | **151**

Hana Drštičková: Strašáci genderu v nežitelné krajině (Butler, J. Who's Afraid of Gender?) | **156**

Information / Zprávy

Shana De Sousa: Report from the Symposium 'Central-European Masculinities in a Comparative Perspective' | **164**

Various Perspectives on the ‘War on Gender’: A Thematic Collection

Eva Svatoňová^a, Mina Baginová^b

^a) Jan Evangelista Purkyně University

^b) Faculty of Social Sciences, Charles University

Svatoňová, Eva, Baginová, Mina. 2024. Various Perspectives on the ‘War on Gender’:
A Thematic Collection. *Gender a výzkum / Gender and Research* 25 (1): 2–11,
<https://doi.org/10.13060/gav.2024.003>.

The undeclared war against women

In 1991, American feminist and award-winning journalist Susan Faludi published an influential book titled *Backlash: The Undeclared War Against American Women*. In this work, she examined a reactionary discourse prevalent in the media and cultural products that emerged during the 1980s. The central motif of this discourse depicted women as being profoundly unhappy despite having ostensibly achieved the freedoms championed by the women’s movement of the 1970s. The discourse blamed feminism for ‘producing’ masses of single professional women who were prioritising their careers over family life, suffering burn-out and depression, succumbing to an ‘infertility epidemic’, and grieving over a ‘man shortage’. In other words, the discourse claimed that ‘women were enslaved by their own liberation’ (Faludi 1993: 2).

Faludi characterised this phenomenon as a cultural shift resulting from a process wherein the discourse of the 1970s American Christian Right gained political and social legitimacy and subsequently permeated popular culture. Utilising statistical evidence, Faludi effectively deconstructed this discourse by illustrating that many of the demands of the women’s movement were nullified either shortly before or soon after feminists succeeded in actualising them. As Faludi put it bluntly: ‘the anti-feminist backlash has been set off not by women’s achievement of full equality but by the increased possibility that they might win it’ (ibid.: 14). She went on to argue that the proponents of the backlashes used the fear of change as a threat even before any major changes had occurred. What she described then was not an organised movement but a cultural turn, which almost seemed apolitical: ‘It is most powerful

when it goes private, when it lodges inside a woman's mind and turns her vision inward, until she imagines the pressure is all in her head, until she begins to enforce the backlash, too – on herself' (ibid.: 16).

The rise of a powerful new movement

Three decades later, it can be concluded that the 'unorganised, apolitical' backlash has not succeeded in deterring feminist actors from pursuing change. Despite the cultural milieu described by Faludi, they have achieved significant outcomes, including the enactment of laws addressing violence against women, the creation of programmes and shelters for battered women, and the transformation of the public discourse on women's roles in society, contraception, women's pleasure, abortion, and in some contexts also the binary opposition of sexes and beauty stereotypes. The list of accomplishments continues to grow. Additionally, the movement has also managed to develop various streams of feminist thought that, while critical of one another, have facilitated lively and opinionated debate among their proponents. Discussions have emerged between liberal feminists and socialist feminists, as well as between white feminists and those advocating for the inclusion of women who do not fit the white, middle-class, heterosexual stereotype of a woman. Disputes arose also between feminists advocating for state intervention to protect victims of gender-based violence and proponents of abolition feminism. Additionally, discussion has also arisen among Western feminists and postcolonial feminists, who criticise the former for excluding their perspectives from feminist struggles.

Amid the ongoing debates among feminists regarding the optimal strategies for women's liberation and resisting patriarchy, a new and more formidable form of backlash has emerged. This time, it transcends the traditional apolitical discourse embedded in the cultural products depicted by Faludi. Although anti-feminist cultural artefacts continue to be produced, there is a noticeable rise in the prominence of a powerful, well-organised, and well-funded network of actors known under the label of the anti-gender movement (Graff, Korolczuk 2022) or as anti-gender campaigners (Kuhar, Paternotte 2017). These actors systematically endeavour not only to prevent the implementation of reforms that could improve the lives of women and queer people but also to dismantle existing rights for women and LGBTQIA+ communities.

In the 2010s, anti-gender discourse came to be increasingly instrumentalised by populist far right parties and leaders globally. Defence of the 'traditional family' against the 'gender and LGBTQIA+ ideology' became notoriously associated with leaders such as, to name just a few, Donald Trump, Victor Orbán, Jair Bolsonaro, and Giorgia Meloni. These leaders became the most prominent examples of this owing to their illiberal tendencies, use of extreme statements, and populist rhetorical style.

However, it is important to note that many liberal and conservative actors have deployed anti-gender discourse as well. In Czechia, for instance, Prime Minister Petr Fiala, who is from a liberal democratic party and is not at all viewed as a ‘far right populist’ by political scientists and commentators, made a public statement in which he praised Donald Trump for fighting gender ideology.¹

The fact that political elites exploited anti-gender discourse to gain office led them to subsequently incorporate this discourse into public policies. Thus, over the past decade, we have witnessed how the efforts of anti-gender actors have yielded several tangible outcomes in the form of attacks on reproductive rights and human rights. Most notable among these are the tightening of abortion policies in Poland and the United States, the prevention of the ratification of the European Council’s Convention on Preventing and Combating Violence Against Women and Domestic Violence (the Istanbul Convention) in several countries (Czechia, Slovakia, Hungary, Bulgaria), and the withdrawal of Turkey from the convention, after having already ratified it in the past. The anti-gender movement was also involved in preventing the introduction of same-sex marriage or partnership in countries such as Czechia and Slovakia, while Hungary, where anti-genderism is the politics of the official government, enacted several laws discriminating against LGBTQAI+ individuals. Particularly significant were the homophobic laws introduced in Russia and the extremely harsh anti-gay laws prescribing the death penalty for certain same-sex acts introduced in Uganda in May 2023. Finally, an indirect but tangible effect of the discourse is the rise in physical attacks on LGBTQIA+ people and feminist activists and scholars.

The state of the art

Although in the early 2010s scholars tended to treat and interpret the attacks on ‘gender’ as representative of their individual national public spheres, anti-genderism is now recognised as a truly global phenomenon. Investigative research by scholars, activists, and journalists has revealed that not only do the actors who engage in instrumentalising this discourse use strikingly similar arguments, rhetorical strategies, and public relations tactics (Graff, Korolczuk 2022), but they also participate in international alliances and convene and share tactics at international conferences (Buss, Herman 2003; Power 2010), and they are often funded by the same donors (Datta 2021).

The phenomenon of anti-genderism gained the attention of European academics, activists, and the media in the first half of 2010s, as they began to observe the rise

¹ <https://pravybreh.cz/populismus-neni-budoucnost-konzervatismu-deset-poznamek-k-americkym-volbam/>

of a new discourse that warned of societal decline and moral decay. This increasingly more popular discourse is centred on the concept of the 'traditional family'. The coalition of proponents of this discourse, comprising civil society actors, intellectuals, clerics, and politicians, argues that the family – defined as a unit consisting of a man, a woman, and their biological children – is the foundation of society. They contend that this institution is in extreme danger and at risk of extinction due to an assault by a pernicious 'gender ideology'.

Within this discourse, 'gender ideology' is employed as an umbrella term and signifier for the perceived deterioration of society's moral values. This deterioration is attributed to the claims and demands of the new left, particularly feminist and gay rights movements, and to the sexual revolution. As Kuhar and Paternotte put it in their seminal work, 'gender ideology is a term initially created to oppose women's and LGBT rights activism as well as scholarship deconstructing essentialist and naturalistic assumptions about gender and sexuality. (...) It regards gender as the ideological matrix of a set of abhorred ethical and social reforms, namely sexual and reproductive rights, same-sex marriage and adoption, new reproductive technologies, sex education, gender mainstreaming, protection against gender violence and others. Ignoring the history of the notion, "gender ideology" authors rely heavily on John Money's problematic experiments and erroneously consider Judith Butler as the mother of "gender ideology"' (Kuhar, Paternotte 2017: 5).

The intellectual roots

Since the early 2010s, this phenomenon has been rigorously examined from multiple perspectives, and it would be misleading to claim that we lack knowledge about the discourse itself and the actors who actively engage in its dissemination. On the contrary, a growing body of literature is illuminating the specific facets of this discourse. Existing research has delved into its intellectual foundations, identifying key signifiers such as the concepts of 'complementarity', 'culture of death', and the purported 'Catholic anthropology' found in the official writings of Popes and the Vatican (Case 2016; 2019). Another body of work has examined the work and role of conservative intellectuals such as German sociologist Gabrielle Kuby or French psychoanalyst Tony Anatrella (for a comprehensive overview, see Kuhar, Paternotte 2017).

Important insights have been provided by research on the neoconservatism of the American Christian Right, which has been identified as an actor that has developed important rhetorical strategies later used by the anti-gender movement, including the need to protect the family (Buss, Herman 2003). This branch of research was crucial for understanding the link between these groups of religious fundamentalists calling for greater state control over people's moral values and lifestyle and the intellectuals

and politicians who were promoting neoliberal reforms and politics in an attempt to reduce the role of the state and govern according to market criteria (Brown 2006; Cooper 2017). The authors convincingly manifest how such an intersection produces the forces of de-democratisation. Thanks to this work we can understand the role of the proponents of neoconservatism, the predecessor of the 'anti-gender' discourse, in the ideological shift to neoliberalism. As Brown has importantly pointed out, neo-conservatism is a political formation that is neither ideologically nor socially unified. According to her, it is born out of a literally unholy alliance that is 'only unevenly and opportunistically religious' and includes 'intellectuals and anti-intellectuals, secular Jews and evangelical Christians, chamber musicians turned Sovietologists, political theory professors, turned policy wonks, angry white men, and righteous black ones' (Brown 2006: 696).

As Melinda Cooper (2017) demonstrates, the rise in the popularity of neoconservative ideology was a reaction to the so-called crisis of the family, manifested by the growing number of divorces and single mothers. Cooper argues that the instrumentalisation of neoconservative discourse by neoliberals has been driven by pragmatism: 'Neoliberals are particularly concerned about the enormous social costs that derive from the breakdown of the stable Fordist family: the cost that have been incurred, for example, by women who opt for no-fault divorce, women who have children out of wedlock or those who engage in unprotected sex without private insurance; and the fact that these costs accrue to the government and taxpayer rather than the private family' (Cooper 2017: 9). In other words, neoliberals have been advocating for the promotion of conservative family values as a strategy to diminish the financial burden on the welfare state, as they expect that individuals within the family unit will be responsible for one another's care and overall well-being. According to this ideology, the private family should serve as the primary source of economic security and a comprehensive alternative to the welfare state.

Transnational networking and the development of anti-gender rhetoric

Scholars such as Margaret Power (2010) and Doris E. Buss and Didi Herman (2003) have demonstrated how this neoconservative discourse was disseminated through transnational networking and cooperation, emphasising the role of transnational conferences, particularly those organised by the United Nations. The contemporary frameworks through which actors convey traditional ideas diverge from earlier models by incorporating a critical concept that was absent from the 1970s discourse: 'gender ideology'. This inclusion has led to the movement being characterised as the 'anti-gender' movement (Kuhar, Paternotte 2017). Despite its numerous variations

and refinements, this discourse has undergone only minor changes since its inception in the 1970s. In fact, anti-gender discourse is essentially a repackaging of old ideas. Like the American Christian Right of the 1970s and 1980s, anti-gender actors denounce the hegemony of anti-discrimination and egalitarian ideas in the public sphere, including the media, art, and education. They decry the 'social engineering' they associate with socialism and liberal democratic egalitarian projects such as anti-discrimination initiatives, the gender quota, affirmative action, initiatives tackling violence against women, legal access to abortion, same-sex marriage, and the possibility of same-sex partners raising children. In other words, they mourn the good old patriarchal days in which marriage was a union between a man and a woman, homosexuality was illegal, and it was deemed unacceptable for romantic relationships to form between white and non-white people, and they strive to bring those days back not only by opposing gender and sexuality progressive politics, but also by lobbying for the revocation of laws already introduced that were fought for by feminist and LGBTQAI+ rights activists.

The development of the discourse's crucial notion of 'gender ideology' is a side effect of the mainstreaming of the concept of 'gender', which has transitioned from feminist theoretical literature into mainstream discourse. The wider acceptance of the concept became more than evident when it was utilised during the UN's World Conference on Women in Beijing in 1995 (McIntosh, Finkle 1995). The notion 'gender ideology' is claimed to have emerged in reaction to this particular conference (Kuhar, Paternotte 2017).

An important branch of research analysing transnational networks focuses on the development of anti-genderism in post-Soviet Russia, where the discourse has evolved into a geopolitical instrument. This became starkly evident in the discourse utilised by Russian propaganda during its conflict with Ukraine. However, the Russian iteration of this discourse can be traced back to the 1990s, when representatives of the American Christian Right began collaborating with Russian conservatives and members of the Russian Orthodox Church. This cooperation culminated in the establishment of the World Congress of Families (WCF), an umbrella organisation that hosts regular conferences featuring prominent figures such as political leaders, clerics, and activists within the anti-gender movement. The inaugural WCF meeting, held in Prague in 1997, was attended by 700 individuals. Since then, attendance has grown substantially, with the most recent international congress in Mexico drawing over 8,000 participants.

Just as Brown described neoconservatives as an unholy alliance selectively instrumentalising religion, what we nowadays label the 'anti-gender movement' can be seen as a coalition of various actors with ideologically and politically different backgrounds. As Kováts (2017) demonstrated in her groundbreaking analysis of anti-genderism in Hungary, the composition of the anti-gender coalition mirrors the composition of the

neoconservative movement described by Brown. She argues that the coalition consists of actors with very different ideological backgrounds for whom the notion of gender functions as the 'symbolic glue' that holds the alliance together. Rather than sharing ideological and political programmes, these groups share a common enemy.

The contribution of this thematic collection

While substantial research has focused on deconstructing anti-gender discourse and elucidating the strategies employed by its proponents, there is a notable gap in our understanding of the demand side. Pablo Gusmeroli and Luca Trappolin address this gap within the Italian context in their article. They present findings from qualitative interviews conducted with mothers and teachers who, despite not being activists themselves, participated in anti-gender conferences.

The authors interpret these narratives as strategies employed by participants to defend their ethical educational competence against emerging norms of sexual democracy. They argue that these women position themselves and construct their legitimacy in response to the perceived risk of symbolic marginalisation within the educational field. By adopting a perspective 'from below', Gusmeroli and Trappolin avoid portraying the interviewed teachers and parents as mere cultural and religious subjects manipulated by anti-gender leaders. Instead, they are depicted as social actors actively engaged in cultural and social struggles with significant stakes.

Ecem Nazlı Üçok, like the aforementioned scholars, employs a qualitative in-depth interview methodology. However, her research shifts the focus to the lived experiences of those most affected by the discourse: Polish activist women who have migrated from Poland. Üçok's work explores the intersection of personal experiences, political contexts, and feminist activism, emphasising the concept of affective dissonance. Her research highlights the significance of understanding the emotional dimensions of activism and the role of affective solidarity in motivating collective action.

As a Turkish academic who left Turkey to pursue research in gender studies amidst political threats from the Turkish government, Üçok vividly describes developing a bond of solidarity with Polish feminist activists. Despite their diverse backgrounds, they found common ground in their shared struggles, fostering a sense of 'sisterly solidarity'. Her work enriches the literature by providing a micro-level perspective on the pathways to activism and illuminating an unexpected consequence of anti-gender politics: the emergence of a new generation of activists who have become radicalised in response to increasing oppression.

Üçok's findings, derived from her collected data, present compelling testimonies of feminist activism under hostile conditions perpetuated by the far-right governing party, Prawo i Sprawiedliwość (Law and Justice). The testimonies reveal the intense

pressure and fear experienced by these activists, including threats to their lives as they campaigned for women's and LGBTQIA+ rights in Poland. Her research offers critical insights into the emotional and psychological toll of activism in repressive environments, contributing to a deeper understanding of the dynamics driving contemporary feminist movements.

Finally, the concluding article in this thematic collection is by Altanay Kambekova, who applies a decolonial perspective to analyse the anti-gender movement and politics in Kazakhstan. Kambekova argues that despite the global reach of this phenomenon, there exists a notable geographic imbalance in research attention, with Central Asia remaining notably underrepresented. She asserts that the manifestation of anti-gender discourse in this region is shaped by what she terms 'double coloniality', wherein these nations contend with enduring influences from Russia, itself positioned in a subordinate role within Western coloniality frameworks. Kambekova illustrates how postcolonial sentiments have been appropriated within official state discourse and aligned with anti-gender rhetoric in the context of Kazakhstan.

The three articles in this thematic section approach the topic from diverse perspectives, collectively illustrating the pervasive nature of anti-gender discourse in the daily lives of ordinary citizens. This discourse affects a spectrum of individuals, from conservative parents and teachers to activists, feminists, and marginalised groups such as women and queer individuals. As this discourse has transitioned from the margins of religious fundamentalist groups into mainstream discourse, influencing voting behaviour and increasingly translating into discriminatory policies that contravene human rights agendas, there is a pressing need to comprehend its resonance among various demographic groups and the factors driving its adoption.

Final remarks

Coincidentally, the poststructuralist philosopher Judith Butler, who is often portrayed as the 'mother' of gender ideology because of her influential book *Gender Trouble*, published a book titled *Who's Afraid of Gender?* the same year of this special collection which we originally planned to title *Who's Afraid of Gender?* as well. In the book, they describe the global scene of the anti-gender movement and provide an overview of the various streams and views that exist within the diverse coalition of anti-gender actors. Their book, however, was inspired more by a psychoanalytical approach as their aim was to deconstruct the different public statements made by anti-gender actors. They describe the fear of gender as 'a phantasm' and equate the anti-gender ideology that is constituent for the movement with fascism. They understand this 'phantasm' as a psychosocial phenomenon and a site where 'intimate fears and anxieties become socially organized to incite political passions' (Butler 2024: 9).

Butler admits that there are many reasons to fear our world today. Among the most urgent, they list climate change, forced migration, wars, and neoliberal economies that are accelerating inequality. They point out that the political right effectively ignores these threats and ‘exploits’ different sort of fears: challenges to patriarchal power and social structures within the state, civil society, and the heteronormative family unit. In other words, Butler claims that there are legitimate anxieties and fears among the world’s populations, but the right displaces them by blaming them on ‘gender’. They argue that ‘for gender to be identified as a threat to all of life, civilization, society, thought, and the like, it has to gather up a wide range of anxieties – no matter how they contradict one another – package them into a single bundle, and subsume them under a single name’ (Butler 2024: 5). Butler describes the instrumentalisation of the anti-gender ideology by states, churches, and political movements as a purely dishonest strategy, the aim of which is to frighten people ‘to come back into their ranks, to accept censorship, and to externalize their fear and hatred onto vulnerable people’ (Butler 2024: 6).

We concur with Butler’s assertion that anti-gender ideology is a signal of broader social crises beyond the issues of gender equality. However, it is our contention that their book does not adequately engage with the perspectives of feminist and pro-gender advocates. Consequently, it overlooks the nuanced dynamics between these positions, neglecting significant aspects of contemporary feminist politics, including its institutionalisation, NGOisation, and the power dynamics of global capitalism. Furthermore, we contend that the psychoanalytical framework Butler employs needs to be supplemented with research that addresses the demand side – namely, the individuals who find resonance with this discourse. Solely relying on Butler’s analysis risks dismissing these individuals’ perspectives as mere instances of false consciousness. This was the original aim of this thematic section. While this thematic section was initially conceived to be devoted to articles focusing on the demand side of anti-gender discourse, fewer submissions utilising this perspective were received than expected. This highlights a significant gap in current research that requires further investigation.

References

- Buss, D., D. Herman. 2003. *Globalizing Family Values. The Christian Right in International Politics*. Minneapolis, MN: University of Minnesota Press.
- Brown, W. 2006. American Nightmare: Neoliberalism, Neoconservatism, and De-Democratization. *Political Theory* 34 (6): 690–714.
- Butler, J. 2024. *Who’s Afraid of Gender?* London: Allen Lane.
- Case, M. A. 2016. The Role of the Popes in the Invention of Complementarity and the Vatican’s Anathematization of Gender. *Religion & Gender* 6 (2): 155–172.

- Case, M. A. 2019. Trans Formations in the Vatican's War on 'Gender Ideology'. *Signs: Journal of Woman in Culture and Society* 44 (3): 639–664.
- Cooper, M. 2017. *Family Values. Between Neoliberalism and the New Social Conservatism*. New York: Zone Books.
- Datta, N. 2021. *Tip of the Iceberg. Religious Extremist Funders against Human Rights for Sexuality and Reproductive Health in Europe 2009–2018*. Retrieved 31 May 2022 (<https://www.epfweb.org/node/837>).
- Graff, A., E. Korolczuk. 2018. Gender as 'Ebola from Brussels': The Anti-colonial Frame and the Rise of Illiberal Populism. *Signs: Journal of Women in Culture and Society* 43 (4): 797–821.
- Graff, A., E. Korolczuk. 2022. *Anti-Gender Politics in the Populist Moment*. London, New York: Routledge.
- Kováts, E. 2017. The Emergence of Powerful Anti-Gender Movements in Europe and the Crisis of Liberal Democracy. Pp. 175–190 in M. Köttig, R. Bitzan, A. Petö (eds.). *Gender and Far Right Politics in Europe*. New York: Palgrave Macmillan.
- Kuhar, R., D. Paternotte. 2017. *Anti-Gender Campaigns in Europe: Mobilizing against Equality*. London, New York: Rowman & Littlefield International.
- McIntosh, A., J. Finkle. 1995. The Cairo Conference on Population and Development: A New Paradigm? *Population and Development Review* 21 (2): 223–260.
- Power, M. 2010. Transnational, Conservative, Catholic, and Anti-Communist: Tradition, Family, and Property (TFP). Pp. 85–105 in M. Durham, M. Power (eds.). *New Perspectives on the Transnational Right*. New York: Palgrave Macmillan.

 BY-NC Eva Svatoňová, Mina Baginová, 2024.

 BY-NC Institute of Sociology of the Czech Academy of Sciences, 2024.

Eva Svatoňová is currently an assistant professor in the Department of Political Science at Jan Evangelista Purkyně University in Ústí nad Labem. She earned her PhD from the Graduate School of Culture and Society at Aarhus University, defending her dissertation in 2022, which focused on the development of the anti-gender movement in the Czech Republic. Her research interests include social movements, feminism, the far-right, and cultural wars, particularly in the context of Central and Eastern Europe. ORCID: 0000-0003-3360-5789. Contact e-mail: eva.svatonova@ujep.cz.

Mina P. Baginova is a faculty member at the Institute of International Studies, Faculty of Social Sciences, Charles University in Prague. Her doctoral research focused on contemporary feminist social movements in Central and Eastern Europe and their global transnational networks. She was a recipient of the Marie Curie Skłodowska Fellowship with a FATIGUE Horizon 2020 project that focused on populist politics and civil society mobilisations in Europe. Her research interests include the politics and ethnography of social movements, the politics of protest, and feminist mobilisations, with a geographical focus on Central and Eastern Europe and Latin America. ORCID: 0000-0003-3480-6689. Contact e-mail: petra.baginova@fsv.cuni.cz.

'The School Must Not Be Partisan!' Mobilising against 'Gender Ideology' in Italian Schools

Paolo Gusmeroli^{1a}, Luca Trappolin^{1a}

a) Department of Philosophy, Sociology, Education and Applied Psychology,
University of Padua

Abstract: Over the past decade, the protest against so-called 'gender ideology' in Italian schools has witnessed widespread and pervasive mobilisations. Prompted by the directives of anti-gender organisations, grassroots networks activated at the local level have opposed educational programmes related to gender equality, sexuality and the prevention of discrimination against LGBT+ individuals. Through qualitative interviews with Catholic mothers and teachers who participated in the anti-gender conferences in 2015, we adopted a micro-level perspective to interpret their narratives as strategies aimed at defending their ethical and heteronormative educational competence against emerging norms of sexual democracy. The analysis shows how these women position themselves and construct their opposition to gender ideology as a means of asserting social and cultural legitimacy against the perceived risk of symbolic marginalisation in the field of education.

Keywords: field of education, qualitative interviews, Italy, anti-gender mobilisations

Gusmeroli, Paolo, Trappolin, Luca. 2024. 'The School Must Not Be Partisan!' Mobilising against 'Gender Ideology' in Italian Schools. *Gender a výzkum / Gender and Research* 25 (1): 12–30, <https://doi.org/10.13060/gav.2024.008>.

It has only been a decade since campaigns against 'gender theory/ideology' (or simply 'gender') became visible in the Italian public sphere (Trappolin 2022). In this time, a network of Italian neo-conservative and Catholic organisations have successfully positioned 'gender theory' as a public issue (Prearo 2017) and actively campaigned against civil unions, same-sex marriage, laws aimed at criminalising homo-transphobia, and educational programmes that they accuse of promoting a pro-gender agenda in schools (Gusmeroli, Trappolin 2021).

This sustained mobilisation has yielded remarkable results. As an example, the law on civil unions that passed in 2016 did not take into consideration the parenthood

aspirations of same-sex partners or the parental role actually performed by partners cohabiting with legal mothers/fathers of the same sex. At the same time, the Italian penal code still lacks explicit provisions against homo-transphobic crimes, and the implementation of gender-sensitive school projects remains highly contested. Even more noteworthy is the fact that the fight against 'gender ideology/theory' has gained popularity in the national debate and has been incorporated into the electoral platforms of far-right parties such as Lega (League) and Fratelli d'Italia (Brothers of Italy), which emerged victorious in the Italian national elections in 2022. Consequently, politicians strongly associated with anti-gender organisations now occupy key institutional positions.

In recent times, also in Italy, 'the politicization of gender by conservative forces' (Cabral Grinspan et al. 2023: 4) has intersected with the activism of 'gender-critical' feminists who question the institutionalisation of transgender rights and epistemologies (cf. Sullivan 2020; Hines 2020; Cabral Grinspan et al. 2023). This happened between 2020 and 2021, when the public debate on the so-called Zan Bill, a law proposal against 'discrimination on the grounds of sexual orientation and gender identity' (rejected in 2021), led to unexpected convergences between conservatives and some feminist representatives (Gusmeroli 2024). Although in the Italian case religious networks and institutions play a crucial role, this 'new' configuration of the public debate has made it too complex for it to be reduced to a conflict that fits into the traditional opposition between progressives and conservatives.

Given this background, the primary objective of this article is to enhance comprehension of how 'anti-genderism' can be locally appropriated by different groups activated within and beyond Catholic religious circles. The case study we focus on pertains to a protest to prevent gender ideology from entering Italian schools in 2015. The protest targeted new legislation promoted by a centre-left government (the Buona Scuola [Good School] law 107) that was accused of facilitating the adoption of 'pro-gender' initiatives linked to gender and sexual education (Gusmeroli, Trappolin 2021). Programmes aimed at preventing discrimination, bullying, and violence based on sexual orientation and gender stereotypes were also targeted and systematically accused of pursuing hidden goals in line with gender ideology. Different from past mobilisations in defence of (Catholic) private schools (Avanza, Della Sudda 2017), this protest was directed at public schools. The mobilisation, driven by anti-gender organisations, contributed to establishing and reinforcing surveillance by teachers and parents of 'threatening' school programmes and activities, as shown by the regularly updated dossier published by the anti-gender NGO Pro Vita & Famiglia on its blog.¹

¹ Pro Vita & Famiglia (Pro Life & Family) is one of the largest and most active Italian anti-gender organisations. Its blog advertises that 'Pro Vita & Famiglia continuously receives reports of projects

In the next sections, after introducing the theoretical framework and methodology, we present our analysis, which is divided into two parts. The first part examines how mothers and teachers in our sample appropriated and negotiated the anti-gender discourse they were exposed to by attending conferences on the topic. In the second section, we explore how opposition to ‘gender’ is explained in relation to the defence of their role as competent carers and educators.

Theoretical framework

Various political and sociological scholars have acknowledged the ability of the discourse against gender ideology to extend beyond its religious origins. For example, it has been remarked that in many national contexts, the opposition to gender has been ‘freely deployed by various political actors, from social movements to political parties’ (Kóvats 2022: 111). Moreover, it has been argued that opposition to gender now serves as a ‘symbolic glue’ (Kóvats, Pöim 2015), bringing together various conservative groups, associations, and political parties (Corredor 2019; Kuhar, Paternotte 2017). As a consequence, anti-gender politics has become particularly conspicuous within neo-nationalist, populist, and authoritarian agendas (Paternotte, Kuhar 2018; Graff, Korolczuk 2022; for the Italian case, see Bellè et al. 2016; Righetti 2016; Bellè, Poggio 2018; Garbagnoli, Prearo 2018).

In this sense, opposition to ‘gender ideology’ has been interpreted as a (imagined) ‘reactionary response to neoliberalism’ (Graff, Korolczuk 2022) that is often articulated within an anti-system populist and authoritarian framework (Svetonova 2022). Analysis of the relationship between anti-gender discourses and mobilisation strategies has also highlighted how malleable this ‘reactionary rhetorical dispositive’ (Garbagnoli 2016) can be. It has been described as an ‘empty signifier’ (Korolczuk, Graff 2018: 797) employed by different actors to channel personal fears and anxieties into political action without the need for internal coherence (Butler 2024).

In the Italian case, analysis of the spread of anti-gender discourses has paid significant attention to the renewal of Catholic political activism. For instance, Anna Lavizzari and Massimo Prearo (2019) have highlighted the capacity of anti-gender protests to provide a political voice that allows the re-composition of Catholic political projects in a complex post-secular society. This interpretation situates the anti-gender ‘moment’ within a long and well-established tradition of Catholic activism against gender/sexual equality and reproductive rights (Avanza, Della Sudda 2017). Similarly, an analysis by Elisa Bellè and Barbara Poggio (2018) showed how organisations such

inspired by gender theory applied in Italian schools of all levels’. See <https://www.provitaefamiglia.it/blog/progetti-gender-nelle-scuole-ecco-il-dossier> [accessed on 15 June 2023].

as Pro Vita & Famiglia and La Manif Pour Tous Italia strongly promoted the idea of a silent majority sharing Catholic morality on the subject of gender and sexuality, which is threatened by international networks of radical feminism and LGBTQ+ activism. Other streams of literature focusing on how the anti-gender discourse is exploited within the right-wing populist agenda have detected new frames related to the defence of Italian identity against the pressures of multiculturalism and globalisation (Garbagnoli, Prearo 2018; Pavan 2019; Donà 2020).

The variety of meanings assigned to gender by its opponents must be explored to reveal how symbolic and political struggles cannot be reduced to competing arguments about what sex and gender are or should be. In this sense, the malleability of the anti-gender rhetoric is echoed in research that has applied ethnographic and qualitative methods to study anti-gender activism and politics, revealing a relative variety of postures and competing ideas about what can and cannot be considered 'genderism'.

From this perspective, scholars have considered how anti-gender stances can be appropriated for different stakes by different groups (Massei 2017; Geva 2019; Möser et al. 2022). The micro-level and 'bottom-up' perspective has allowed to consider many nuances within the local production of activism. For example, through an ethnographic observation of Italian Family Day in 2015, Massimo Prearo (2017: 17) revealed the role of religious networks and shared symbolic codes within a mobilisation officially presented as 'non-confessional and apolitical' by its leaders. Martina Avanza (2020), investigating pro-life Italian associations, discovered a stark gendered division of labour between the political level (typically framed as 'masculine') and caring daily practices (typically framed as 'feminine'), which was also reflected in different ethical stances. A French study on Catholic and Muslim activists engaged against the teaching of 'gender theory' at school identified distinct motivations between the two groups, primarily shaped by contrasting experiences and relationships with the educational institution (Massei 2017). In another study, Dori Geva (2019: 398) considered how particular forms of protest carried out by La Manif Pour Tous in France could be interpreted as a struggle for social distinction conducted by 'highly educated Catholics', who 'cannot convert their moral knowledge into cultural capital'.

Our analysis follows the path traced by Dori Geva, investigating how a sample of anti-gender mothers and teachers, endowed with recognised social capital at the local level, represent their positioning in a changing educational field in reference to a (imagined) new standard of sexual democracy (Fassin 2012). We adopt the methodological imperative of constructing social space as a structure of distinct positions, wherein strategies are shaped by a struggle for and the possession of particular forms of 'symbolic power' (Bourdieu 1991). In other words, we aim to consider the struggle related to norms and values but also the antagonism between social groups that

is reflected in the same struggle (Bourdieu 1994). Following this perspective, the analysis does not reduce ethical stances to concealed interests or ideological ‘false consciousness’ (see also Sayer 2005; Pellandini-Simányi 2014). Instead, adopting a gaze ‘from below’, anti-gender teachers and parents are not treated as cultural (and religious) dopes manipulated by anti-gender leaders or organisations (although the narratives collected clearly resonate with the official scripts promoted in conferences), but as social actors engaged in cultural and social struggles with relevant stakes.

Methodological notes

Our analysis draws on 17 semi-structured interviews with parents and teachers who attended anti-gender conferences in 2015 in a rural area of central Italy (Gusmeroli, Trappolin 2021). All interviewees were women aged between 30 and 50 who declared themselves to be locally engaged in preventing the entry into schools of what they deem pro-gender initiatives. The sample was constructed using a snowball strategy. Interviewees were intercepted among the audience at anti-gender conferences held at the time (May and June 2015) in the same area. This recruitment strategy resulted in a sample with a clear gender bias, which mirrored the prevalence of women in parents’ informal groups and among the teachers involved in that particular context (although men were also present). The respondents presented themselves as mothers with young children (5) or as teachers working in primary schools or kindergartens (9). In three cases, the interviewees held both roles (parent and teacher).

The choice to focus on the audience of the conferences instead of the official representatives of the mobilisation (anti-gender speakers, experts, etc.) was motivated by two main factors. The first reason is related to opportunity: refusals – or limited access to the field of investigation – are well documented in studies on conservative groups and leaders (Avanza 2015; Lavizzari 2019). The second motivation is linked to our attempt to investigate anti-gender mobilisation ‘from below’. This was lacking in most of the available literature at that time, at least in the Italian context.

The semi-structured interviews focused on two main topics: the definition of the problem linked to mobilisation against ‘gender ideology’ and the representation of workable solutions to the problems outlined. Although most interviewees identified as Catholic, they could not be considered a uniform group. Most respondents also declared their lack of affiliation with Catholic pro-life associations, right-wing parties, and organisations that were fuelling the protest at the time, even if they were shown to be connected to the local Catholic parishes and parents’ and teachers’ networks linked to local school activities. Despite the different positioning, which

was also reflected in how the anti-gender speakers at the conferences were evaluated, all except one declared that they were engaged in monitoring schools to prevent the entry of what they believe to be pro-gender activities. The information collected does not allow us to fully reconstruct individual trajectories and positioning in terms of social class and political preferences. Despite the limited and problematic access to the field, the narratives we collected allow us to consider how the views of teachers and mothers are given political and social relevance.

For ethical reasons, the names of the interviewees used in the text are fictional and all details related to individual identities have been omitted. Informed consent was obtained before beginning the interviews.

The interviews were fully audio-recorded and transcribed and subsequently subjected to a thematic analysis inspired by the critical discourse approach (Fairclough 2003). The analysis was conducted using qualitative coding software (RQDA).

Engaging in the fight against 'gender ideology'

In this section, we provide a synthesis of the reception of the anti-gender rhetoric and alarms by mothers and teachers that we intercepted. To summarise the appropriation of the anti-gender content by our sample of mothers and teachers, we focus on three dimensions: the role of moral panic, the content of the protest and the strategies for preventing pro-gender initiatives from entering schools.

As mentioned, the relevance of moral panic, or 'sex panics'² (Herdt 2009), in sparking anti-gender protests has been analysed extensively in the literature (for the Italian case, see Bellè, Poggio 2018). In our case study, when accounting for their mobilisation, most respondents recalled how they came into contact with news and alarms related to the victimisation, early sexualisation, or even abuse of young children. Recurrent arguments were made about school initiatives – some invented, others mischievously reinterpreted – in which children were told 'they could choose to become men or women' without correspondence to their sex. None of the episodes recalled occurred in the local context. Some respondents mentioned activities in which children were asked to 'wear the opposite-sex clothes to let them experience what it feels like', meaning that the initiative, with the excuse of promoting gender equality, was intended to actively queer children's gender identities. Others referred to initiatives of sexual and affective education aimed at 'making children explore their bodies' by

² Alessandro Dal Lago (1999: 35) claimed that 'There should be no doubt about the moral character (in sociological terms) of fears' (authors' translation). In this sense, we assume that social fears – even when clearly fed by urban legends or slanderous inventions – mirror deeply-rooted social feelings and should be investigated as such.

‘touching each other’ in kindergarten. Recalling a document of the WHO, some respondents even mentioned the risk of having masturbation classes in primary schools or earlier. Carolina (mother of two) told a typical story, explaining how she learned about the threat of gender ideology:

I learned about this ‘gender’ from a flyer, which I received at home. Perhaps it was a little too alarmist, but it immediately drew my attention to strange things. Like, there was talk of sex explained to children, even in kindergarten, and even masturbation. All things a bit... that a parent, when they read them, panics and says, ‘Oh god, what’s going on!?’

In our respondents’ narratives, the typical demonisation of the enemy promoted by anti-gender organisations and leaders also emerged, although in varying degrees and tones. There was also widespread distrust of the actors accused of promoting gender ideology, primarily defined as LGBTQ+ associations, gay lobbies, or powerful transnational institutions (such as the EU and the WHO), as mentioned in the following quotes:

It is not yet clear what they want to do. The only clear thing is that they want this ideology to enter – because it is an ideology! – into schools. To ensure that everyone accept as normal something that is not normal. (Enrica, mother)

There are lobbies and there are economic interests that, probably, I cannot even fully understand because they are well beyond my knowledge. (Debora, mother)

The attempt of state institutions to institutionalise LGBTQ+ rights was assumed by some – according to remarks in rather different contexts – as proof of its complicity with an ‘orchestrated “gender ideological” conspiracy’ (Linander et al. 2022). The threat was regularly referred to as overwhelming and powerful social forces promoting a totalitarian project.

Despite the recurrent information that caused a moral panic to spread, we discovered a rather unexpected variety of perspectives when it came to rationalising fears and worries about gender ideology. For example, respondents themselves tended to distinguish ‘conspiracy’ scripts – refused by some – from what they assumed to be more ‘moderate’ and rational arguments (Gusmeroli, Trappolin 2021). Some respondents explicitly debunked ‘fake news’ or distanced themselves from anti-gender speakers. Sara (teacher and mother), for example, described her positioning within the protest, distinguishing herself from both ultra-religious and LGBTQ+ associations, which she described as opposing radicalisms:

They [anti-gender activists] are obsessed with religion, they make prayer groups, so they are angry about the family, and they all went to Rome [to attend Family Day]. Do you think that their ostentation is better than that of those attending Gay Pride? They are just the same, in the end.

However, in most cases, this kind of ‘critical’ posture did not result in the rejection of the gender issue or the dismissal of its relevance. Even without resorting to conspiracy theories, there was extensive agreement about the idea that new sexual and gender norms, deemed dis-embedded from the local context could enter schools and promote a ‘gone-too-far’ or ‘perverted’ sexual modernisation. In this sense, moral panic proved to be successful, at least, in capturing attention, establishing this as an issue, and eliciting a sense of responsibility on the grounds of a caring ethos (the duty of parents/teachers to be informed about this potential threat).

It is noteworthy that, especially when compared to anti-gender messages circulating online or in social networks, the discourse of the anti-gender leaders that the respondents had heard at conferences was perceived as professional and well informed. In this respect, the information was considered relevant even by respondents who strongly debunked the conspiracy scripts or who took a critical distance from the radical conservatism of the same anti-gender organisations. Most importantly, anti-gender speakers were perceived as not motivated by religious or political goals and as providing ‘scientific’ explanations about *what* gender ideology is and *why* it is dangerous. In other words, they were assumed to be reliable sources of knowledge on little-known topics related to gender and sexual epistemologies (explained and simplified in their own terms).

Respondents described the cornerstones of what was assumed to be a threatening ‘gender theory’ or ‘ideology’ in light of the anti-gender conference they had just attended. Consistent with the existing literature, we detected three main topics of the protest³. The first depicts ‘gender ideology’ as a pedagogical programme aimed at actively overcoming the binarism of gender identities, pursued by explicitly teaching children that gender identity can be ‘freely chosen’. The second frame, still relating to gender as an educational approach, revolves around the early sexualisation of children through games and activities that expose them to dangerous manipulations by educators. In the third frame, gender ideology takes on the meaning of a cultur-

³ Although clearly resonating with our comments about the sparking of moral panic, the three topics recalled here cannot be wholly superimposed onto them. Moral panic exploits immediate fear and worries more directly, whereas here we refer to the broader normative conflicts on which the anti-gender crusade is constructed. However, respondents often mix reactions to myths – such as those related to masturbation classes in kindergarten – with opposition to the changing social norms related to the family, gender, and sexuality.

al and political weapon that threatens the legitimate definitions of a ‘natural’ family and parenthood, for example, by redefining their vocabularies (e.g. ‘mum’ and ‘dad’ become ‘parent 1’ and ‘parent 2’). In the radical version of this last frame, even simply acknowledging the existence of different family forms was considered the legitimisation of ‘deviance’.

The reception of the anti-gender call for action by our sample of respondents was evident in the strategies that they nominated to defend the legitimate division of educational labour between school and family in the domain of sexual and gender education. The basic and shared demand, as also identified in research in other European countries, is that on these topics the family must take precedence over the school (see Kuhar 2015). Moreover, both the teachers and the parents in our case study, in conformity with the messages disseminated by anti-gender organisations and leaders, stressed the importance of monitoring what goes on at school and converged in two widely shared pragmatic demands: (i) there should be more information about school activities relating to sex issues and (ii) parents should be given the choice to grant or withhold their informed consent for their children to participate in these activities.

In other words, mothers defended their right to provide what they considered a good and desirable sexual education against unwanted emancipatory pressures attributed to pro-gender educational ideologies. Teachers cited the principle of ‘freedom of education guaranteed by the Constitution’ and claimed the right to object to the obligation ‘to teach gender ideology’.

In recent years, the application of these strategies – often presented in the media as the spontaneous, non-political, and a-confessional protest of worried parents and teachers – has proven to be effective in preventing activities aimed at opposing discrimination, bullying, and violence based on sexual orientation and gender stereotypes – especially when organised by feminist and LGBT+ associations – from entering Italian schools (Trappolin, Gusmeroli 2023).

Resisting educational and ethical *déclassement*

So far, we have discussed how the scripts and claims of anti-gender organisations and leaders have been received, and relatively negotiated, by a sample of engaged mothers and teachers. Now, we focus on how the mothers’ and teachers’ opposition to gender is narratively related to how they situate themselves in a space of social positions.⁴ In other words, we consider their anti-gender stances as forms of ‘social

⁴ In another paper (Gusmeroli, Trappolin 2021), we considered how the practice of anti-gender surveillance is paired with a different and relational positioning. For example, women who claimed a

distinction' (Bourdieu 1979; see Geva 2019) played in the educational field, where ethical stances are relevant stakes for defining which social norms are legitimate (or not) and who is entitled to determine the meaning attached to standards of education.

To begin, we examine how the respondents defined the political and cultural space in which the issue of gender entered the local context. Despite the patronage of religious parishes and local public institutions governed by right or centre-right mayors, the issue of gender was barely perceived as driven by far-right or extremist forces. When respondents mentioned local actors, they never explicitly referred to political parties, revealing a possible and implicit distinction between official politics (perceived as remote from the local context) and the pragmatic daily politics, embedded in the parents' and Catholic social networks (cf. Gusmeroli, Trappolin 2021). In this regard, it is noteworthy that the respondents converged in describing their town and local areas as a traditional and (mainly) Catholic community where pro-gender initiatives were hardly considered a concrete threat. Consistent with this, LGBT+ people and organisations, as well as same-sex families, were not perceived as being part of the local social landscape. References to contexts where gender ideology was deemed to be at work often depicted a recurring opposition between the urban and 'hypermodernity' on one side (with references to big Italian cities or to countries such as Germany, the UK, and the US) and laidback rural authenticity on the other. The self-representation of interviewees as 'common and deserving' people is, in this light, not just a rhetorical strategy consistent with a populist outlook but also a relevant form of (Catholic) 'social distinction' that is played out in a concrete social space.

It is within this representation of the local social and cultural space that mothers and teachers combine stances that could be labelled as extremist and ultra-conservative with ideas of (Catholic) moderation and educational competence. As noted above, it is not just the legitimacy of a political 'opinion' that is at stake here but the respondents' sense of their own position (as 'good' parents and teachers). As Enrica stated, 'Now we are all homophobic and racist, but does that seem likely to you?' Many respondents aligned with this representation and stressed their intention to reject and overturn the ethical and political stigma associated, for instance, with the concept of homophobia. Their opposition to gender allowed them to restate their social and cultural legitimacy in the face of the perceived threat of their symbolic marginalisation.

'moderate' standpoint distinguished themselves from other 'radicalised' parents and refused to adopt conspiracy scripts, extreme populist tones, or a paranoid belief about a gender dictatorship. The focus on this positioning allowed us to detect even some ironic dynamics, for example, when 'anti-gender' teachers talked about their efforts to convince worried and hostile parents that gender was not a concrete threat, at least in their school.

The rhetorical, and sometimes ironic, use of the term 'bigot/bigotry' is a good example of the contradictory relationship between a claimed moral/ethical distinction and its positioning on the side of pre-modernity and extremism defined by the liberal standards of sexual democracy. On the one hand, these terms (bigot/bigotry) are used to signal different positionings within the same space of anti-gender activism. Sara (teacher), for example, distanced herself from 'closed-minded and bigoted Catholics', including some 'anti-gender' parents and leaders recalling, however, the need 'to be careful when you discuss these topics' (gender and sexuality). Another relevant point relates to the refusal to equate 'Catholic' with 'bigot' when it comes to sexual rights and gender equality. In this sense, the stances expressed by an allegedly progressive pope (Francis) against gender ideology (see Case 2016) were cited to highlight the moderateness of their own stance.

In other cases, the label 'bigot' was ironically and polemically self-attributed to indicate the hostility of liberal-progressive elites towards the 'common' people or entire cultures. The revaluation of the term was even more evident when respondents strongly distanced themselves from the political values, actors, and meanings that they saw as governing the relevant processes of (in their eyes 'imposed') social and cultural change. Their own stigmatisation (as bigots) was therefore implicitly re-interpreted as a kind of symbolic violence imposed on them by left-liberal standards. For example, this narrative strategy was adopted to describe the posture of a whole country (Italy) resisting the process of sexual modernisation. Deborah (mother) stated:

I hope that in Italy, we will never reach this stupidity (...). Because we are in Europe, and we are in an open world where, therefore, sooner or later, bigoted Italy will also have to adjust...

In resisting or appropriating allegations of bigotry, anti-gender mothers and teachers also implicitly revealed how reflexivity ('We know we are perceived as bigots, but...') could provide their political stances with a new legitimacy in the market of opinions, which they could achieve by stressing their cultural stigmatisation in the enemy's eyes.

Another relevant narrative script adopted to legitimise anti-gender claims at a daily and pragmatic level was the rejection of assumedly unworthy political knowledge on gender and sexuality. Generally, the respondents showed little familiarity with the vocabulary related to sexuality and gender identities. Among others, Barbara claimed that she knew that 'there are three genders: man, woman and homosexual'. Natalia claimed that the acronym LGBT summarises 'the four main genders'. In other cases, interviewees recalled the presence of different 'communities of interpretations' supporting opposite views on these topics. For example, Sonia said:

Whether it's true or not, I don't know! Here, there's a frightening confusion. A colleague went to a meeting of feminists, and all of them were in favour of this 'gender'. Conversely, if you listen to Catholics, they explain it in a different way.

The conspicuous refusal to engage with 'confusing' topics and ideas did not just reveal a lack of knowledge about the issue of gender. Pro-gender knowledge was in fact also accused of being the cause of social suffering. The primary concern did not appear to be solely about recognising the potential misguidedness of abstract pro-gender knowledge but was also about how this knowledge, considered to be 'ir-responsibly' disseminated by 'open-minded' (meaning liberal and progressive) groups (see Geva 2019), can serve as a tangible source of social distress. Lucia (mother of two) argued:

When I'm three years old, I want the red car. I don't want to know if I'm a boy or a girl, I couldn't care less. I have a penis, alright, one day you'll tell me what it's for, but you don't tell me beforehand because it'll create never-ending trauma.

Anti-gender stances were often referred to as pragmatic and down-to-earth concerns rather than political and/or philosophical arguments (dismissed by many as too abstract and inconclusive). The down-to-earth narrative was also represented as a form of anti-intellectualism opposed to a (perceived) dystopian hypermodernity – considered exogenous. A sort of ethical distinction was constructed by comparing simplicity to the manufactured and the natural to the over-culturalised in a worldview in which sexual modernisation is seen mainly as a source of social distress. This way, spontaneity and naturalness were set in opposition to the notion of a (pro-gender) agenda aimed at indoctrinating children, thrusting them into a 'disturbing' sexualised world. Debora (mother of two) asserted:

I want my child to grow up peacefully. Beyond the myriads of problems and stressful situations that society imposes on our children today, where they constantly feel the pressure to excel in everything and chase after everything. I don't want to add yet another doubt, yet another worry, yet another form of stress regarding their sexual identity.

Children, in this view, have a right to live in an enchanted world free from 'troubling and harmful' knowledge (as same-gender attraction and transgenderism are constructed as equally disturbing and harmful). Interestingly, some respondents directed this same attitude (of wanting children to be free from harmful knowledge) against the conservative-oriented sexual education 'of the past'. This was the case of

Sara, a teacher who adhered to anti-gender surveillance, and positioned herself as a moderate and a 'progressive'. As a child, she received sexual education from a nun. She remembered how 'hallucinatory' this experience was, as the nun 'showed us jars containing aborted fetuses' and 'a video on the abortion technique'. Nowadays, she considered gender to be a similar threat. The 'refusal to know' about gender and sexualities was justified with arguments about the ethical and moral imperatives of care, leaving aside religious arguments.

Against this background, suffering, trauma, confusion, and even the alleged abuse of children that the respondents assumed to be the outcomes of pro-gender activities were invoked to downplay (or even deny) the effects of heteronormative and cis-normative cultures. Unsurprisingly, many respondents denounced what they called the excessive attention given to LGBT people, portrayed as 'screaming minorities' monopolising public attention and the political debate and creating a distraction from real problems, and now accused of wanting to bring their 'troubling' knowledge into schools. As Natalie (teacher) said, 'There's always a minority group that is shouting, and they know how to shout'. Or, as Debora (mother of two) put it, 'Why should I educate 99% of the boys for the 1% minority [gay people] that have this problem?'

Some respondents – particularly those who distanced themselves from the anti-gender extremism linked to far-right radicalism – wanted to harmonise a heteronormative view with adhesion to a pluralist ethos – for example, by stressing their 'tolerance' and stating their (limited⁵) support for LGBT+ rights:

I put myself in the shoes of those who belong to a minority. Being perceived in a certain way, being classified in a certain way, not having rights when you feel normal, like others. That's not an easy life. (Giorgia, teacher)

We don't have to tell children how they have to play, especially at this age. If a boy wants to play with dolls, no one will tell him, 'No, you can't play with dolls because you're a boy!' (Ilenia, teacher)

Sometimes I think of a child abandoned in an orphanage where no one loves him. The idea of leaving him there and not giving him to two mothers, parent 1 and parent 2, or two fathers. I don't conscientiously find it right! (Sara, teacher and mother)

⁵ Their limitation can be observed in two main directions: as limits imposed on the recognition of same-sex parenting; and as the configuration of LGBT+ rights, expressed as a respect for individuality, an issue that should be confined to the world of adults.

If one day my son tells me that he is gay, he is free to love whoever he wants, I think there's no problem. (Barbara, mother)

Teachers, in particular, referred to anti-discrimination programmes as a taken-for-granted part of their work and a relevant part of their educational competence. They also recalled their longstanding educational engagement to promote respect for pluralism in public schools. Respect for the 'person', whatever their 'difference' (they repeatedly mentioned disabled, gay, and black people) was recurrent. For some, the limits of pluralism were established with respect to traditions and therefore through the assumed legitimacy of culturally embedded values and beliefs. As Natalia said:

School is secular and should teach everything, but up to a certain point! It is true that it is secular, but if I have Muslims in my class, this does not mean I have to pray like Muslims. We are still a Catholic country, where all religions are taught at school, but Catholicism is practised.

In this respect, teachers described how they guaranteed a 'neutral' (meaning, non-partisan) education for their pupils (not only in gender and sexuality issues) as a form of tolerance towards various 'minorities', without questioning traditional and hegemonic habits. At the same time, they tended to distinguish their openness to 'pluralism' from the threat posed by gender ideology.

The school must not be partisan. It must be able to make the child understand that diversity is not scary, that diversity must in any case be accepted, be it about gender, culture, or religion. Then, we must be cautious about these projects on affective-emotional education, or on bullying, feminicide, respect, disability. (Sara, teacher)

I have to educate my children to have respect. If they see two mums and two dads bringing up a child as if they were a traditional family and my children ask me 'Why?', I will explain it to them, and I'll try to make them understand that it's something that can happen, and that even if it's different from their family, there's nothing wrong with them believing that it's right. But gender ideology is different from this. (Federica, teacher and mother)

This kind of narrative, in which pluralism is defined by accepting an unquestioned cultural hegemony (also in terms of sexuality, gender and family), can easily translate into a narrative that we propose labelling 'reverse pluralism'. This is a call for pluralism issued from a dominant standpoint, as if occupying a dominated position. As

Olga (teacher) said, 'It will turn out that those like us, who are married and have children, are the ones who will be marginalised'. Using these words, she described how 'normal' families might transition from a position of 'tolerant hegemony' to that of a 'tolerated minority'.

The respondents' assumption of a self-victimising posture seems to reflect the gap between the perceived legitimacy of their social position (as citizens and families) and their potential stigmatisation within the field of sexual democracy (as bigots, homophobes, pre-modernists, and so on). This rhetoric is relatively consistent with the co-option of an anti-colonial frame within anti-gender stances reported by some scholars (see Graff 2016; Korolczuc, Graff 2018; Krizsán, Siim 2018), later defined as 'reverse anti-colonialism' (Roth, Sauer 2022).

But the ideals of pluralism were also reframed through pragmatic worries situated in everyday situations. In this regard, teachers often referred to the exhausting mediation work they do with parents from different social and cultural backgrounds. As Sara (teacher) described:

There are families that are more open-minded and others that are more bigoted. But you can't blame them for it; after all, each of us has a story behind us. If that family is bigoted, I can't do much as a teacher.

Abstract arguments and educational orientations were therefore translated into everyday struggles to maintain the trust and consent of parents. Selective condescension in the face of parents' diverse cultural orientations was evident in the widespread choice – by school directors and teachers – to avoid 'divisive' pedagogical programmes (Guerrini 2018). In this sense, an analysis of the capacity of specific social groups (and not others) to define what topics are 'divisive' would reveal how social influence within the school field, and within a community, is asymmetrically distributed.

Conclusion

Anti-gender activism, in Italy as elsewhere, has been interpreted as the result of a protracted process through which a neo-conservative (and Catholic) front has adopted new vocabularies and strategies to oppose gender and sexual equality policies and rights (Paternotte, Kuhar 2018), producing dramatic outcomes. In a relatively short period of time, neo-populist political forces and some Catholic elements (linked to pro-life associations) have been able to create relevant consent against 'genderism' and to re-establish their political agenda against LGBT+ rights and gender equality on new bases. More importantly, they have been able to get their issues, and their representatives, into mainstream politics and to mobilise a broader audience.

Against this background, after examining the reception and negotiation of the anti-gender discourse by a sample of ‘worried’ mothers and teachers, we focused on how they use anti-gender arguments to legitimise their own social and educational positions. The interviews clearly showed how anti-gender stances were related to the fear of being symbolically and culturally marginalised and of a shift in their position from that of a ‘tolerant hegemony’ to that of a ‘tolerated minority’. We have considered how they resist this imagined *déclassement*, and how anti-gender rhetoric can be adopted to restate their positioning within the field of education. For example, the anti-gender political ‘trademark’ is selectively assumed to reverse the stigma of ‘bigotry’ and ‘radicalism’ – the latter being projected, instead, onto pro-gender actors – and to claim the right to determine the limits of pluralism from a conservative standpoint and also through what we have called ‘reverse pluralism’.

References

- Avanza, C. 2015. Mobilisations anti ‘idéologie du gender’ et milieux catholiques pro-life en Italie. (Mobilisations against ‘gender ideology’ and the contexts of pro-life Catholics in Italy) Pp. 207–221 in D. Paternotte, S. van der Dussen, V. Piette (eds.). *Habemus Gender! Déconstruction D’une Riposte Religieuse*. Brussels: Editions de l’Université Libre de Bruxelles.
- Avanza, M. 2020. Using a Feminist Paradigm (Intersectionality) to Study Conservative Women: The Case of Pro-Life Activists in Italy. *Politics & Gender* 16 (2): 552–580.
- Avanza, M., M. Della Sudda. 2017. Ripostes catholiques. (Catholic responses) *Genre, sexualité & société* 18/Automne 2017. Retrieved 27 June 2024 (<https://journals.openedition.org/gss/4118>).
- Bellè, E., C. Peroni, E. Rapetti. 2016. Fighting about (Sexual) Citizenship: Italy’s ‘Nature or Culture’ Dilemma. *Revista Crítica de Ciências Sociais* 110: 73–98.
- Bellè, E., B. Poggio. 2018. New Faces of Populism: The Italian ‘Anti-Gender’ Mobilization. Pp. 119–141 in U. Kovala, E. Palonen, M. Ruotsalainen, T. Saresma (eds.). *Populism on the Loose*. Jyväskylä: Nykykulttuurin tutkimuskeskus.
- Bourdieu, P. 1979. *La distinction, critique sociale du jugement*. (Distinction: A Social Critique of the Judgement of Taste) Paris: Éditions de Minuit.
- Bourdieu, P. 1991. *Language and Symbolic Power*. Cambridge: Polity Press.
- Bourdieu, P. 1994. *Raisons pratiques. Sur la théorie de l’action*. (Practical reason: On the theory of action) Paris: Édition du Seuil.
- Butler, J. 2024. *Who’s Afraid of Gender?* New York: Farrar, Straus and Giroux.
- Cabral Grinspan, M., I. Eloit, D. Paternotte, M. Verloo. 2023. Exploring TERFnesses. *DiGeSt – Journal of Diversity and Gender Studies* 10 (2): 1–13.
- Case, M. A. 2016. The Role of the Popes in the Invention of Complementarity and the Vatican’s Anathematization of Gender. *Religion & Gender* 6 (2): 155–172.
- Corredor, E. S. 2019. Unpacking ‘Gender Ideology’ and the Global Right’s Antigender Countermovement. *Signs: Journal of Women in Culture and Society* 44 (3): 613–638.

- Dal Lago, A. 1999. La tautologia della paura. (The tautology of fear) *Rassegna Italiana di Sociologia* 1/1999: 5–42.
- Donà, A. 2020. The Populist Italian Lega from Ethno-Regionalism to Radical Right-Wing Nationalism: Backsliding Gender-Equality Policies with a Little Help from the Anti-Gender Movement. *European Journal of Politics and Gender* 3 (1): 161–163.
- Fairclough, N. 2003. *Analysing Discourse. Textual Analysis for Social Research*. London and New York: Routledge.
- Fassin, É. 2012. Sexual Democracy and the New Racialization of Europe. *Journal of Civil Society* 8 (3): 285–288.
- Garbagnoli, S. 2016. Against the Heresy of Immanence: Vatican's 'Gender' as a New Rhetorical Device Against the Denaturalization of the Sexual Order. *Religion & Gender* 6 (2): 187–204.
- Garbagnoli, S., M. Prearo. 2018. *La crociata 'anti-gender'. Dal Vaticano alle manif pour tous*. (The 'anti-gender' crusade. From the Vatican to Manif Pour Tous) Torino: Kaplan.
- Geva, D. 2019. 'Non au gender': Moral Epistemics and French Conservative Strategies of Distinction. *European Journal of Cultural and Political Sociology* 6 (4): 393–420.
- Graff, A. 2016. 'Gender Ideology': Weak Concepts, Powerful Politics. *Religion & Gender* 6 (2): 268–272.
- Graff, A., E. Korolczuk. 2022. *Anti-Gender Politics in the Populist Moment*. New York: Routledge.
- Guerrini, V. 2018. Scuola e nuovi scenari familiari: tra complessità e forme di alleanza educativa. (School and new family scenarios: between complexity and forms of educational alliance) *Annali Online Della Didattica e Della Formazione Docente* 10 (15–16): 304–321.
- Gusmeroli, P. 2024. Is Gender-Critical Feminism Feeding the Neo-Conservative Anti-Gender Rhetoric? Snapshots from the Italian Public Debate. *Journal of Lesbian Studies* 28 (3): 382–399.
- Gusmeroli, P., L. Trappolin. 2021. Narratives of Catholic Women against 'Gender Ideology' in Italian Schools: Defending Childhood, Struggling with Pluralism. *European Societies* 23 (4): 513–532.
- Herd, G. H. 2009. *Moral Panics, Sex Panics: Fear and the Fight over Sexual Rights*. New York: New York University Press.
- Hines, S. 2020. Sex Wars and (Trans) Gender Panics: Identity and Body Politics in Contemporary UK Feminism. *The Sociological Review* 68 (4): 699–717.
- Korolczuk, E., A. Graff. 2018. Gender as 'Ebola from Brussels': The Anticolonial Frame and the Rise of Illiberal Populism. *Signs: Journal of Women in Culture and Society* 43 (4): 797–821.
- Kováts, E. 2022. Only ! Know My Gender: The Individualist Turn in Gender Theory and Politics, and the Right-Wing Opposition. *Intersections. East European Journal of Society and Politics* 8 (1): 110–127.
- Kováts, E., M. Pöim. 2015. *Gender as Symbolic Glue. The Position and Role of Conservative and Far Right Parties in the Anti-Gender Mobilizations in Europe*. Brussels: Foundation for European Progressive Studies.

- Krizzsán, A., B. Siim. 2018. Gender Equality and Family in European Populist Radical-Right Agenda: European Parliamentary Debates in 2014. Pp. 39–60 in T. Knijn, M. Naldini (eds.). *Gender and Generational Division in EU Citizenship*. Cheltenham: Edward Elgar.
- Kuhar, R. 2015. Playing with Science: Sexual Citizenship and the Roman Catholic Church Counter-Narratives in Slovenia and Croatia. *Women's Studies International Forum* 49 (1): 84–92.
- Kuhar, R., D. Paternotte. 2017. *Anti-Gender Campaigns in Europe. Mobilizations Against Equality*. London: Rowman & Littlefield.
- Lavizzari, A. 2019. *Protesting Gender: The LGBTQ Movement and Its Opponents in Italy*. London: Routledge.
- Lavizzari, A., M. Prearo. 2019. The Anti-Gender Movement in Italy: Catholic Participation between Electoral and Protest Politics. *European Societies* 21 (3): 422–442.
- Linander, I., J. Lauri, M. Lauri. 2022. Swedish LGBTQ Activists' Responses to Neo-Nazi Threats: Anti-gender Politics, State Appellation, and Political Aspirations. *Lambda Nordica* 27 (3–4): 51–75.
- Massei, S. 2017. S'engager contre l'enseignement de la 'théorie du genre'. Trajectoires sociales et carrières militantes dans les mouvements anti-'ABCD de l'égalité'. (Action against the teaching of 'gender theory'. Social trajectories and activist careers in the anti-'ABCD de l'égalité' movements) *Genre, Sexualité & Société* 18: 1–17.
- Möser, C., J. Ramme, J. Takács (eds.). 2022. *Paradoxical Right-Wing Sexual Politics in Europe*. London: Palgrave Macmillan.
- Paternotte, D., R. Kuhar. 2018. Disentangling and Locating the 'Global Right': Anti-Gender Campaigns in Europe. *Politics and Governance* 6 (3): 6–19.
- Pavan, E. 2019. Il movimento va al Congresso. Reti di movimenti anti-gender tra dispositivi retorici, partecipazione dal basso, conoscenza e alleanze politiche. (The movement goes to Congress. Anti-gender movement networks between rhetorical devices, grassroots participation, knowledge, and political alliances) *Polis* 33 (2): 323–338.
- Pellandini-Simányi, L. 2014. Bourdieu, Ethics and Symbolic Power. *The Sociological Review* 62 (4): 651–674.
- Prearo, M. 2017. Le cadrage religieux de la mobilisation 'anti-genre': une étude micro-évènementielle du Family Day. *Genre, sexualité & société* 18/Automne 2017. Retrieved 27 June 2024 (<http://journals.openedition.org/gss/4100>).
- Righetti, N. 2016. Watching over the Sacred Boundaries of the Family: Study on the Standing Sentinels and Cultural Resistance to LGBT Rights. *Italian Sociological Review* 6 (2): 265–292.
- Roth, J., B. Sauer. 2022. Worldwide Anti-Gender Mobilization: Right-wing Contestations of Women's and Gender Rights. Pp. 99–114 in A. Scheele, J. Roth, H. Winkel (eds.). *Global Contestations of Gender Rights*. Bielefeld: Bielefeld University Press.
- Sayer, A. 2005. *The Moral Significance of Class*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Sullivan, A. 2020. Sex and the Census: Why Surveys Should Not Conflate Sex and Gender Identity. *International Journal of Social Research Methodology* 23 (5): 517–524.
- Svetonova, E. 2022. 'We Want Justice and Equality, Not Gender'. Translating Class Struggle into Anti-Gender Discourse. *Totalitarianism and Democracy* 19 (1): 111–126.
- Trappolin, L. 2022. Right-Wing Sexual Politics and Anti-Gender Mobilization in Italy. Key

Features and Latest Development. Pp. 119–144 in C. Möser, J. Ramme, J. Takács (eds.).

Paradoxical Right-Wing Sexual Politics in Europe. London: Palgrave Macmillan.

Trappolin, L., P. Gusmeroli. 2023. *Sfidare la norma. Discriminazione e violenza contro le persone LGBTQI+*. (Challenging the Norm: Discrimination and Violence Against LGBTQI+ people) Padova: Padova University Press.

© BY-NC Paolo Gusmeroli, Luca Trappolin, 2024.

© BY-NC Institute of Sociology of the Czech Academy of Sciences, 2024.

Paolo Gusmeroli is a research fellow and lecturer in family sociology at the University of Padua. He has conducted research on the transformations of family practices, gender-based violence, and phenomena related to anti-LGBTQI+ violence and discrimination.

ORCID: 0000-0002-6687-5956. Contact e-mail: paolo.gusmeroli@unipd.it.

Luca Trappolin is an assistant professor of sociology at the University of Padua. For several years he has worked on gender and sexuality studies. He is the author of several papers on the social construction of homosexuality and homophobia. ORCID: 0000-0003-3860-219X. Contact e-mail: luca.trappolin@unipd.it.

Transformative Activism and Feminist Solidarity: A Qualitative Study on the Personal Narratives of Polish Activist Women¹

Ecem Nazlı Üçok[®]

Charles University, Faculty of Social Sciences

Abstract: The intersection of personal experiences, political contexts, and feminist activism are explored in this qualitative study of Polish migrant women activists. Informed by the author's own personal solidarity story and connections with the Polish activist community abroad, the study examines the emotions and affective dimensions of activism amidst the political uncertainties that preceded the October 2023 elections in Poland. Grounded in Claire Hemmings' (2012) concept of affective dissonance, the analysis explores how emotions propel political transformation and shape activist identities. In-depth interviews reveal the enduring presence of feminist identity among Polish migrant women activists and their persistent feminist activism and identity, despite the challenges and transitions they have experienced, such as migration. By acknowledging subjectivity and positionality, the research underscores the importance of understanding the emotional dimensions of activism and the role of affective solidarity in driving collective action (Hemmings 2012; Ahmed 2015). The study contributes to the broader discourse on feminist activism, migration, and affective politics, offering insights into the lived experiences and emotional landscapes of Polish migrant women activists.

Keywords: activism, identity, migration

Üçok, Ecem Nazlı. 2024. Transformative Activism and Feminist Solidarity: A Qualitative Study on the Personal Narratives of Polish Activist Women. *Gender a výzkum / Gender and Research* 25 (1): 31–55, <https://doi.org/10.13060/gav.2024.004>.

¹ This output was supported by the NPO 'Systemic Risk Institute' number LX22NPO5101, funded by European Union - Next Generation EU (Ministry of Education, Youth and Sports, NPO: EXCELES). The study was supported by the Charles University, project GA UK No. 116624.

This article focuses on the politics of emotions experienced by Polish migrant activist women regarding the construction of their activist identities and their political biographies that shape their activism. This article takes its theoretical framework from the concept of Claire Hemmings' (2012) affective solidarity to examine how emotions serve as vehicles for political transformation by focusing on how the embodied sense of solidarity becomes a basis of political identification in Polish migrant activist women's lives. Hemmings' (2012) theoretical lens conceptualizes affective solidarity as an activity where feelings have a significant political meaning.

The central argument of this article revolves around the enduring presence of feminist identity despite the challenges faced by activist women, particularly in Poland. Despite experiencing burnout from activism in their home country, these women continue to carry their feminist identity with them, even after migrating to another host country. The article contends that the moment of affect (Hemmings 2012) experienced in their individual lives, shaped by their activism, remains a defining aspect of their identities. This suggests that while they may seek respite from the pressures of activism through migration, their feminist activist identity remains an integral and significant part of who they are.

This article is driven by the nuances of my personal and political journey as it intersects with my academic pursuit amidst the evolving socio-political shifts in women's rights in Europe. In 2021, as I embarked on my doctoral journey in Prague, I decided to emigrate from Turkey for academic reasons. In part, this was a choice rooted in the realisation that Turkey might not fully recognise my field of academic research on gender studies and embrace my feminist identity. Coincidentally, around the same time, Turkey withdrew from the Istanbul Convention, which it had initially signed in 2011, marking a significant shift in the country's stance on gender rights (Altan-Olcay, Oder 2021)

As I decided to move abroad, I observed a similar trend unfolding in Poland, where there were threats to denounce the Istanbul Convention. The ruling government in Poland argued that the Convention clashed with religious beliefs and promoted controversial gender ideologies (Warnaffe 2021). This socio-political backdrop further reinforced my decision to dive into Poland's political turmoil, which had started to show very similar developments to those in Turkey regarding anti-gender policies. In recent years, Turkey and Poland have witnessed significant political transformations that have reverberated through civil society, with discernible impacts on the rights of marginalised groups, particularly women. Political changes in Poland under the PiS government and in Turkey under the AKP government have reshaped the landscape for women's rights, giving rise to anti-gender policies that have significant consequences for activist women (Baytok 2021). The PiS government in Poland has been characterised by a conservative agenda that seeks to reinforce traditional gender roles

and values aligned with Catholic teachings. Policies such as restrictive abortion laws and limitations on sex education have sparked protests and resistance from women's rights activists (Inglehart, Norris 2021).

The reason for conducting qualitative research on Polish women activists abroad came from a purely personal solidarity story, in which I had a chance to meet and made some connections with a community of Polish activist women abroad upon my arrival in Prague, Czech Republic. As I started to connect with them, I noticed that although I didn't share the same native language as the interviewees and shared none of their country's historical, cultural, or political contexts, I found myself filled with feelings that resonated with my experiences as a woman in Turkey and as an immigrant woman in a new country. As the future was filled with political and social uncertainties, these women were experiencing the same feelings of anger, frustration, and tensions in both their personal and political lives as I was.

The in-depth interviews were conducted with ten Polish activist women before the October 2023 elections in Poland, which saw a shift in favour of the opposition party over the ruling Law and Justice Party. Concurrently, Turkey held its presidential election in May of the same year, resulting in the re-election of the Justice and Development Party for another five years. On a personal level, these events evoked a sense of desperation and emotional turmoil within me. My own feelings mirrored those of the interviewees, reflecting disappointment and uncertainty about the political landscape of my country. Haraway (1988) stressed that the knowledge of each person, especially the narrator, is only partial and is a product of their location. In this sense, it was important to acknowledge my own experience, which is particular and limited. I am a white, middle-class, feminist woman from Turkey working in the academic world in a late capitalist society. My research experience and interpretation mostly resonate with white, middle-class, feminist women in a late capitalist society, such as the interviewees in this study. While these similarities increase the possibility of a better understanding of the participants in my research, I was also concerned that the resonance between us could lead to social position-related stereotypes, since my research only takes into consideration a very specific group of people. I recognised and acknowledged that in my research process I needed to take the necessary measures to avoid class, gender, and social position-related stereotypes. Despite these challenges, a shared sense of sisterly solidarity emerged from our collective experiences, fuelling a deeper connection amidst the complexities of our respective political contexts.

This article is structured as follows. It begins with the case study and its context. Next, I present a theoretical overview of the feminist approach to affective theory to analyse feminist politics of transformation in activism. Following this, I expand on my research methodology. Next, I analyse affective relations in the narratives of Polish

activist women on activist identity, the transnational feminist diaspora, and migration's impact on activist identity and strategies. This analysis delves into the emotional dimensions of feminist activism, highlighting the ways in which feelings and emotions shape individual experiences and collective actions.

Anti-gender policies in Poland

In Poland, the 2015 election saw victory for the right-wing populist Law and Justice Party (PiS), which formed a single-party majority government and won re-election in 2019. Initially, the party was in power from 2005 to 2007 and then became part of the opposition for eight years (Margolis 2023). Graff and Korolczuk (2022) highlight how Poland's then-ruling Law and Justice Party (PiS) strategically used anti-gender rhetoric around elections, portraying 'gender' and 'LGBTQ+ ideology' as threats to children and families. This rhetoric evolved over the years, from opposing the Istanbul Convention in 2012 to portraying Syrian refugees as threats in 2015 and, by 2019–2020, framing gender nonconformity as a danger.

Key figures and organisations in the anti-gender campaign include influential priests like Father Tadeusz Rydzyk and archbishops Henryk Hozer and Marek Jędraszewski, as well as groups such as Ordo Iuris and the Life and Family Foundation (Graff, Korolczuk 2022). Their collective efforts focus on preserving traditional values and Polish cultural and religious beliefs against feminist, LGBTQ+, and human rights movements, often portraying these groups as threats to children, families, and national identity. A significant player in this context is the Ordo Iuris Institute for Legal Culture, established in 2013. This ultraconservative foundation, with over 30 employees and additional external experts and volunteers, actively opposes gender equality and sexual minority rights. Ordo Iuris generates data and arguments for the populist right, engages in strategic litigation, drafts laws, and publicly criticises progressive NGOs (Graff, Korolczuk 2022).

The anti-gender policies in Poland are a product of various intersecting factors: nationalism, political strategy, cultural conservatism, and the profound influence of the Catholic Church. Nationalism and identity politics frame gender equality and LGBTQ+ rights as threats to Polish culture and values (Margolis 2023). Right-wing political parties, notably the Law and Justice Party (PiS), exploit anti-gender rhetoric to galvanise their conservative base, tapping into deeply ingrained cultural conservatism and the Church's teachings, which emphasise traditional gender roles. Economic and social insecurities further compel people to cling to familiar values, a sentiment that politicians leverage to promote anti-gender policies. Populist leaders use divisive issues to bolster support, while conservative media spread anti-gender messages, fostering public fears and misinformation (Graff, Korolczuk 2022). Even though PiS may have

lost some power following the October 2023 elections, the conservative and traditionalist norms that underpin the gender regime in Poland have deep roots. After the fall of communism in 1989, Poland experienced what Magda Grabowska (2012) termed a 'conservative revolution,' which redefined the power dynamics between the democratic government and the Catholic Church. This shift led to significant legislative and social changes, such as the 1993 abortion ban, which marginalised women from political spaces and restricted their rights (Graff, Korolczuk 2017). In the post-socialist era, Polish women were confined to strict gender roles, epitomised by the 'Polish Mother' (Matka Polka) archetype, valued primarily for her reproductive role and self-sacrifice (Grabowska 2009). The 1997 Polish constitution reinforces women's subordinate status by referring to citizens as 'men' and recognising women mainly as mothers (Grabowska 2009). Gender and sexuality issues, perceived as threats to traditional family structures and Polish cultural values, have frequently been exploited in public discourse and state policies. This includes the banning of Pride marches and institutionalised homophobia during PiS rule from 2005 to 2007 (Hall 2019) and the aggressive campaigns against 'gender ideology' led by the Catholic Church and right-wing factions in 2013–2014 (Hall 2019; Graff, Korolczuk 2017).

The backlash against reproductive rights in Poland is exemplified by the 2014 'Declaration of Faith,' signed by 3,000 doctors, who rejected abortion, birth control, in vitro fertilisation, and euthanasia as contrary to God's will (Graff 2014). Despite continuous attacks on women's rights, feminist politics in post-1989 Poland have manifested in various forms, often through NGOs and academia (Grabowska 2012). However, throughout the 1990s and 2000s, Polish feminists struggled to mobilise broader support. Feminism was frequently derided as a foreign ideology – either 'communist' or 'Western' – and efforts to liberalise anti-abortion laws, though prioritised by feminist activists, did not gain significant popular support.

In Poland, PiS has been criticised for its implementation of anti-gender policies, which often intersect with religious conservatism and traditional values. These policies reflect a deeply ingrained cultural and religious context in Poland, where Catholic national policies hold significant influence over social and political matters. One of the key areas where PiS has been accused of anti-gender policies is reproductive rights. For example, PiS withdrew funding for in vitro fertilisation (IVF), a move that was widely condemned by women's rights activists and reproductive health advocates. This decision not only limited access to assisted reproductive technologies for couples struggling with infertility but also aligned with Catholic teachings that prioritise natural conception methods over artificial interventions (Korolczuk 2017). Furthermore, PiS implemented restrictions on access to emergency contraception, citing moral and religious concerns. This stance reflects the influence of Catholic doctrine, which opposes certain forms of contraception and emphasises abstinence-based approaches

to reproductive health (Wiercholska 2018). In addition to reproductive rights, PiS has been accused of undermining gender equality initiatives in Poland, often under the guise of protecting traditional family values rooted in Catholic teachings.

Despite its emphasis on family values, PiS's policies have perpetuated gender stereotypes and limited opportunities for women in the workforce. This is particularly evident in the reduction of funding for programmes aimed at combating domestic abuse, where patriarchal structures may be reinforced by conservative interpretations of religious teachings (Wiercholska 2018). These anti-gender policies, influenced by religious conservatism, have sparked significant backlash both domestically and internationally. Women's rights activists, civil society organisations, and international human rights bodies have condemned PiS's approach to reproductive rights and gender equality, calling for greater respect for women's rights and autonomy in Poland (Korolczuk 2017). In October 2016, a series of protests called Black Monday took place against a proposed total ban on abortion in Poland. The protests were largely led by women's rights activists and organisations. The proposed ban aimed to prohibit abortion even in cases of rape, incest, or when the mother's life was at risk, which sparked significant public outcry (Margolis 2023). Thousands of women across Poland participated in strikes and demonstrations wearing black clothing. The protests were one of the largest displays of public dissent in Poland in recent years. Following the widespread protests, the Polish parliament rejected the proposed total ban on abortion (Margolis 2023).

However, the issue of abortion rights continued to be contentious in Poland, with subsequent attempts to restrict abortion rights and ongoing debates over women's reproductive rights in the country. In October 2020, Poland's Constitutional Tribunal ruled that abortions in cases of severe fatal defects were unconstitutional, effectively imposing a near-total ban on abortions in the country. This decision sparked widespread outrage and led to some of the largest protests in Poland since the fall of communism. Following the Tribunal's ruling, mass protests erupted across Poland. As the protests continued into November, the government's response became more aggressive (Gwizda 2021). Protesters faced police crackdowns, including the use of tear gas and detentions. Despite this, the movement remained resilient, with continued demonstrations and acts of civil disobedience. The Ogólnopolski Strajk Kobiet (All-Poland Women's Strike) emerged as a leading force in the protests, organising and mobilising people across the country. Their symbol, a red lightning bolt, became synonymous with the movement. The protests in Poland resonated beyond its borders, inspiring solidarity demonstrations across Europe and within the Polish diaspora. Cities like Berlin, London, and Paris saw solidarity protests, where feminists and supporters of women's rights gathered to show their support for Polish women. These protests often took place in front of Polish embassies and consulates. These efforts

helped internationalise the issue and draw attention to the human rights implications of Poland's abortion laws (Gwizda 2021).

The Women's Strike (Strajk Kobiet) demanded the immediate resignation of the government and advocated for several key issues: full reproductive rights; a secular state free from Catholic Church influence; effective implementation of anti-violence conventions; improvements in women's economic conditions; and the preservation of liberal democracy, including the protection of minority rights such as those of the LGBTQ+ community (Gwizda 2021). Initially, the controversial ruling was not published, but on 27 January 2021 the Constitutional Tribunal released its justification for the ruling, which the PiS government announced would take effect imminently. This day was marked as a dark day for democracy and women's rights, leading to a new wave of protests (Gwizda 2021).

Moreover, the personal narratives of the women in this study reflect how Catholic influence on national policies has started to impact their private lives. Many voiced the sentiment that Catholicism is not merely a religious belief but also a cultural and political framework deeply embedded in Poland's national policies. They noted that traditional gender roles, patriarchal norms, and conservative stances on issues such as reproductive and LGBTQ+ rights were prevalent long before PiS assumed power. The influence of Catholic teachings on family, marriage, and sexuality has historically shaped public discourse and policy decisions. Therefore, while the immediate threats to women's and LGBTQ+ rights may have eased with the change in political leadership after October 2023, the enduring influence of Catholic national policies remains ingrained in Polish society. This influence may manifest in subtle biases, social expectations, and, at times, more overt forms of discrimination and marginalisation. As of 2024, with the successful overthrow of the previous government and the emergence of a new centre-left coalition, along with Poland's membership in the European Union and the advancement of feminist and women's movements, societal paradigms are shifting and moving. Therefore, the long-term trajectory of political and social changes in Poland will unfold over time.

Theoretical framework: Conceptualising affective solidarity in the transnational feminist diaspora

I initiated my study with the aim of conceptualising Polish activist women abroad as a part of a transnational feminist diaspora. To this end, I drew upon Gober and Struzik's (2019) study on the Black Monday Protests, which were led by Polish migrant women across European cities, serving as a notable case study in understanding feminist diaspora dynamics. Their analysis suggests that the mobilisation of the Black Monday Protests should be viewed as an emerging form of transnational feminist

diaspora. This perspective sheds light on the evolving nature of community and belonging among the interviewees in my research. It is important to note that migration alone does not automatically constitute a diaspora, as emphasised by Sökefeld (2006); instead, diaspora formation is contingent upon developing a new communal imagination and a shared sense of belonging. The migrant women activists involved in this research already possessed activist identities prior to migration, and maintaining their activism abroad exemplifies the formation of a specific transnational feminist diaspora across different host countries. Five years since Gober and Struzik (2019) discussed the Black Monday Protests as the genesis of the Polish feminist diaspora abroad, I can attest that the sense of transnational feminist diaspora and community feeling remained strong among the interviewees of this study. Despite the passage of time, the bond and solidarity within the diaspora persist, reflecting the enduring significance of transnational feminist networks in providing support and a sense of belonging to migrant feminist activists from Poland.

As I interviewed Polish migrant activist women from various cities in Europe, the robust feeling of a feminist diaspora fascinated me, particularly regarding their emotions about the mobilisation and their activist identities. Thus, the emotions aroused in the interviewees became the primary focus of my analysis. Scholars have increasingly recognised the importance of emotions in understanding how individuals become involved in social movements, sustain their activism, and navigate challenges within movement contexts (Goodwin 2001; Whittier 2009; Jasper 2011). Recognising emotions as integral to social movement dynamics underscores the significance of affective experiences in driving and sustaining activist mobilisation (Jasper 2011). By exploring the emotional dimensions of feminist activism, we can gain deeper insights into the motivations and resilience of the participants, further enriching our understanding of contemporary feminist movements and diasporic activism in Europe.

In this vein, Gober and Struzik (2019), for example, examined how emotions such as anger are central to activism. Similarly, Blais (2023) demonstrated how fear influenced the mobilisation of Quebecois and Swiss feminists and illustrating how fear can both drive action and hinder engagement within feminist movements. Moreover, Ruault's (2021) research explored the connection between the body and emotions, focusing on how women's organisations advocating for abortion rights can mobilise emotions and bodily practices to sustain engagement and advance political projects. As we can see, research on the emotions of activists is not new; it has been explored through different conceptualisations in the social movement studies and feminist literature. In the context of studying migrant activist women and their engagement with feminism, it was deemed necessary to include more affective analysis to capture the participants' sentiments towards activism and their motivations for embracing, sustaining, or relinquishing their feminist identities. Consequently, I adopted an ap-

proach focusing on relational aspects of affects, drawing inspiration from Hemmings' (2012) theoretical framework, to understand ways of building transnational feminist solidarity and drivers of engagement in feminist activism in times of uncertainty and threats to women's rights.

According to Hemmings (2012), affect serves as the foundation for establishing relations of solidarity that transcend fixed identities. Hemmings is, of course, not the first feminist scholar to speak about the central meaning of affect and feelings for feminist politics. Sara Ahmed's (2015) seminal work in feminist affect studies, as exemplified in her book *The Cultural Politics of Emotion*, delves deeply into the complexities of human emotions. Ahmed's exploration goes beyond viewing emotions as mere internal experiences; she situates them within broader cultural and political contexts. Central to her analysis is the idea that emotions are not only personal but also intentional and directed towards specific objects or situations. Ahmed (2015) meticulously examines a spectrum of emotional states, including but not limited to anger, hate, fear, anxiety, disgust, shame, and love. She demonstrates how these emotions are not static but dynamic, shaped by social norms, power structures, and historical contexts.

Through her analysis, Ahmed (2004) illustrates how emotions serve as powerful forces that can either reinforce existing social hierarchies or challenge them. Furthermore, Ahmed illuminates the ways in which emotions circulate within and between individuals, influencing social relations and collective identities. She highlights how emotions such as happiness and hurt are not solely individual experiences but are shared and exchanged within communities. This emotional circulation can lead to both the forging of solidarities and the exacerbation of divisions, depending on the context and the objects towards which emotions are directed.

Building upon Ahmed's theoretical framework, Hemmings (2012: 154) introduced the concepts of affective dissonance and affective solidarity. The affective dissonance concept arises from the recognition that individuals may experience a misalignment between their internal sense of self (identity) and the external opportunities available for expression. Affective dissonance manifests as an emotional discord, encompassing feelings of frustration, rage, misery, or even passion and pleasure. Hemmings argued that this emotional tension plays a crucial role in shaping individuals' interactions and their capacity for affective solidarity across conventional identity boundaries. In essence, Ahmed's exploration of emotions lays the groundwork for understanding how affective experiences are intertwined with social and political dynamics. Hemmings' (2012) concept of affective dissonance further extends this understanding by shedding light on the emotional struggles individuals face in navigating their identities within the broader socio-cultural landscape. Together, their work deepens our comprehension of the role of emotions in shaping individual subjectivities, social relations, and political action within feminist discourse.

The analysis presented here will use the concept of ‘affective dissonance’ to extend the discussion on how women decide to become activists and define their activism through their experiences of discomfort. The analysis of the article comprises three sections. The first conceptualises the affective solidarity of Polish migrant activist women with(in) the Polish women’s movement and affective dissonance to explore the genesis of feminist activism among the women studied and how they define their activist identities. The second section investigates the emotional dimensions of migration decisions and their impact on the strategies and identities of these activists, viewing migration as an affective response. The final section focuses on the ambivalent emotions experienced by migrant activist women, particularly the costs associated with their activist identities and the grieving process involved, highlighting affective belonging (Juvonen, Kolehmainen 2019) in feminist activism.

Methodology

This article is based on interviews with ten self-identified² feminist activist women aged 30 to 43 years who migrated from Poland to European countries including Sweden, Norway, the UK, the Czech Republic, Germany, Switzerland, and Belgium.³ Their occupations varied from teacher/academic to accountant, artist, and programmer. Only a few of the interviewees’ professions were solely in relation to activism in an NGO or in an organisation. The women I interviewed had started to identify as feminist from their early teenage years and emphasised that the feminist literature they began to read then affected their ideas to become involved as an activist in LGBTQ+ and women’s rights. All of the interviewees had completed higher education. The choice of highly educated Polish feminist activist women who had migrated from Poland was intentional because of the ease and accessibility of language for conducting the interviews. Among the interviewees, English was used fluently as their second language. This made the interview process much more manageable. Five interviewees out of ten defined themselves as heterosexual, one of the interviewees was a transwoman, and four described themselves as lesbian. Four of the interviewees were married, and the remaining six interviewees had long-term partners. All were born in Poland and spent their teenage and young adult lives mostly in Poland before migrating. Each moved away from Poland between two and eight years ago. The interviews were conducted during 2022 and 2023. The interviewees were recruited via multiple online and

² I use the expression ‘self-identified feminist’ here precisely because what is at issue throughout the article is the ‘right’ of definition – of who gets to decide when and whom to call or when to call themselves, ‘feminist’ – and the power of that right of naming.

³ All the women interviewees’ names have been changed to protect the anonymity of the women and their security, given their activism.

offline resources: several Polish activist groups on Facebook and organisations were contacted to participate in the research. In addition, the snowballing method was used to reach out to women. Seven out of the ten interviews were performed using video-chat applications, and the remaining three took place face-to-face.

The semi-structured interviews were conducted with interview guidelines covering themes including thoughts on the political and social context in Poland, activism, and everyday experiences of gender and migration. I began my research wondering how, in liberal countries like Poland, there had been a sudden and growing backlash in the last two decades within its democracy against LGBTQ+ and women's rights generally, how LGBTQ+ people and women are targeted by the government specifically, and how the backlash is reflected in their experiences.

This research presents women's voices and perspectives, and their struggles against oppression, beliefs, and values for social change. The open-ended interview questions gave the interviewees room to narrate their answers. The interviews were conducted in English and lasted approximately 1.5 to 3 hours. The interviews were inspired by narrative and life-story interviews and aimed to elucidate the women's lived experiences by paying close attention to their relationship with activism as a personal and collective experience. As Riessman (2008) argued, narratives help us understand how people make sense of past and present events, as they follow interviewees' personal histories in a storytelling format. In this way, narrative interviews are based on 'situated stories' (Juberg, Midjo, Fauske 2020). Understanding narratives as situated stories acknowledges the dynamic and complex nature of human experiences. It recognises that individuals' stories are not fixed or universal but are shaped by their lived realities and the contexts in which they unfold. By exploring these situated stories through narrative interviews, I gained valuable insights into how Polish activist migrant women make sense of their lives, navigate challenges, and construct their identities within particular social and cultural contexts.

The interviews were transcribed verbatim and in full. After the transcription, a thematic analysis was applied to the material to search for and identify the patterns that emerged. Interpretation of data is always 'a political, contested and unstable activity' (Maynard, Purvis 2016: 7). What is different about feminist research is that it makes this process explicit, rather than keeping it hidden or acting as if a political context does not exist.

Throughout the interviews, I tried to adopt the approach of creating an interactive storytelling character, which we can refer to as a feminist preference for qualitative methods. My intention during the interviews was to create a perspective of my own within interviews, as interaction establishes more egalitarian relationships between a researcher and the research participants (Oakley 1981; Finch 1993). Ken Plummer (2004: 21) looked at stories as joint actions: 'One actor is the storyteller;

the other is the coaxer who brings people to the edge of telling a story they might never have told before.’ Unfortunately, this approach to interviews as a joint action created dangers in my case. When I thanked them for participating in my research, at least five of the interviewees commented that the whole interview felt like a therapeutic experience and left them feeling relieved after the interview. Initially, when I heard this comment, I began to question whether I had done something wrong. Did I push too hard for the interviewees to answer my questions? After all, I was not in the position of a psychologist, and I did not have the necessary education to take a psychologist’s role.

As Plummer (2004) also pointed out, the participants could use the interview process as part of a therapeutic encounter for redemption and social reincorporation through a desire to help science. Moreover, telling a tale is a significant way of discovering who one is. The fact that telling one’s activism story can serve as an exploration of self may be a significant incentive. In the case of the interviewees in this study, the interviews served as a way of discovering themselves and their identities as they had evolved around their feminist activism. In the interviews, they found a safe space to talk and share about their lives.

Analysis

This study’s analysis is structured into three segments. The initial part delves into the backgrounds of these activist women by conceptualising affective solidarity with(in) the Polish women’s movement and affective dissonance. It seeks to understand what initially propelled them into feminist activism and how they perceive and define their activist identities. The second part explores the emotional facets of migration decisions and their impact on the strategies and identities of these activists. It examines migration as one of the affective responses influenced also by emotions. The final section focuses on the ambivalent sentiments experienced by migrant activist women, with a particular emphasis on the costs associated with their activist identities and the grieving process involved. It zooms in on the affective sense of belonging within feminist activism. Each part of this analysis aims to provide a nuanced understanding of the emotional underpinnings of the experiences of migrant activist women, shedding light on their motivations, challenges, and sense of belonging within the feminist movement.

1. Affective solidarity: Defining yourself as an activist

The ten activists interviewed for this study were deeply entrenched in activism even before their migration experiences, both personally and politically. They had been active members of feminist collectives, LGBTQ+ organisations, and leftist political parties in Poland, advocating for causes such as abortion rights, sex education, and

gender equality. Their activism had been a fundamental part of their lives since their university years, and it continued to be inseparable from their identities even as they pursued diverse professional paths ranging from academia to corporate roles. For example, Luiza, who had emigrated to Austria, had been an activist in abortion rights for more than ten years in Poland while she was working as an accountant in a corporate company. After emigrating from Poland, besides her professional occupancy she continued to work in an organisation in Austria. Andrea, who is a software developer, was part of a leftist/feminist party in Poland for many years and actively participated in protests and political events, and she continued to be a founder and part of a feminist group upon her arrival in Sweden. Upon relocating to new host countries, these activist migrant women persisted in their activism endeavours.

Nevertheless, establishing connections and finding feminist communities in their new surroundings became paramount for their personal well-being and integration into the local culture. While specific organisations are not named here for confidentiality reasons, these activist migrant women perceived their involvement with feminist collectives and organisations as integral components of their migrant experiences and adaptation to new environments. Throughout their activist journeys, these individuals found solidarity within feminist diaspora groups, fostering networks of support and collaboration. They actively engaged in online feminist activist communities, leveraging social media platforms, and dedicated their time to volunteering with NGOs advocating for reproductive and sexual rights. Despite encountering obstacles in Poland during their activist experiences, these activists remained steadfast in their commitment to feminist principles, drawing strength from the bonds they forged with fellow activists who shared their values, both within their local communities and on a global scale.

In this study, a central inquiry revolves around understanding what motivated individuals to embrace feminism and how they define their activism. Using Hemmings' (2012) concept of 'affective dissonance', I aim to analyse the deeply personal experiences and narratives shared by participants regarding their journey to feminism and their conceptualisation of activism. The women activists interviewed in this research expressed that they were drawn to feminism as a means of seeking an alternative existence in the world, resonating with Hemmings' (2012: 157) notion of affect. For instance, one activist, who had relocated from Poland to the UK, recounted how her decision to become an activist stemmed from her experience of undergoing an illegal abortion in Poland. She attributed her activism to her extensive engagement with feminist literature. She channelled her frustrations and anger towards societal injustices, particularly in Poland, into her involvement with activist communities. Her personal struggles and intellectual pursuits fuelled her interest in activism, which she expressed through her art.

Luiza who had migrated to Austria, shared a poignant life story involving an early pregnancy, her partner's refusal of an abortion due to religious beliefs, subsequent abandonment, and witnessing domestic violence in a later relationship. She then added:

I was frustrated with everything around me, and I had this anger towards what was going on in Poland, and I needed to do something to navigate this anger. I became part of an activist community in Poland over the years. This intellectual curiosity and my personal struggle sparked my interest in activism. (Luiza, activist on abortion rights living in Austria)

Similarly, Andrea, who had moved to Ireland, recounted her experience of rape and abortion, which prompted her quest for self-transformation through feminist activism. She stated:

Activism, what it gives me, makes sense in all this chaos, and motivates me. It motivates me to wake up every morning. I struggled to balance my paid work and activism because my activism became a full-time job in time. I'm rebalancing it by fully adopting activist life because it's integral to my identity. I cannot imagine my life without activism. (Andrea, activist in a women's organisation and living in Ireland)

Justyna (38), who had previously founded a feminist community focused on sexual education in Poland and currently works with an NGO in Switzerland on similar topics, reflected on her journey into activism. When asked about the beginnings of her activism and the pivotal events that shaped her activist and feminist identity, Justyna looked back to incidents from her teenage years. At 16, Justyna witnessed significant challenges faced by two of her closest friends. One friend became pregnant at the young age of 15, while another bravely came out as gay at the same age. However, instead of finding support, both friends encountered numerous obstacles and harassment. Her pregnant friend struggled to access reproductive rights support and faced discrimination, while her gay friend endured derogatory treatment and discrimination due to their sexual identity.

These activist women recounted pivotal moments in their lives that sparked a deep emotional response, prompting them to seek solidarity and redefine their sense of self through feminist activism. It is important to note, however, that as Hemmings (2012) suggested, experiencing affective dissonance doesn't inherently guarantee feminist politicisation or resistance. Yet, for the activist women in this study, this dissonance transformed into a profound sense of injustice and a desire to enact change. Kaja stated:

I cannot imagine my life without activism. It's an essential part of my life and identity as a political being.

She continued to speak of the impact of activism on her personal life:

Activism's had a huge emotional impact on my life because I found it rewarding. I'm helping eight to ten women every week, and it's gratifying, but also, an emotional struggle comes with it. (Kaja, working with an NGO on reproductive rights and living in Switzerland)

For these women, their frustration and anger became catalysts for feminist identification, drawing them towards others who shared their aspirations for a different narrative of the world. What is crucial to highlight is the journey from experiencing affective dissonance to actively advocating for alternative values (Hemmings 2012). This transition became an integral part of these women's identities, solidifying their commitment to feminist activism. As Edyta put it:

I identify myself as a feminist already many years, and I felt this urge to be in a community, so I built that community for myself. After we started this community, it helped me to go on with my life; I had these friends who were doing the same thing and involved with the same calls. So, we kept each other going. It gave me an identity as an activist and an expert; this identity is something that is rebellious against the system but not in a way that we will throw rocks but somebody who will go and demonstrate constantly to make this change happen in the world. (Edyta, part of a feminist group and living in Sweden)

Hemmings proposed 'affective solidarity', defined as 'a broader range of affects – rage, frustration, and the desire for connection – as necessary for a sustainable feminist politics of transformation' (Hemmings 2012: 148). In her words, affective dissonance is 'feeling that something is amiss in how one is recognized, feeling an ill fit with social descriptions, feeling undervalued, feeling that same sense in considering others' (Hemmings 2012: 150). This discrepancy between our sense of being and how the world views us can result in transformative communities and the formation of alternative feminist pathways.

As we can see from the narratives of the activist women who participated in this research, the journey from experiencing affective dissonance to embracing affective solidarity with(in) the Polish women's movement has played a pivotal role in shaping the identities of these women. Prior to their migration, they began to cultivate an activist identity, which became deeply intertwined with their sense of self. Even

after moving to new countries, they carried this feminist identity with them, seeking out communities that resonated with their values and experiences. Reflecting on their journey, these women realised the profound importance of community and the sense of belonging they found within the feminist movement in Poland. This sense of connection and solidarity became indispensable to them, compelling them to seek out similar communities even in their host countries. Their individual experiences coalesced into a collective feminist capacity and identity, which they carried with them wherever they went. This collective identity not only provided them with a sense of belonging but also empowered them to continue advocating for gender equality and social justice in their new environments. By forging connections and building solidarity across borders, these women have been able to amplify their impact and create meaningful change in their communities, both locally and globally.

The more I got involved with activism and engaged with the community and the people, it became an important part of my life. But I got affected by the difficulties of it a lot. The feeling of solidarity and being part of something bigger than myself gives a wonderful feeling to do something together. There are many positive feelings coming with it; if it didn't have these positive parts, I wouldn't like to do it. This positivity is connected to us. (Sonia, part of a feminist collective and living in the Czech Republic)

2. Affective response: The emotional dimension of migration on activism

The migration of feminist activists from Poland to other countries emerged as one of the affective responses influenced by emotions to the domestic oppressive political climate. In Poland, these women encountered significant dangers and threats to their safety due to their advocacy efforts, with the ruling government targeting them through harassment and intimidation, including death threats directed at their homes and workplaces. Moreover, the absence of state support for gender equality policies compounded their challenges, creating a profound sense of dissonance between their activism and their belonging to Polish society. This hostile environment made it increasingly difficult for them to reconcile their commitment to social change with their day-to-day lives. Migration thus became a means of seeking refuge and safety, allowing them to continue their work without fear of persecution. By relocating to countries with more supportive political climates, these activist migrant women sought to protect themselves and their advocacy efforts while also forging connections with international networks to advance the broader feminist movement. In essence, migration for these women was not merely a physical relocation but a deeply affective response to the challenges they faced, enabling them to pursue their activism in environments where they could thrive and contribute to global solidarity for gender equality.

I really liked my job in Poland. But I suppose that this feeling that I don't want to have anything to do not only with government, but also with society came when I began to get messages and letters also to my work that I should leave Poland. In the letters, they were trying to make me feel the fear that they will do something to me. And they were also describing to hurt me in physical level ... threatening me ... Most of them were anonymous, but there were also, like, emails from the Polish Patriots or something. And then it came at the same moment when I was followed by the secret police from Poland and I had this process against violating religious feelings on the side of the Catholic Church, and it was a bit too much. And I thought, okay, like, if the society doesn't want me, a lot of people who are for going for this, for this authoritarian government and for this power of the Church and so on. So, then I thought, okay, so maybe you are right. I don't fit here. I'm fine with this. I don't want to be here. (Joanna, working in a collective on reproductive rights and living in Germany)

Later, Joanna said that she tries not to return to Poland too much because she is afraid of the government. Her activist group made a rule that they would not practise their activism in Poland anymore, and she mentioned that from the perspective of Polish law what they are doing is a crime. She also said that she feels safe in Germany now but still uses means of protection.

Zofia also mentioned that while living in Poland, she started sleeping with mace spray and kept some heavy objects near her. The feeling of danger affected her mentally, so she started getting psychological help. She said that:

... I felt, like, I cannot rest, or, you know, I cannot, like, switch my activism because, like, either, like, be an[in] activist mode or not activist mode because you just go and notice things and you read in the papers and what's going on. (Zofia, part of an international feminist group and living in Norway)

Another aspect of emotions surrounding emigration from Poland was the state of healthcare in relation to the political climate in Poland. The lack of trust in the Polish healthcare system in relation to reproductive rights heavily influenced the decisions of activist women to migrate and look for a safer place for themselves.

My friend's neighbour was in a hospital, and she died because she was refused obstetric care in the hospital. There is this crazy right-wing person who is controlling Poland now; I moved because I wanted peace of mind, so I needed to keep my distance. I have just decided in my mind, just for my sanity. I don't expect to go back to Poland. There was a war; there was Communism, and now this right

wing. My grandparents didn't have it easy; I feel like I made this bold step and changed my family's story. (Kasia, working with an NGO on reproductive rights and living in Switzerland)

Kasia's decision to emigrate for the sake of her peace of mind reflects a desire for personal safety and autonomy as well as a determination to break away from the historical struggles endured by previous generations. For her, migration represents a bold step towards shaping a different future for herself and her family.

As Magdalena put it:

The life of the women is not protected in Poland ... It had been reported recently that [there] had been three cases of women who died in Polish hospitals because they didn't get the medical support they needed, they didn't perform the abortion, and they died in the hospital. I would not go to a Polish hospital. I would rather try to go abroad and even pay for it. I don't have any trust left in the Polish medical system, which influences the quality of life. (Magdalena, founder of a feminist association and living in the Czech Republic)

The narratives of Kasia and Magdalena highlight the profound impact of the political climate on healthcare decisions, particularly concerning reproductive rights, in Poland. The erosion of trust in the Polish healthcare system due to restrictive policies and inadequate care has led activist women like Kasia and Magdalena to seek safer environments elsewhere. Their stories underscore the life-threatening consequences faced by women within the Polish healthcare system, where the denial of obstetric care and the lack of access to abortion have resulted in tragic outcomes.

This constant danger forced activists to seek refuge abroad in search of safety and security for themselves and their families. Moreover, the restrictive political atmosphere in Poland, coupled with state violence against women, added to their decisions to migrate. The government's imposition of policies that infringed upon women's rights, along with the worsening political and social environment, created a sense of urgency among feminist activists to leave the country. The activist movement faced heavy pressure and repression from the government, including legal battles and accusations of violating religious sentiments. This environment created uncertainty and fear among activists about their future and the risks associated with their advocacy work. The ongoing challenges and lack of visible progress led to a feeling of despair among activists. The decisions of activist women to migrate from Poland due to the political climate and other social reasons can be conceptualised in the case of the interviewees as one of the affective responses. The decision to relocate to another country reflects a response to these difficult circumstances, seeking a more support-

ive environment for activism. However, at the same time, this ongoing struggle underscores the resilience and determination of activists in times of difficulty, despite the challenges they continue to encounter.

3. Affective belonging: Navigating the grieving identity of activist migrant women

The Polish activist women in this study maintained a sense of belonging and purpose by staying engaged in the feminist movement, even as they faced the challenging decision to relocate due to their life experiences. While their attachment to their home country waned, their dedication to feminist principles remained unwavering. The emotional toll of activism in Poland added complexity to their feelings, making their emotional journey difficult to navigate. For example, Daria commented on her struggle:

Activism is a crazy thing to do. It is a lot of work and risk. You risk having burnout when things are going differently than you would like. There is a lot of personal danger; beyond personal risk, you are taking responsibility and putting in a lot of energy. If you raise your voice, you risk being stigmatised by society. (Daria, activist on reproductive rights and living in Belgium)

She also talked about how she decided to take a break from 'Polish activism':

Yes, I decided to take a break from Polish activism for a while, but the reason was not that there is nothing left to fight for. I kept holding to my feminist activism in different ways, that's who I am. But I need to protect myself and my energy for a while; otherwise, nothing will be left of me ...

As they encountered stress, burnout, and trauma in their activism within Poland, their emotional well-being and sense of belonging to their home country deteriorated. The activist women experienced a decline in their sense of belonging to Polish society due to an increasingly hostile political climate and other challenges they faced, but this does not mean that they left their sense of belonging to the feminist movement. The pervasive feelings of hopelessness, physical tension, loss of purpose and energy, and negative thinking are indicative of the emotional toll their activism took on them. However, despite leaving Poland, their sense of belonging to the feminist movement remained strong. Migration served as a strategy for these women to cope with burnout and stress while maintaining their feminist activist identities. For example, Fillielu (2005) argued that drop out or defection is a constant feature of social movements. In the narratives of Polish migrant activist women, rather than leading

to complete drop-out from activism, migration allowed them to find a more sustainable way of engaging in activism that prioritised their mental health and well-being. The interviewees conveyed a decrease in the stress and anxiety associated with their activism in Poland, yet they remained deeply engaged in supporting other women and participating in feminist communities.

When I moved away, I didn't feel the frustration and the stress anymore that I felt in Poland, but also like distancing from the political context but also from the activist context which I was in in Poland, but I didn't want to distance myself from feminist activism or being an activist feminist woman ever, that's who I am. I would never change that. (Magdalena, founder of a feminist association and living in the Czech Republic)

This continued affiliation with the feminist movement can be seen as a form of affective belonging. Affective belonging refers to the emotional connection and sense of attachment that individuals feel towards a particular group or community. Usually interpreted as something that positive individuals aspire for, belonging makes individuals feel content and safe in what surrounds them (Juvonen, Kolehmainen 2019). Despite the challenges they faced and the emotional toll of their activism, they still felt deeply connected to the values, goals, and community of the feminist movement. Their decision to continue their activism abroad despite experiencing burnout reflects their enduring commitment to their activist identity and the cause they believe in. Even though they may have felt emotionally drained and disillusioned, their sense of belonging to the feminist movement provided them with a source of resilience and motivation to persevere in their activism. It becomes clear that emotions play a significant role in shaping individuals' decisions and actions. Despite the challenges they faced and the emotions they experienced, their sense of belonging to the feminist movement remained a central aspect of their identity and provided them with the strength to continue their activism.

However, practising activism in a new environment also brought them ambivalent feelings about their activist identities. Three interviewees commented that they were 'grieving their past Polish feminist activist identity'. As Magdalena commented:

When we moved to Switzerland, I started this grieving process off[or] my past identity, losing what I had in Poland, being a front-row activist. I also went to therapy because of this reason. I was grieving for a long time about my past identity. But this activist identity stays with me; it's not something that dies. I came to terms with understanding this. I needed to stop not to have burnout; continuing with active activism in Poland would have caused me full burnout.

I wouldn't make it out from that moment, probably. (Magdalena, founder of a feminist association and living in the Czech Republic)

Daria commented:

I sometimes regret leaving women in Poland alone. I was fighting extensively, but I couldn't anymore. I feel like I'm in constant mourning of[for] what I have been doing as an activist in Poland even though I tried to find new ways to do activism where I am now. (Daria, activist on reproductive rights and living in Belgium)

Like Daria, Beata also said:

I have this weight on me that I should have done more when I was in Poland. I'm in constant tribulation of feelings every time something happens in Poland. I feel like I'm not doing the activism I need to do. (Beata, working in a collective on reproduction rights and living in Germany)

Magdalena, Daria, and Beata's narratives highlight the ambivalence and grieving process linked to transitioning from prominent activism in Poland to forging a new identity abroad. Their experiences underscore the emotional impact of migration on activist identity, prompting a significant shift in their activism. Magdalena's depiction of grief reflects a sense of loss and nostalgia for her previous engagement as a 'front-row' activist. However, despite grappling with these emotions, all three acknowledged in their interviews that their feminist activist identity remains a core part of their being. This underscores the enduring significance of feminist activist identity, which transcends national borders. These women's stories illustrate the resilience and adaptability of migrant activists in navigating the transition to a new environment. Despite facing uncertainties, their connection to the feminist movement serves as a source of strength. By acknowledging their evolving identities, these women exemplify the transformative potential of feminist solidarity and self-reflection in navigating the impact of migration on activist identities.

Conclusion

To conclude, as I was conducting the interviews for this article, the Polish elections of October 2023 had yet to be held. During the interviews, activist women, having migrated from Poland, candidly shared their concerns about a potential re-election of the PiS government. They feared for their homeland's future and the prospect of being unable to return for various reasons. Their openness left me deeply grateful, and as

I connected with them, my anxieties about Turkey's future resurfaced, stirring a mix of emotions. Following the elections, I conducted ten additional interviews as part of a research project. While I have not included all the data here, it is noteworthy that many women attributed the election's positive outcome to the efforts of the feminist movement. They expressed hope for change under the new government. However, they also grappled with conflicting feelings about returning to Poland soon and the advancement of women's and LGBTQ+ rights in Poland – a topic I've chosen not to explore in detail in this article, but which hopefully will be explored in further analysis.

Adrienne Rich said, 'The connections between and among women are the most feared, the most problematic, and the most potentially transforming force on the planet' (Goode 2012). I am aware that this study is not representative of the entire field of transnational feminist activism in Poland, but I believe that it shows the reader how strong the women's ties are to feminist activism and their feminist identities.

Throughout this study, the narratives of activist migrant women from Poland have provided profound insights into the intersection of affective solidarity with(in) the Polish women's movement, migration, and the evolving formation of activist identities. Their experiences emphasise the transformative power of feminist activism in navigating personal and political challenges, both in their home country and in their new environments. The concept of affective solidarity, as proposed by Hemmings (2012), emerged as a guiding framework for these women's activist journeys. The participants told their stories about their activist beginnings, and how becoming a feminist activist was motivated by their emotional experiences. The experiences of marginalisation and discrimination made them start their activist journeys. Their negative life experiences initially created a sense of affective dissonance, prompting a transition towards affective solidarity (Hemmings 2012). Finding much-needed emotional support in the feminist movement made them form affective solidarities at both the local and the transnational level with(in) the Polish women's movement. While they sometimes found themselves in danger because of their political activist identities in Poland, their feminist activist identities remained constant in their lives throughout different life events. Fuelled by rage, frustration, and the desire for connection, their commitment to feminist principles transcended borders and repeatedly shaped their identities as activists and women. While they were experiencing dissonance in their private lives, the participants developed a strong affective belonging (Juvonen, Kolehmainen 2019) with the feminist movement and community.

Furthermore, the experiences of migrant feminist activists within the transnational feminist diaspora offered a distinct viewpoint on the intersection of migration and activism. Migration became an effective response to the oppressive political climate and threats they faced in Poland, providing refuge and safety while enabling continued engagement with the feminist movement on a global scale. Through the interviews,

it became evident that these women utilised migration as an affective response to the challenges and sacrifices associated with activism in their home country.

Migration represented a complex journey marked by ambivalence, offering new-found freedom, opportunity, and empowerment while also bringing various challenges and uncertainties. Displacement disrupted familiar social ties, leading to feelings of estrangement and a loss of connection to their home country and activist identities. Despite these challenges, the enduring connection to the feminist movement served as a source of resilience and motivation, underscoring the importance of affective belonging in sustaining activism across borders. The narratives of these activist migrant women underscore the resilience, adaptability, and transformative potential of feminist solidarity in navigating the impact of migration on activist identities. Their stories serve as a testament to the enduring commitment to gender equality and social justice, inspiring collective action for a more equitable world. Regardless of the challenges they faced, the commitment of these Polish activist migrant women to the feminist movement and their activist identities remained steadfast. This enduring commitment served as a central theme throughout the study, highlighting how these activists remain inseparable/deeply involved in the feminist struggle while navigating the personal and political challenges they have faced and continue to face.

References

- Ahmed, S. 2015. *The Cultural Politics of Emotion*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Altan-Olcay, Ö., B. E. Oder. 2021. Why Turkey's Withdrawal from the Istanbul Convention Is a Global Problem. *Open Democracy*. Retrieved 24 April 2024 (<https://www.opendemocracy.net/en/can-europe-make-it/why-turkeys-withdrawal-from-the-istanbul-convention-is-a-global-problem/>).
- Baytok, C. 2021. The Istanbul Convention, Gender Politics and Beyond: Poland and Turkey. *Hm-berlin.org*. Retrieved 28 September 2023 (https://hm-berlin.org/wp-content/uploads/2021/06/HMB_Pub2_ENG_v2.pdf).
- Blais, M. 2023. Fearful or Fearless? The Impact of Fear on Feminist Activism. *Social Movement Studies*: 1–17, <https://doi.org/10.1080/14742837.2023.2175655>.
- Gober, G., J. Struzik. 2019. Feminist Transnational Diaspora in the Making. The Case of the #blackprotest. *Praktyka Teoretyczna* 30 (4): 129–152.
- Goode, L. 2012. The Last Poem I Loved: 'Modotti' by Adrienne Rich. *The Rumpus*. Retrieved 17 April 2024 (<https://therumpus.net/2012/04/02/the-last-poem-i-loved-modotti-by-adrienne-rich/>).
- Goodwin, J. 2001. *Passionate Politics Emotions and Social Movements*. Chicago, IL: University of Chicago Press.
- Graff, A. 2009. Gender, Sexuality, and Nation – Here and Now: Reflections on the Gendered and Sexualized Aspects of Contemporary Polish Nationalism. Pp. 133–146 in E. Oleksy (ed.). *Intimate Citizenships: Gender, Sexualities, Politics*. London: Routledge.

- Graff, A. 2014. Report from the Gender Trenches: War against 'Genderism' in Poland. *European Journal of Women's Studies* 21 (4): 431–435.
- Grabowska, M. 2012. Bringing the Second World in: Conservative Revolution(S), Socialist Legacies, and Transnational Silences in the Trajectories of Polish Feminism. *Signs: Journal of Women in Culture and Society* 37 (2): 385–411, <https://doi.org/10.1086/661728>.
- Gwiazda, A. 2021. Feminist Protests, Abortion Rights and Polish Democracy. *Feministisch Wissen Schaffen* 30 (1): 129–133, <https://doi.org/10.3224/feminapolitica.v30i1.15>.
- Fillieule, O., E. Neveu. 2022. *Activists Forever? Long-Term Impacts of Political Activism*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Finch, J. 1984. It's Great to Have Someone to Talk to: Ethics and Politics of Interviewing Women. Pp. 70–87 in C. Bell (ed.). *Social Research: Philosophy, Politics, and Practice*. Thousand Oaks, CA: Sage Publications.
- Hall, B. 2019. Gendering Resistance to Right-Wing Populism: Black Protest and a New Wave of Feminist Activism in Poland? *American Behavioral Scientist* 63 (10): 1497–1515, <https://doi.org/10.1177/0002764219831731>.
- Haraway, D. 1988. Situated Knowledges: The Science Question in Feminism and the Privilege of Partial Perspective. *Feminist Studies* 14 (3): 575, <https://doi.org/10.2307/3178066>.
- Hemmings, C. 2012. Affective Solidarity: Feminist Reflexivity and Political Transformation. *Feminist Theory* 13 (2): 147–161.
- Jasper, J. M. 2011. Emotions and Social Movements: Twenty Years of Theory and Research. *Annual Review of Sociology* 37 (1): 285–303.
- Juvonen, T., M. Kolehmainen. 2019. *Affective Inequalities in Intimate Relationships*. Oxfordshire: Routledge.
- Juberg, A., T. Midjo, H. Fauske. 2020. Motherhood in Context: Life Course Interviews with Young Mothers in Contact with Child Welfare. *Social Sciences* 9 (12): 236, <https://doi.org/10.3390/socsci9120236>.
- Korolczuk, E. 2017. Explaining Mass Protests against Abortion Ban in Poland: The Power of Connective Action. *Zoon Politicon* 7 (7): 91–113.
- Korolczuk, E., A. Graff. 2017. Worse than Communism and Nazism Put Together: War on Gender in Poland. Pp. 175–193 in R. Kuhar, D. Paternotte (eds.). *Anti-Gender Campaigns in Europe: Mobilizing against Equality*. London and New York: Rowman & Littlefield.
- Korolczuk, E., A. Graff. 2022. *Anti-Gender Politics in the Populist Moment*. London: Routledge.
- Margolis, H. 2023. The Breath of the Government on My Back. Human Rights Watch. Retrieved 17 April 2024 (<https://www.hrw.org/report/2019/02/06/breath-government-my-back/attacks-womens-rights-poland>).
- Maynard, M., J. Purvis. 2016. *Researching Women's Lives from a Feminist Perspective*. London: Routledge.
- Norris, P., R. Inglehart. 2021. *Cultural Backlash: Trump, Brexit, and Authoritarian Populism*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Ruault, L. 2021. Emotions and Embodiment as Feminist Practice in the Free Abortion Movement in France (1972–1984). *European Journal of Women's Studies* 28 (3): 320–336.

- Sökefeld, M. 2006. Mobilizing in Transnational Space: A Social Movement Approach to the Formation of Diaspora. *Global Networks* 6 (3): 265–284.
- Oakley, A. 1981. Interviewing Women: A Contradiction in Terms. Pp. 30–61 in H. Roberts (ed.). *Doing Feminist Research*. London: Routledge.
- Oakley, A. 2015. Interviewing Women Again: Power, Time, and the Gift. *Sociology* 50 (1): 195–221, <https://doi.org/10.1177/0038038515580253>.
- Plummer, K. 2004. *Telling Sexual Stories: Power, Change and Social Worlds*. London: Routledge.
- Riessman, C. K. 2014. *Narrative Methods for the Human Sciences*. Thousand Oaks, CA: Sage Publications.
- Warnaffe, M. 2021. The Backlash against Gender: Poland, Far Right and Beyond. Beyond the Horizon ISSG. Retrieved 17 April 2024 (<https://behorizon.org/the-backlash-against-gender-poland-far-right-and-beyond/>).
- Whittier, N. 1995. *Feminist Generations: The Persistence of the Radical Women's Movement*. Philadelphia, PA: Temple University Press.
- Wierzycholska, A. 2018. Gender in the Resurgent Polish Conservatism. Pp.198–222 in K. Bluhm., M. Varga (eds.). *New Conservatives in Russia and East Central Europe*. London: Routledge.

 BY-NC Ecem Nazlı Üçok, 2024.

 BY-NC Institute of Sociology of the Czech Academy of Sciences, 2024.

Ecem Nazlı Üçok is a PhD student and a lecturer at the Sociology Department of Charles University. She completed a MSc degree in Gender Studies at Lund University, Sweden, before her PhD studies. She has conducted ethnographic research on the gender identities of Turkish migrant men living in Sweden. Since 2021, she has been teaching Gender and Masculinities at Charles University and Introduction to Sociology at ARCHIP. Her research area combines feminist studies, political sociology, social movement studies, anti-gender movements in Europe, populism/far-right politics, transnational migration, and masculinities. ORCID: 0000-0002-7582-1562. Contact e-mail: ecem.ucok@fsv.cuni.cz.

Choosing the Lesser Evil: The Anti-Gender Movement in Kazakhstan in the Context of Coloniality

Altynay Kambekova^{1b}

University of Bonn, Center for Development Research

Abstract: When it comes to the topic of antigenderism, most scholarly and international advocacy works concentrate on the (East) European context, leaving the countries of the so-called ‘third world’ invisible. However, if we look beyond the idea that anti-gender movements are intrinsic only to countries that are moving away from modernity, we can see that the phenomenon also exists in other geographical contexts. In this regard, Kazakhstan presents an interesting case. Over the course of the last few years, there has been a rise in state-sponsored anti-gender activities backed by citizen movements that are advocating against ‘gender ideology’. Looking at this from a decolonial perspective, the anti-gender movement in Kazakhstan is a peculiar case, as, on the one hand, the traditionalist discourse relies on essentialist notions of identity, especially in relation to restoring ‘true Kazakhness’ from pre-Soviet times, while, on the other hand, when it comes to the attacks on feminism and human rights, it is possible to observe a shift in discourse towards the ideas of Western ideological imperialism. This echoes the rhetoric that has been deployed by the Russian anti-gender movement, and this discourse sometimes even uses the same messages and sources. This paper analyses how the anti-gender movement in Kazakhstan navigates between resistance to the Russian and Soviet colonial past and present-day Western coloniality and (re)defines traditions in this context.

Keywords: anti-gender movement, Kazakhstan, sexual politics

Kambekova, Altynay. 2024 Choosing the Lesser Evil: The Anti-Gender Movement in Kazakhstan in the Context of Coloniality. *Gender a výzkum / Gender and Research* 25 (1): 56–79, <https://doi.org/10.13060/gav.2024.005>.

There has recently been a noticeable mobilisation around anti-gender ideology in Kazakhstan, mirroring a global phenomenon that has been evolving for decades. This discourse presents itself as a counterforce combating the perceived moral decay attributed to 'gender' and homosexual propaganda. In Kazakhstan, this discourse has gained momentum, particularly in efforts to block the draft Bill on Countering Domestic Violence by groups claiming to protect the nation's children. The efforts to block the new legislation on domestic violence¹ have sought to generate a moral panic regarding the future of the nation, which they perceive as being endangered due to harmful ideas of gender and sexual diversity among children, and the potential loss of parental control within the family. These discourses around family and child rights often invoke the active demonisation and othering of LGBTQ+ people as the main source of the threat to the aforementioned.

Such anti-gender sentiments have been mirrored in the state discourse as well, with the official anti-LGBTQ+ stance becoming more salient over recent years. This is evidenced by the official ban that was imposed on the screening of a cartoon film that contained a scene with a same-sex kiss (Kumenov 2022), the adoption of a law that prohibits the adoption of children by LGBTQ+ people (Loginova 2024), the renewed calls by some members of Parliament to adopt changes in the Act on Mass Media to prevent mass media from writing on topics related to LGBTQ+, and the most recent initiatives to introduce criminal liability for 'propaganda of non-traditional sexual relations' (Vaal 2024). Moreover, the more explicit rejection of so-called Western values has been foregrounded in official interviews and speeches by the country's president. Thus, in contrast to what Patalakh (2018) noted earlier as Kazakhstan adopting a more neutral position on LGBTQ+ rights, what we have been able to see more recently is a trend of increasing the visibility of LGBTQ+ people (Wilkinson 2020: 3) in order to fear-monger around the ideas of moral decay and promote so-called traditional values as allegedly essential to the survival and prosperity of the nation.

The link between the discursive instrumentalisation of traditions and nation-building has been well-researched in both wider and local contexts. For instance, Chatterjee (1989) describes how the appeal to and the re-definition of traditions have been used in postcolonial contexts as a part of nation-building efforts. He demonstrates how nationalist projects heavily rely on reforming traditions by relegating them to the internal sphere of national identity, the one which has the utmost value, and the one that, despite the material disadvantages of the colonised, could not be subjugated by the oppressor. Within such a model, women are responsible for the spiritual/private sphere that needs to be preserved by carrying on traditions, which ultimately grants

¹ The new law was passed by the Senate in the second reading on 11 April 2024 and signed by the president on 15 April 2024.

moral superiority over the colonial power. Similarly, Kudaibergenova (2019: 365) writes about the retraditionalisation in the context of Kazakhstan, where control over gender expression and sexualities is expressed by 'rethinking tradition in a more contemporary sense' as part of the nationalising process amidst the context of globalisation and transnationalisation. While there is little doubt about the role of retraditionalisation in nation-building processes, what proves intriguing in the case of anti-gender mobilisation in Kazakhstan is the paradoxical adoption of ideological messages. Despite emphasising the preservation of national identity, both anti-gender groups and the state readily embrace a stance that echoes Russia's promotion of traditional values (Edenborg 2021) – the very same values that are being promoted by Kazakhstan's own former coloniser. This article will attempt to analyse how anti-gender ideology manifests itself in Kazakhstan at the intersection of seemingly conflicting discourses on the revival of traditional values as a form of postcolonial resistance and as a matter of national identity that needs to be preserved from outside forces.

Before proceeding to the conceptual and analytical sections of the paper, it is crucial to highlight the importance of the given article in terms of knowledge production asymmetries when it comes to the study of anti-gender ideology. Despite the well-documented presence of anti-gender movements and a growing body of academic and activist literature on the subject, there exists a significant geographical imbalance in research focus. The Central Asian region remains conspicuously underrepresented, often overshadowed by the European part of the former Soviet Union and the communist bloc. Although there are indeed similarities and shared historical experiences among post-Soviet and post-communist countries, especially between Russia and the countries of Central Asia, it is essential to avoid the assumption that what applies to Russia automatically holds true for its neighbours (Bissenova 2023). This oversimplification risks perpetuating colonial narratives that marginalise Central Asia as a mere adjunct to the larger topic of Russian politics (Arystanbek 2019; Kassymbekova 2022). Thus, one of the goals of this paper is to contribute to the body of scholarly knowledge on anti-gender movements and mobilisation in the geographies that have been overlooked by academic research, such as Central Asia and Kazakhstan in particular.

Anti-gender mobilisation in Kazakhstan

In September 2020, the Mazhilis, the lower house of the Parliament of the Republic of Kazakhstan, took a significant step by approving the draft Bill on Countering Domestic Violence in its first reading. This bill was intended to replace the 2009 Act on the Prevention of Domestic Violence and had garnered strong support from activist groups and experts advocating for a comprehensive legal framework to protect women and minors from physical violence, particularly within the private family domain

or by intimate partners. The initiative for this bill reflected the growing recognition of the urgent need to address the persistently high level of gender-based violence, which was exacerbated during the COVID-19 pandemic due to the inadequacies of existing legislation (Azhigulova 2021).

The initial approval of the bill's concept in the first reading had raised hopes for its successful adoption by the end of the year following the second reading. However, in the weeks leading up to the second reading, the bill faced staunch opposition from a grassroots movement of parents. These opponents contended that the bill threatened the traditional family structure and claimed it aimed to instil individualistic values that were disrespectful of filial piety in children. They also propagated conspiracy theories, suggesting that the bill would lead to the separation of children from their families for sale in Western countries (Esimkhanov, Bannikov, Zhapisheva 2021). This opposition was not an isolated incident, as the same group had previously succeeded in blocking another bill a few months earlier, which pertained to amendments to the Public Health Code.

The groups actively opposing the draft bill have made extensive use of social media platforms, employing channels such as Telegram, Instagram, and YouTube to disseminate their message. Despite the various names and organisational affiliations these groups adopt, such as the Movement of the Conscious of Kazakhstan and the Union of Parents of Kazakhstan, they consistently employ the same messages and discourses, and there is significant overlap in membership between them. Investigative journalism conducted by independent media outlets in Kazakhstan, such as Factcheck and Masa Media, has shed light on these groups' activities. Notably, the same groups that vehemently opposed the Bill on Countering Domestic Violence were also found to have disseminated disinformation during the pandemic, including vaccine-related falsehoods and conspiracy theories denying the existence of COVID-19.

What distinguishes these groups is their adoption of a rights-based discourse. Unlike previous waves of conservative resistance to gender equality and sexual diversity in the country, these groups have expanded their activities beyond social media platforms and messaging apps like WhatsApp and Telegram. Anti-gender groups actively engage with the press, interact with state officials through various means, including the initiation of petitions, and present their actions within a rights-based framework. This strategy mirrors the approach employed by anti-gender groups in Russia during mobilisation against a domestic violence law, where nearly 200 civil society organisations across Russia signed an open letter to President Vladimir Putin in 2019 urging him to veto the law (Edenborg 2021).

Furthermore, investigations into the origins of the anti-gender movement have highlighted a lack of transparency regarding the funding sources of these groups. Simultaneously, clear ties have been established between these groups and the Russian

movement known as the International Social Movement of People's Unity. It is worth noting that anti-gender groups of parents in Kazakhstan have previously employed the online petition platform CitizenGo for their activism, the primary platform also used by anti-gender groups in Europe. CitizenGo has received funding from prominent leaders of the anti-gender ideology movement in Russia (Katsiveli, Coimbra-Gomes 2020; Edenborg 2021). This interconnectedness underscores the integration of the local anti-gender movement in Kazakhstan into the broader global network of transnational anti-gender mobilisation.

Defining anti-gender mobilisation

While anti-gender mobilisation has gained significant momentum in recent years and has become increasingly prominent as a societal phenomenon, it is essential to recognise that it is far from being a novel development and can be traced back to the 1990s (Denkovski, Bernarding, Lunz 2021). This mobilisation can assume a substantial variety of forms and expressions, shaped by a complex interplay of factors, including but not limited to geopolitical circumstances, socio-economic conditions, and the prevailing cultural contexts of individual regions. What is particularly worrisome, however, is the ever-expanding transnational character of anti-gender mobilisation (Kuhar, Paternotte 2017). This globalisation of anti-gender sentiments and activities transcends borders, forging connections among disparate regions and societies. As these sentiments cross boundaries, they carry with them not only the potential to influence and shape the discourse on gender and sexuality but also to foster international networks that share common goals and strategies. This growing transnational dimension poses unique challenges and opportunities for addressing and understanding the dynamics of anti-gender mobilisation on a global scale.

In their most recent work, Butler (2024) elucidates the mechanics of this global phenomenon by examining how anti-gender movements exploit the fears around gender diversity to advance reactionary politics. They argue that these movements portray gender as a diabolical threat to societal norms and values, whereby they are able to mobilise support for authoritarian and conservative agendas. This portrayal transforms gender into a phantasm that fuels fears and justifies regressive policies.

It is true that anti-gender campaigns often employ arguments and narratives that are commonly associated with right-wing populist movements and religious fundamentalist discourses, but Paternotte and Kuhar (2018) argue that anti-gender mobilisation should be examined as a distinct phenomenon. What unites anti-gender campaigns worldwide, despite the regional and contextual variations in their manifestations, is their shared opposition to the concept of 'gender ideology.' As scholars have pointed out (Paternotte, Kuhar 2018), the primary purpose of the term 'gender

ideology' is to counter feminist and queer movements and the scholarly endeavours that challenge simplistic and naturalistic notions of gender, sexuality, and the inherent power relations they entail. Within the framework of this concept, gender is depicted as being at the core of contentious and morally objectionable changes to the established order, including the advancement of sexual and reproductive rights, LGBTQ+ rights, comprehensive sexual education, the integration of gender considerations into policy, and efforts to combat gender-based violence, among others (Kuhar, Paternotte 2017). Additionally, as Korolczuk explains (2015), a notable feature of anti-gender mobilisations is their dual focus. On one hand, they centre their activism on the concepts of family and children. On the other hand, their anti-gender ideology asserts the extraordinary and all-encompassing nature of the perceived threats emanating from LGBTQ+ individuals and gender-related policies, presenting them as perilous to the very existence of society as a whole.

In their examination of the content of the anti-gender ideology that is central to the mobilisation against gender, Graff and Korolczuk (2022: 17–18) identify three fundamental elements within this ideology: a collection of beliefs concerning human nature and 'natural law'; 'a deeply pessimistic and consistently anti-modernist narrative' about the intellectual, cultural, and social history of the Western world; and an alarmist and conspiratorial vision of the current global distribution of power. It is worth noting that the prevailing view is that anti-gender ideology is closely linked to broader Christian fundamentalist movements. However, looking at the mobilisation around an anti-LGBT+ campaign in Chechnya, a Muslim republic within the Russian Federation, Edenborg (2021) showed how state-sponsored homophobia there was reframed by making reference to 'traditional values' as part of the resurgence of authoritarian Islamic leadership. Edenborg's (2021: 5) analysis revealed how a narrative advocating for the safeguarding of deeply rooted cultural and religious values against external influence aligns neatly with ideological initiatives grounded in the revival of Islamic principles that exist in various Muslim-majority regions within the Russian Federation. Therefore, irrespective of teleological allusions, anti-gender ideology strategically harnesses various discourses rooted in the conviction that there is a predetermined natural order. It is evident, moreover, that gender plays a pivotal role within the anti-gender movement, serving as the 'symbolic glue' (Kováts, Pöim 2015; Grzebalska, Kováts, Petö 2017) that effectively binds together disparate and occasionally conflicting notions into a coherent framework.

Gender, modernity, and sexual geographies

When considering the anti-modernist stance that is inherent to anti-gender ideology, it is crucial to discuss how gender and modernity have been shaped in the discourse

to represent mutual signifiers of each other. Moreover, it is no less important to point out how these narratives of modernity have been reproduced in one way or another and not only by anti-gender campaigns, as they have been present in the dominant discourses for a long time, including in academic and activist circles advocating for the wider inclusion of women's and LGBTQ+ rights. As Philips (2018) asserts, while the idea that the West is the beacon of what is considered to be modern has been challenged, and the vast amount of post- and decolonial literature has led to the decoupling of these concepts from each other, what remains solid is the conflation of gender with modernity. Philips shows how the fight for women's rights, which, crucially, has been limited to a fight for the rights of just one subset of women, has been utilised historically to draw boundaries between the modern West and barbaric and uncivilised others, whose alleged lack of civilisation was then used to justify the colonial projects of the former. Philips contends that this association of modernity with the status of women was not only a feature of the colonial era but continues to exist until now. According to her, in a contemporary setting, modernity is symbolised by gender equality and openness to sexual freedoms, which ultimately serve as boundary-making tools against racialised others by assigning them the label of backwardness.

Similarly, Puar (2007) has delved deeply into the intricate interplay of sexual politics that shape the imagined geographies that distinguish the West from the East. Puar's seminal work reveals a strategic manoeuvre by the Western world: the deliberate leveraging of the recognition of LGBT² rights to delineate clear boundaries as a pretext to justify the exclusion of racialised Others. At the core of this paradigm lies the selective allocation of tolerance and rights by the state to a particular segment of the LGBT community. This selective granting of rights serves as a symbol of the West's proclaimed civilisational exceptionalism and provides narrative tools with which to disqualify and deter others from crossing the imaginary boundaries it has meticulously drawn. Puar encapsulates this phenomenon in the term 'homonationalism', which represents the process through which gender and sexuality become instruments for demarcating the West as the exclusive realm of sexual freedom and diversity, while portraying the rest of the world as inherently homophobic. This framework illuminates how sexual politics intricately intersect with broader geopolitical strategies, and this not only influences the discussions surrounding gender and sexuality but also has a profound impact on global power dynamics and territorial delineations.

² Use of the acronym LGBT instead of the more inclusive LGBTQ+ indicates that such homonationalist discourses are rooted in the categorisation and policing of sexuality and identities. This ultimately confines these discourses within the boundaries of heteronormative co-optations of sexual and gender diversity. By narrowing the spectrum of recognised identities, these discourses reinforce a limited and controlled acceptance of diversity that aligns with heteronormative frameworks.

The concept of homonationalism has emerged as a pivotal reference point in a large body of scholarship dedicated to unravelling the role that gender and sexuality play in drawing the boundaries between the abstract constructs of the West and the East on the global geopolitical stage. Building upon this concept, Rao (2020) introduces a temporal dimension into the discourse. Rao contends that homonationalism does not just demarcate the spatial boundaries that determine what falls within the purview of the West and what lies beyond it. Rather, beyond that, it also interweaves a notion of belonging with the ideals of modernity and progress. Within this framework, sexual politics become inextricably entwined with the concepts of modernity and progress, where the West is positioned as the fulcrum for these ideals. As a result, this sexual exceptionalism transforms the West into not only a geographical entity but also a temporal one. Anyone excluded from its confines is thus relegated to being perceived as antiquated and underdeveloped. This complex interplay of spatial and temporal dimensions further underscores the profound implications sexual politics have for the perception of progress and backwardness within the global landscape.

Within these imaginary geographies of the West relating to gender and sexual diversity and freedoms, where the symbolic East represents everything that the West is not, i.e. homophobia and a lack of progress, the anti-gender ideology finds a nourishing space to exploit this binary for its own benefit. Graff and Korolczuk (2022) have analysed how existing anti-gender movements mobilise the population through anti-colonialist sentiment combined with an appeal to parents as the main actors in the movement. As the authors argue, anti-gender movements have been successful because their narratives – centred on the exceptionality of the nation under an imminent external threat from malign global forces that are (allegedly) targeting them by undermining the traditional foundations of the society, i.e. the heterosexual family – play on fears and generate a broad emotional response but also a feeling of being connected to larger group and a feeling of hope for a brighter future.

In line with this argument, Arystanbek (2021) illustrates the centring of heteronormative family imagery through the construction of strict gender roles, which are invoked by the concept of traditions. She discusses how the state employs these roles to formulate the cultural and national exceptionality of Kazakhstan. In her analysis of the school curriculum, Arystanbek demonstrates that it promotes heterosexual relationships as the norm, marginalising or completely ignoring non-heteronormative identities and orientations. The official state discourse, channelled through the education system, uses historical and cultural references to reinforce the importance of maintaining so-called traditional structures, which are presented as integral to the nation's cultural heritage and social stability. Thus, at its core, the heteronormative family assumes the position of the main guarantor and the foundation of the nation and its resilience against the outside world.

Moreover, according to Graff and Korolczuk (2022), although the anti-colonial narratives of the anti-gender movement share the same tropes as postcolonial and decolonial theories and might even borrow some of their central ideas and concepts, it can be seen how these ideas have been reframed and distorted in the hands of the former. The anti-colonial outcry of anti-gender movements works with a binary juxtaposition of the innocent indigenous/local group of people bravely standing against the larger powers of the imaginary West, global capitalism, and the erosion of traditional roles in society. Hence, it is not surprising that within this reproduced and perpetuated binary, which postures as standing against Western domination, everything that is discursively constructed to be elements of the West, such as queer-ness, critical notions of the social construction of the concepts of gender and sexuality, feminism, bodily autonomy, etc., is being vilified and scapegoated as malign imports from the West.

Finally, one can see how this binary of the West and the East and the degree to which the values of modernity and progress can be assigned to each has been preventing activists and academia from fully understanding the phenomenon of anti-gender ideology and mobilisation. It is possible to trace how anti-genderism has come to be framed as a cultural backlash (Cupac, Ebetürk 2020; Kováts 2017), at the core of which is certain geographies' resistance and reluctance to submit to inevitable progress. This discourse has undermined the importance and significance of anti-gender mobilisation, assigning it only temporary importance and seeing it as a self-dissolvable minor stumble on the path of irrevocable and unquestionable progression towards modernity and progress, which encapsulates in itself gender equality and sexual rights and freedoms. Moreover, deeply entrenched in this linear understanding of progress and modernity is a view of anti-genderism as a cultural backlash, which not only perpetuates the dichotomy of the West against the East but also leaves out all the territories that within this matrix have been assigned to the symbolic East. Thus, by this logic, anti-genderism itself becomes the signifier of progress and modernity. If opposition to 'gender ideology' is perceived as going backward, then the starting point for going backward can only be that of modernity and progress. This view of seeing anti-genderism as a cultural backlash creates geographic blind spots, where places not even registered within the category of those impacted by the whims of modernity are entirely overlooked.

As Hovhannisyan (2019) astutely observes, the anti-gender movement is often framed exclusively within the Western context, where it is portrayed as a threat to the progress and modernity upon which Western identity is constructed. She critiques the prevailing literature for characterising anti-gender ideology as a mere setback, perpetuating the dichotomy of tradition versus modernity and progress by labelling it a 'gender backlash'. Hovhannisyan contends that analyses of anti-gender ideolo-

gy tend to depict it as a recent Western phenomenon of regression into traditions through the moral panic surrounding 'gender ideology'. However, she points out that in non-Western contexts, the concept of gender had already challenged many religious, traditionalist, and fundamentalist ideologies long before it resurfaced in Europe as a perceived threat.

Similarly, Paternotte (2020) argues that assigning a linear progressive framework to sexual geopolitics and viewing anti-genderism solely as resistance to this progress oversimplifies the nuanced nature of anti-gender mobilisation. Such an oversimplification obscures how it unites diverse and sometimes opposing ideas into a cohesive whole. On the contrary, this binary perception of anti-genderism relies on a mutual process of 'othering', where both sides tend to group all the dissenters from anti-gender ideology into a single category. Paternotte emphasises that this approach erases the internal power dynamics and imbalances within pro-gender groups. Paradoxically, this simplification benefits anti-gender campaigns worldwide, where anyone who challenges their discourses is reduced to being cultural traitors and supporters of Western imperialism.

Examining the discourse surrounding gender-related concerns provides insights into the role of non-governmental organisations that receive international funding, especially those focusing on gender equality and LGBTQ+ advocacy. These organisations are frequently implicated in broader anti-gender narratives and depicted as agents of cultural imperialism. The post-Soviet Central Asian region, particularly after the dissolution of the Soviet Union, offers a compelling example of how gender concepts were introduced primarily through international development agencies such as the UN and USAID. This introduction was facilitated by gender mainstreaming policies and associated funding initiatives (Kamp 2016). For many former Soviet Union countries, including Kazakhstan, integration into the global development sphere meant adopting a neoliberal market economy. Simultaneously, they pursued political liberalisation and democratisation as prerequisites for a Western-defined model of development and modernity. Thus, in juxtaposition to this model of NGO-led gender equality attempts, Graff and Korolczuk (2022) highlight how the proponents of anti-gender ideology brand themselves as the representatives of the true and authentic civil society, the ones who truly represent the will of the common people, and the ones who have not been corrupted by the malice of foreign and supranational actors that are alien to the interests of people on the ground. As the authors argue (*ibid.*: 93), this scepticism and demonisation of the civil society structures in place are especially salient in the countries of the former Soviet Union, where the discourse of development and progress has been established through Western donor support in the wake of their independence in the 1990s.

Methodology

In order to analyse how anti-gender mobilisation operates in Kazakhstan, this paper utilises a combination of critical discourse analysis (CDA) and the sociology of knowledge approach to discourse (SKAD). While CDA offers a framework for examining power relations within discourse and understanding how language constructs social reality (Wodak 2018), SKAD provides insight into the agency of the social actors involved in the production and reception of a discourse (Keller 2011). By integrating these approaches, this study aims to provide a comprehensive understanding of the discursive dynamics surrounding anti-gender ideology in Kazakhstan and considers both the production of discourse by state actors and its further reproduction and legitimisation by anti-gender groups.

CDA focuses on the ways in which language is used to 'enact, confirm, legitimise, reproduce, or challenge relations of power' in society (Van Dijk 2015: 467). It emphasises the intrinsic connection between discourse and social context, highlighting how discourses are shaped by and shape broader social structures. CDA views discourses as intrinsically embedded in a social context, centring the concept of power in discourse production and articulation. Language, within the framework of CDA (Fairclough, Wodak 1997: 271), is understood as a social practice, and power relations are seen as products of discourses as social practices. This dialectical relationship between society and discourse underscores how culture and society are formed by discourses, which serve ideological purposes.

This paper adopts the discourse-historical approach (DHA) to CDA suggested by Wodak (2001). Wodak situates discourses as social practices in a socio-historical context and highlights the dialectic relationship between the two. Within this framework (*ibid.*: 66), discourse and social context are mutually constitutive, and thus it is crucial to analyse discursive texts not only as individual and isolated linguistic utterances but also on the macro level of the socio-historical contexts that are defined both by discourses and by institutional and social structures. Thus, Wodak pays close attention to the situational contexts in which discourses occur, the relationship between different discourses and texts, and how these discourses are embedded in socio-historical structures. The DHA in CDA in this paper specifically applies to its analysis of how anti-gender rhetoric has been produced discursively and to its study of the interdiscursive (Reisigl, Wodak 2015: 90) nature of the anti-gender ideology promoted by the state in conflation with other discourses on modernity and nation-building, which are dictated by the socio-historical context of Kazakhstan.

At the same time, while acknowledging the role of the state as one of the main discourse-producing actors in regard to national identity, gender, and sexuality reflected in anti-gender discourses in the country, this paper also aims to trace how

these state-produced discourses have been defining the social reality in Kazakhstan. For this purpose, the article uses the SKAD methodology developed by Keller (2011). Based on Foucauldian notions of discourse as the axis of power/knowledge (1972), the SKAD defines discourse as a 'regulated practice of statement formation responding to some problem, urgency or need of action, including knowing something, defining a situation and perpetuating or transforming a given order as such problems of action' (Keller 2018: 20). Similar to Wodak's approach to CDA, SKAD also emphasises the interrelationship between discourses and social realities, underscoring how they mutually reproduce each other. At the same time, what distinguishes SKAD from CDA, and can be considered a meaningful addition to the analysis, is SKAD's significant consideration of the agency of the social actors involved in discourses. Thus, it does not confine the social world to the agency of the power-holding elites who produce discourses but demonstrates that the social reality constituted by discourses depends on both how discourses are produced by elites and how they are accepted by the addressees of such discourses. As Keller writes (2011: 54), 'social actors are not only the empty addressees of knowledge supplies and the value assessments embedded therein, but are socially configured incarnations of agency standing in the crossfire of multiple and heterogeneous, maybe even contradicting discourses, trying to handle the situations they meet'. Thus, SKAD is used in this paper to analyse the relationship between the state discourse on anti-gender ideology and the discourses promoted by anti-gender groups in the country. With the help of SKAD analysis, this paper looks at the problematisation of gender by these groups, how they legitimise their claims, and what they discursively construct as the appropriate solutions to gender as a problem.

Based on a textual analysis using CDA and SKAD, the article identifies the main discursive themes inherent to the anti-gender mobilisation in Kazakhstan, such as the role of the family and children, the use of anti-colonial discourse, nation-building, and a rights-based approach as a legitimisation strategy. The discursive texts for the article were selected using the method of theoretical sampling (Charmaz 2014), where each piece of data informed the collection of the next piece of data. Thus, I started the data collection with the initial coding of the messages produced by groups in the anti-gender movement in Kazakhstan, which were heavily clustered around the themes of family and children and destructive Western forces as a threat to the nation. This, in turn, led me to add state discourses on the nation and national identity and the role of the West in the discursive messages produced by the state. The sampling size of the texts was not based on the quantitative measures but rather on the theoretical saturation (Charmaz 2014) of the themes mentioned in the texts.

Between the West and Islam: nation-building in Kazakhstan

To grasp the manifestations of anti-gender ideology in Kazakhstan, it is essential to delve into its contextual intricacies, shaped by historical legacies and contemporary dynamics. As highlighted by Tlostanova (2015), the dissolution of the Soviet Union plunged Central Asian countries into a state of what she terms ‘double coloniality’. This concept encapsulates the complex interplay between historical subjugation and modern power dynamics. On one hand, these nations grapple with the lingering influence of their former coloniser, Russia, which imposes civilisational imperatives and modernisation agendas. At the same time, Russia itself occupies a subordinate position within the framework of Western coloniality. This intricate web of historical baggage and contemporary power structures profoundly influences the socio-political landscape, setting the stage for the emergence and perpetuation of anti-gender ideologies.

Discourses regarding Russia’s colonial past in Kazakhstan are longstanding and have remained central to various political factions since independence (Kudaibergenova 2016). It is worth noting the dual ways in which these discourses circulate and are utilised. On one hand, there is a growing grassroots interest in decolonial thought concerning history and identity formation, as evidenced in artworks and activist initiatives (Smagulova 2023). On the other hand, as Kudaibergenova (2016) contends, postcolonial discourse serves as a tool for contesting political power among diverse groups, including the political establishment, opposition factions, and Kazakh-national patriots. While the bottom-up application and re-production of decolonial thought is on the rise, especially since the beginning of the full-scale invasion of Ukraine (Arystanbek, Schenk 2022; Kassymbekova, Marat 2022), and deserves all academic attention, this paper will focus on how postcolonial sentiments have been appropriated by the official state discourse and how this aligns with anti-gender rhetoric in the case of Kazakhstan. This appropriative use of political postcolonial discourse, according to Kudaibergenova (2019: 918), is driven by nationalising projects and the ‘inability of both the regime and other Kazakh political actors to acquire clear positionality vis-a-vis former oppressors, including the Russian tsarist empire and the Soviet Union’. Each of these political actors has been instrumentalising this ambiguity of positionality to reach their own goals. In the case of the political regime, political postcolonialism has been used as one of the main instruments of regime legitimisation through the intentionally inconsistent nation-building discourses of ‘Kazakh ethno-nationalism, the developmental idea of modernising the state-nation, equal rights and welfare for all Kazakhstani citizens’ (Kudaibergenova 2019: 921).

The topic of nation-building and the themes of national unity have been prominent in recent presidential addresses and official speeches. Thus, for example, in his most

recent address at the third meeting of the National *kurultai*³ President Tokaev dedicated his speech to the importance of national unity. An analysis of his speech reveals the conflation of different discourses around nation-building and national identity. It starts by emphasising the importance of national identity and traditional values. Tokaev invokes historical references, such as the significance of the place where the Kurultai is taking place, to underscore the deep-rootedness of Kazakh culture and heritage. This framing serves to strengthen the legitimacy of his message by connecting it to revered aspects of Kazakh history. While acknowledging the importance of tradition, the speech also employs the notions of progress and modernisation. By highlighting initiatives aimed at economic development and novelties in government policy, this discursive emphasis on progress reflects a desire to position Kazakhstan as a forward-looking nation while balancing the preservation of cultural heritage. The speech then proceeds to a discussion of ideological shifts, where Tokaev pays attention to the influence of the increased Islamisation in society. It is interesting to trace how he discursively juxtaposes the notions of modernity and progress against forms of Islam, claiming that its 'radicalised' forms are alien to the traditions of Kazakhstan and impose 'archaic' ways of life. Furthermore, immediately after rejecting the 'radicalised' versions of Islam as alien to Kazakh culture and traditions, Tokaev outlines another element alien to Kazakh identity:

'We cannot and will not go along with those who, under the influence of Western and other trends, promote values alien to our culture and, moreover, contrary to the [binary] basis of the world. Our children are involved in this destructive propaganda, so the price of the issue is greater than ever – it is the spiritual health of the younger generation. (...) Our position on this issue will not be influenced by either political conjuncture or newfangled world trends. We must firmly and consistently cultivate traditional family values' (Tokaev 2024).

This speech in itself is significant, as it is one of the first times that the head of state in Kazakhstan has on the discursive level of an official text presented the image of the West in opposition to traditional values and the role of the child. It is important to point out how the matter of gender and sexuality remains deliberately implicit and disguised by the reference to the binary foundation of the world. The intentional omission of a definition of 'destructive propaganda' and what constitutes such propaganda further amplifies the moral panic and urgency surrounding the matter of saving the

³ The National kurultai is a consultative and advisory body under the president, which serves the purpose of developing ideas and steps for the further advancement of social consolidation (from the official *Akorda* website).

'younger generation'. Additionally, what is remarkable is that the affective appeal to save the children on the grounds of an entrenched notion of heteronormativity seems to have played the role of a unifying discourse both to legitimise the state's authority in a society divided along ethno-linguistic lines and to redirect anti-colonial sentiments towards the West and not the former colonial centre.

Furthermore, while relegating both Islam and the West as alien influences jeopardising the prosperity and the integrity of the nation, Tokaev, having just reasserted traditional family values as the core tenets of the national identity, proceeds to discuss the issue of domestic violence. Here, he contends that the issue of 'discrimination and even oppression of women' is inherent to 'families where Islamic canons are perceived in an extremely distorted, dogmatic form'. The speech concludes by setting out the national path that is left after rejecting Western and Islamic influences. While extensively referencing the pre-Soviet ideals of the Kazakh nation through various historical references, Tokaev makes statements that seemingly conflict with his own attempts at historical revivalism and to summon the supposed greatness of the Kazakh nation and with his calls to leave the past behind while also warning that 'digging too much into the past can cause more harm than good'. He remarks that 'no one can change the past' and concludes his words by citing a Kazakh poet, 'If you do not see a friend in your neighbour, all your deeds are useless' (Tokaev 2024).

It is crucial to highlight how this entire discourse of referring to the West as the source of imported values that are destructive and in conflict with traditional family values and, at the same time, of portraying the issue of violence against women as being brought by Islam reproduces the discursive constructions of the racialised territories delineated by the instrumentalisation of gender and sexuality. It would be too simplistic and reductionist to claim that this is merely a show of resistance to Western dominance (Suchland 2018). Instead, this in itself could be interpreted as an aspiration for whiteness, but the morally 'proper' one, while at the same time distancing oneself from the racialised Muslims and thus locating oneself along the geopolitical imaginary of modernity, but with traditional values as the core of such a modernity. Such a discursive construction inevitably relies on the invention of both an external and internal Other, and it is possible to see how in the state discourse the image of the internal Other has been crafted using notions of gender and sexuality, where anyone who does not conform to the heteronormative projects of nationalism is deemed to be a Western element, whereas violence against women is rejected through the creation of an image of an 'Islamised' person, who is portrayed as an agent of backwardness, ironically echoing the Western Orientalising discourses (Said 1978) on gender in non-Western, specifically Muslim geographies.

This speech is an exemplary discursive text that demonstrates how anti-gender rhetoric in alliance with nation-building is a result of multiple discourses that are of-

ten conflicting and competing with each other. Thus, while the speech might seem inconsistent with the President's own messages in which he selectively makes use of historical events and images, deeming some of these historical events and images as the subject for glorification and an active reference for national identity and others as the elements that need to be forgotten, such a contradiction aligns with Kudaibergenova's argument (2019), presented above, on the opportunistic use of postcolonial discourses by the official political regime. In this case, it is possible to see how the nation-building demonstrated by this speech has been discursively redirected towards an alignment with Russia, invoking futuristic notions of abandoning postcolonial resentment towards Russia for the sake of greater progress and modernisation, based on embracing the traditional values of the heterosexual family and the exclusion of Islamic radicalisation.

The Holy Trinity: parent, child, nation

Returning to the discourses employed and reproduced by Kazakh anti-gender groups in their messaging, we can see how the politicisation of parenthood is a recurring theme in their mobilisation rhetoric. One of the most striking examples of this politicisation is provided by the recent petitions organised by anti-gender groups calling for the shutting down of an online platform called *Selftanu*⁴ dedicated to queer youth in Kazakhstan, and by a recent petition calling for the banning of 'overt and covert propaganda of LGBT' in the country.⁵ The authors of the petitions and social media posts claim that it is crucially important to stop the dissemination of non-heteronormative relations, which represent a threat to the well-being of children and, by extension, to the entire nation:

I call for the protection, the shielding, of our teenagers and children from such big mistakes, the protection of our future generation from wrong relations and the replaced ideas! The sexual life of adults is their private business, but I am against the propaganda and cultivation of non-traditional sexual relationships in the open in front of the whole audience, where the viewers and listeners are also children! (emphasis added)

⁴ O Blokirovke i Zaprete Saita po Propogande LGBT selftanu.kz, accessed 15 April 2024 <https://otinish.kz/ru/petition/104/>.

⁵ The petition, initiated by Bagila Balgabayeva, a prominent figure in the anti-gender movement, was launched on 29 May 2024. It rapidly gained traction, amassing 50,000 signatures in under two weeks. This significant support qualified the petition for formal consideration by the Ministry of Culture and Information.

In a social media post,⁶ Bagila Balgabayeva, the petition's author, expressed gratitude to all the signatories while cautioning that the battle is far from over. She warned that if the 'spread of LGBT' is not halted, Kazakhstan could face the dire consequences of moral and spiritual deterioration within the next 10–15 years, similar to what she perceives the West is currently experiencing. Balgabayeva emphasised that standing against Western values is a shared fight that transcends social status and affects everyone equally. She highlighted that this issue is fundamentally about the well-being of children and the nation's sovereignty.

Some authors (Kuhar, Paternotte 2017) have noted the universal nature of this kind of imagery where children are depicted as vulnerable to the perceived dangers of gender-related issues, such as the unfounded fear of them becoming LGBTQ+. Discussing this phenomenon, Graff and Korolczuk (2022) also noted how anti-gender movements appeal to the idea that protecting children is the moral and sacred duty of parents. Combined with the aforementioned discourse of anti-colonialism inherent to the anti-gender movement, the mobilisation of parents amplifies the emotional support for the anti-gender movement within the population. By astutely manipulating the dichotomy between an ordinary, disenfranchised group of people disconnected from global capital and political decision-making on one side and a movement standing against broader global ills on the other, the anti-gender movement empowers its followers with a sense of self that not only allows them to regain control over their own lives and families but also contributes dutifully to the protection and future of the entire nation.

The campaigns by Kazakh anti-gender groups manipulate the population by evoking what is presented as the imminent threat facing the traditional heterosexual family, which is regarded as the cornerstone of society. These campaigns skilfully employ the symbolic image of a child being deprived of their natural protectors – their parents. Phrases such as 'encroaching on the most sacred thing of all – FAMILY', 'discrimination of the natural rights of parents', and 'the destruction of our traditional family and moral values' (loosely translated, emphasis in the original text) are wielded by these groups to evoke a moral panic and frame the sanctity of the family's privacy as under siege from external forces. The petition against the Bill on Countering Domestic Violence in Kazakhstan that circulated in 2020 claims that these legal initiatives are driven by organisations and groups purportedly linked to international bodies (Sadordinova 2020). It accuses these entities of 'lobbying' for foreign and destructive values that are in conflict with the 'true and local' values of Kazakhstan. The document strategically invokes international human rights law and domestic family regulations, citing the UN Convention on the Rights of the Child and the International Covenant

⁶ Instagram page of Bagila Balgabayeva, accessed 12 June 2024, <https://www.instagram.com/reel/C8Bvo5pN9mm/?igsh=MTMzcXNzanhwZnl5ZA==>.

on Economic, Social and Cultural Rights to support the argument for family autonomy in making decisions about children's well-being. It is imperative to highlight how this selective use of references to international human rights law distorts the core principles of these laws and lends an air of credibility and rights-based legitimacy to the anti-gender mobilisation.

The Convention on the Rights of the Child (UN 1989) indeed underscores the role of legal parents/custodians as agents capable of acting in the child's best interests. Simultaneously, the Convention does not absolve parents and guardians of their responsibilities; rather, it places them on equal footing with the state as duty-bearers ensuring the rights of children. Furthermore, the document emphasises that if legal guardians fail in their duties, it becomes the state's obligation to intervene and act in the child's best interests.

Despite the distortion and misuse of the core concepts of international human rights documents, this example of the utilisation of rights-based discourse to justify anti-gender messages is very illustrative of a larger trend. These appeals to comply with international human rights law by the state can be indicative of the welfare demands of citizens. As Kudaibergenova and Laruelle (2022) argue, the contentious politics in Kazakhstan, illustrated by the January 2022 events, stem from a crisis of the legitimacy of the political elite in the country, where the regime has failed to provide the promised social and economic welfare while it has promoted further neoliberal policies. Similarly, Ukhova (2018) emphasises the importance of considering class-related issues when explaining the appeal of anti-gender movements, which have been conditioned by neoliberal systems. In a study she found that for many respondents the emphasis on 'traditional values', particularly centred on heteronormative gender roles, serves as a justification for existing inequalities and the failures of neoliberalism to fulfil its promises.

At the same time, it is also possible to trace how this rights-based discourse aligns with the nation-building projects of the state, which ostensibly promises equal rights for every citizen. Yet, this seemingly universal provision of rights relies heavily on the discursive exclusion of internal others. Thus, in conformity with the state discourse on traditional family values, the anti-gender mobilisation of both government officials and grassroots anti-gender groups vilifies LGBTQ+ people as an internal threat beholden to the alien destructive Western values of homosexuality and gender self-determination. Within their ideas of national identity and the future of the nation, the heteronormative family is the sole form of social unit that guarantees the existence of the nation.

This reproductive futurism (Edelman 2004) leveraged by anti-gender movements upholds these heteronormative values by emphasising the child as the symbol of the future. Anti-gender activists argue that non-traditional gender identities and sexual

orientations threaten the moral fabric and continuity of society. This rhetoric portrays LGBTQ+ rights and comprehensive sexual education (Arystanbek 2021) as harmful influences that jeopardise the well-being and proper upbringing of children. By focusing on the protection of children, anti-gender activists frame their opposition to gender equality as a defence of societal values and the nation's future, thereby garnering broader public support. This strategic use of reproductive futurism not only marginalises LGBTQ+ individuals but also strengthens the discourse around traditional family structures as essential for national survival and prosperity.

Within this paradigm, the symbolic image of the child serves as the guarantee of the nation's continuity, which needs to be protected at all costs. However, as Levitanus (2023: 183) points out, these discourses about protection rule out queer childhood as an 'impossibility', making the queer child – who might otherwise trouble the assumption of a heteronormative future – unthinkable. In essence, the confluence of state-driven nation-building agendas and anti-gender mobilisation perpetuates a discourse that valorises the heteronormative family unit while marginalising LGBTQ+ individuals, thus reinforcing exclusionary narratives within the framework of national identity and endangering the recognition of queer childhood experiences.

Conclusion

In an effort to contribute to the broader scholarly discourse, this paper seeks to contextualise the extensive body of work on anti-gender politics and ideology within the specific context of Kazakhstan. Despite the sustained academic attention devoted to anti-gender mobilisation over the past decade, it has predominantly bypassed the geographies of the former Soviet Union, particularly the Central Asian nations. This oversight reflects the enduring coloniality of knowledge production, where Central Asia has been primarily regarded through the lens of Russian politics and its geopolitical influence. Furthermore, even within the realm of gender studies, prevailing notions of progress and modernity have adhered to a linear temporal framework, with the West serving as the benchmark of modernity, and the rest of the world viewed as catching up.

In this context, opposition to gender is often viewed as a sign of regression on the trajectory to modernity, and this explains the region's invisibility in gender and sexuality studies. Consequently, this implies that the region was initially devoid of concepts of gender and sexuality, rendering the phenomenon of anti-gender movements inconceivable in the absence of these constructs. In response to this scholarly oversight and the consequential erasure of an entire region from the global discussions on anti-gender mobilisation, this paper sought to contextualise current developments in Kazakhstan.

Drawing upon the foundational works on anti-gender mobilisation and the discursive construction of anti-gender movements, this study also endeavoured to critique unchallenged notions of modernity in the analysis put forward in those foundational works. Through a critical examination of the anti-gender movement in Kazakhstan, this paper asserts that the success of anti-gender ideology in the country can be attributed to the intersection of anti-colonial discourses, the politicisation of parenthood, and the instrumentalisation of the image of the child. At the same time, the central messages in these discourses – centred on resisting Western cultural hegemony by empowering parents with autonomy over their children and positioning them as defenders not only of their offspring but also of the entire nation – have been harnessed by the government to legitimise its authority and bolster its image on the domestic, regional, and international fronts.

In conclusion, this paper underscores the urgent need to broaden the scope of research in the field of anti-gender politics, transcending conventional Western-centric narratives and acknowledging the complexities of diverse regional contexts such as Kazakhstan. By challenging the prevailing paradigms of modernity and offering critical insights into the dynamics of anti-gender movements, this study contributes to a more comprehensive understanding of this global phenomenon.

References

- Akorda. 2019. President of Kazakhstan Kassym-Jomart Tokayev's State of the Nation Address. Official Website of the President of the Republic of Kazakhstan. Retrieved 10 April 2024 (https://www.akorda.kz/en/addresses/addresses_of_president/president-of-kazakhstan-kassym-jomart-tokayevs-state-of-the-nation-address-september-2-2019).
- Arystanbek, A. 2019. Central Asian Feminists Are Carving out Their Space in Gender Studies. openDemocracy. Retrieved 15 April 2024 (<https://www.opendemocracy.net/en/odr/central-asian-feminists-are-carving-out-their-space-gender-studies/>).
- Arystanbek, A. 2021. Sex Education (or the Lack Thereof) in Kazakhstan: Heteronormative Propaganda in the Curriculum of Özin Özi Tanu/Samopoznanie. *Gender a výzkum / Gender and Research* 22 (2): 11–27, <https://doi.org/10.13060/gav.2021.017>.
- Arystanbek, A., C. Schenk. 2022. Racializing Central Asia during the Russian-Ukrainian War: Migration Flows and Ethnic Hierarchies. *PONARS Eurasia Policy Memo* 788.
- Azhigulova, K. 2021. Alt-Right Groups in Kazakhstan: How They Succeeded in Cancelling a Bill against Domestic Violence. The Foreign Policy Centre (blog). Retrieved 15 April 2022 (<https://fpc.org.uk/alt-right-groups-in-kazakhstan-how-they-succeeded-in-cancelling-a-bill-against-domestic-violence/>).
- Bissenova, A. 2023. Decolonizing 'the Field' in the Anthropology of Central Asia: 'Being There' and 'Being Here'. Pp. 82–95 in J. Féaux de la Croix, M. Reeves (eds.). *The Central Asian World*. London and New York: Routledge.

- Butler, J. 2024. *Who's Afraid of Gender?* New York: Columbia University Press.
- Charmaz, K. 2014. *Constructing Grounded Theory*. London: SAGE Publications Ltd.
- Chatterjee, P. 1989. Colonialism, Nationalism, and Colonized Women: The Contest in India. *American Ethnologist* 16 (4): 622–633.
- Cupać, J., I. Ebetürk. 2020. The Personal is Global Political: The Antifeminist Backlash in the United Nations. *The British Journal of Politics and International Relations* 22 (5): 702–714, <https://doi.org/10.1177/1369148120948733>.
- Denkovski, D., N. Bernarding, K. Lunz. 2021. *Power Over Rights: Understanding and Countering the Anti-Gender Campaigns, Vol. 1*. Berlin: Centre for Feminist Foreign Policy. Retrieved 10 August 2023 (<https://centreforfeministforeignpolicy.org/2022/11/15/power-over-rights-understanding-and-countering-the-anti-gender-campaigns/>).
- Edelman, L. 2004. *No Future: Queer Theory and the Death Drive*. Durham, NC: Duke University Press.
- Edenborg, E. 2021. Anti-Gender Politics as Discourse Coalitions: Russia's Domestic and International Promotion of 'Traditional Values'. *Problems of Post-Communism* 11: 175–184, <https://doi.org/10.1080/10758216.2021.1987269>.
- Esimkhanov, M., P. Bannikov, A. Zhapisheva. 2021. Dosie: Kto stoit za lobbirovaniyem otmeny zakonov i rasprostraneniym konspiralogii v Kazakhstane? (Dossier: Who is behind the lobbying for changes to the laws and the spread of conspiracy in Kazakhstan?) Factcheck.kz (blog). Retrieved 24 February 2023 (<https://factcheck.kz/socium/dose-kto-stoit-za-lobbirovaniem-otmeny-zakonov-i-rasprostraneniym-konspirologii-v-kazaxstane/>).
- Fairclough N., R. Wodak 1997. Critical discourse analysis. Pp. 258–284 in T. Van Dijk (ed.). *Discourse as Social Interaction*. London: Sage.
- Foucault, M. 1972. *The Archaeology of Knowledge and The Discourse on Language*. New York: Pantheon Books.
- Gradskova, Y. 2020. Recovering Traditions? Women, Gender, and the Authoritarianism of 'Traditional Values' in Russia. *Baltic Worlds* 8 (1): 31–36.
- Graff, A., E. Korolczuk. 2022. *Anti-Gender Politics in the Populist Moment*. New York: Routledge.
- Grzebalska, W., E. Kováts, A. Petö. 2017. Gender as Symbolic Glue: How 'Gender' Became an Umbrella Term for the Rejection of the (Neo)liberal Order. *Political Critique*. hal-03232926.
- Hovhannisyan, S. 2019. Anti-Genderism in the Non-West: Looking from the Other Side. Engenderings. (blog) Retrieved 25 April 2022 (<https://blogs.lse.ac.uk/gender/2019/01/03/anti-genderism-in-the-non-west-looking-from-the-other-side/>).
- Insebayeva, N. 2022. *Modernity, Development and Decolonization of Knowledge in Central Asia, Politics and History in Central Asia*. Singapore: Palgrave Macmillan, https://doi.org/10.1007/978-981-16-5117-5_6.
- Kamp, M. 2016. The Soviet Legacy and Women's Rights in Central Asia. *Current History* 115 (783): 270–276, <https://doi.org/10.1525/curh.2016.115.783.270>.
- Kassymbekova, B. 2022. On Decentering Soviet Studies and Launching New Conversations. *Ab Imperio* 2022 (1): 115–120.

- Kassymbekova, B., E. Marat. 2022. Time to Question Russia's Imperial Innocence. *PONARS Eurasia Policy Memo* 771. Retrieved 30 June 2024 (<https://www.ponarseurasia.org/time-to-question-russias-imperial-innocence/>).
- Katsiveli, S., E. Coimbra-Gomes. 2020. Discursive Constructions Of the Enemy through Metonymy. The Case of CitizenGo's Anti-Genderist E-Petitions. *Anglistica AION* 24 (1): 9–23.
- Keller, R. 2011. The Sociology of Knowledge Approach to Discourse (SKAD). *Hum Stud* 34: 43–65, <https://doi.org/10.1007/s10746-011-9175-z>.
- Keller, R. 2018. The Sociology of Knowledge Approach to Discourse: An Introduction. Pp. 16–47 in R. Keller, A.-K. Hornidge, W. J. Schünemann (eds.). *The Sociology of Knowledge Approach to Discourse: Investigating the Politics of Knowledge and Meaning-Making*. London and New York: Routledge.
- Korolczuk, E. 2015. 'The War on Gender' from a Transnational Perspective – Lessons for Feminist Strategising. Pp. 43–54 in Heinrich Böll Foundation (eds.). *Anti-Gender Movements on the Rise? Strategising for Gender Equality in Central and Eastern Europe*. Berlin: Heinrich Böll Foundation.
- Kováts, E. 2017. The Emergence of Powerful Anti-Gender Movements in Europe and the Crisis of Liberal Democracy. Pp. 175–189 in M. Köttig, R. Bitzan, A. Petö (eds.). *Gender and Far-Right Politics in Europe*. London: Palgrave Macmillan Cham.
- Kováts, E., M. Pöim. 2015. *Gender as Symbolic Glue: The Position and Role of Conservative and Far Right Parties in the Anti-Gender Mobilizations in Europe*. Budapest: Foundation for the European Progressive Studies.
- Kudaibergenova, D. 2019. The Body Global and the Body Traditional: A Digital Ethnography of Instagram and Nationalism in Kazakhstan and Russia. *Central Asian Survey* 38 (3): 363–380, <https://doi.org/10.1080/02634937.2019.1650718>.
- Kudaibergenova, D., M. Laruelle. 2022. Making Sense of the January 2022 Protests in Kazakhstan: Failing Legitimacy, Culture of Protests, and Elite Readjustments. *Post-Soviet Affairs* 0 (0): 1–19, <https://doi.org/10.1080/1060586X.2022.2077060>.
- Kuhar, R., D. Paternotte. 2017. Gender Ideology in Movement: Introduction. Pp. 1–23 in R. Kuhar, D. Paternotte (eds.). *Anti-Gender Campaigns in Europe: Mobilizing against Equality*. New York: Rowman & Littlefield.
- Kumenov, A. 2022. Kazakhstan Joins Club of Countries Banning Lightyear over Same-Sex Kiss. *Eurasianet*. Retrieved 14 April 2024 (<https://eurasianet.org/kazakhstan-joins-club-of-countries-banning-lightyear-over-same-sex-kiss>).
- Levitanus, M. 2023. 'I Thought I'd Kill Myself When I Grew Up': Queer Childhood Narratives in Kazakhstan. Pp. 177–196 in D. Bühler-Niederberger, X. Gu, J. Schwittek, E. Kim. *The Emerald Handbook of Childhood and Youth in Asian Societies: Generations Between Local and Global Dynamics*. Bingley, UK: Emerald Publishing Limited.
- Loginova, O. 2024. V Kazakhstane Vvodyat Zapret na Nastavnichestvo Nad Det'mi-Sirotami dlya Predstaviteley LGBT. (In Kazakhstan, a Ban is Being Introduced on Mentoring Orphans for LGBT Representatives) *Vlast.Kz*. Retrieved 14 April 2024 (<https://vlast.kz/novosti/58821-v-kazakhstane-vvodat-zapret-na-nastavnichestvo-nad-detmi-sirotami-dla-predstavitelej-lgbt.html>).

- Mazhilis of the Parliament of the Republic of Kazakhstan. 2022. On Introducing Amendments and Additions to Some Legislative Acts of the Republic of Kazakhstan on Strengthening the Institution of the Family. Astana: Mazhilis of the Parliament of the Republic of Kazakhstan. Retrieved 30 July 2023 (<https://www.parlam.kz/ru/mazhilis/post-item/36/15301>).
- Patalakh, A. 2018. Economic or Geopolitical? Explaining the Motives and Expectations of the Eurasian Economic Union's Member States. *Fudan Journal of the Humanities and Social Sciences* 11 (1): 31–48, <https://doi.org/10.1007/s40647-017-0191-x>.
- Paternotte, D. 2020. Backlash: A Misleading Narrative. LSE Gender Blog. Retrieved 23 July 2023 (<https://blogs.lse.ac.uk/gender/2020/03/30/backlash-a-misleading-narrative/>).
- Paternotte, D., R. Kuhar. 2018. Disentangling and Locating Politics and the 'Global Right': Anti-Gender Campaigns in Europe. *Governance* 6 (3): 6–19, <https://doi.org/10.17645/pag.v6i3.1557>.
- Phillips, A. 2018. Gender and Modernity. *Political Theory* 46 (6): 837–860, <https://doi.org/10.1177/0090591718757457>.
- Puar, J. 2007. *Terrorist Assemblages: Homonationalism in Queer Times*. Durham: Duke University Press.
- Public Ombudsman for Family Protection. 2019. Otrkytoe pis'mo protiv prinyatiya zakona o profilaktike semeino-bytovogo (domashnego) nasiliya. (An Open Letter Against the Adoption of the Law on the Prevention of Family-Domestic (Domestic) Violence) *ouzs.ru*. Retrieved 25 April 2022 (<https://ouzs.ru/news/otkrytoe-pismo-prezidentu-putinu-po-zakonu-o-semeyno-bytovom-nasilii/>).
- Rao, R. 2020. *Out of Time: The Queer Politics of Postcoloniality*. New York, NY: Oxford University Press.
- Reisigl, M., R. Wodak. 2015. The Discourse-Historical Approach. Pp. 87–121 in R. Wodak, M. Meyer (eds.). *Methods of Critical Discourse Studies: Introducing Qualitative Methods series*. London: SAGE Publications Ltd.
- Saderdinova, D. 2020. Roditeli Kazakhstana protiv yuvenalnoi yusticii! (Parents of Kazakhstan are Against Juvenile Justice!) CitizenGO. Retrieved 25 April 2022 (https://citizengo.org/ru/182635-snyat-s-rassmotreniya-v-parlamente-zakonoproekty-rk-o-protivodeystvii-semeyno-bytovomu)).
- Said, E. W. 1978. *Orientalism*. New York: Pantheon Books.
- Suchland, J. 2018. The LGBT Specter in Russia: Refusing Queerness, Claiming 'Whiteness.' *Gender, Place & Culture* 25 (7): 1073–1088, <https://doi.org/10.1080/0966369X.2018.1456408>.
- Tlostanova, M. 2015. Can the Post-Soviet Think? On Coloniality of Knowledge, External Imperial and Double Colonial Difference. *Intersections. East European Journal of Society and Politics* 1 (2): 38–58, <https://doi.org/10.17356/ieejsp.v1i2.38>.
- Tokaev, K. 2024. Remarks by President Kassym-Jomart Tokayev at the Third Meeting of the National Kurultai 'Fair Citizen – Fair Labour – Fair Wages'. Astana: Official Website of the President of the Republic of Kazakhstan. Akorda.Kz. Retrieved 16 April 2024 (<https://www.akorda.kz/en/1-1525938>).

- Tokayev, K. 2021. Qasym-Jomart Toqayev v Twitter. *Twitter*. Retrieved 15 April 2022 (<https://twitter.com/TokayevKZ/status/1352216053124898816>).
- Ukhova, D. 2018. 'Traditional Values' for the 99%? The New Gender Ideology in Russia. Engenderings. (blog) Retrieved 9 April 2022 (<https://blogs.lse.ac.uk/gender/2018/01/15/traditional-values-for-the-99-the-new-gender-ideology-in-russia/>).
- UN. 1989. Convention on the Rights of the Child. Retrieved 9 April 2022 (<https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/convention-rights-child>).
- Vaal, T. 2024. Ugolovnyu Otvetstvennost' za Propogandu LGBT Predlagayut Vvesti Deputyaty ot Pravyashchei Partii. (Criminal Liability for LGBT Propaganda Proposed by Deputies from the Ruling Party) *Vlast.Kz*. Retrieved 10 April 2024 (<https://vlast.kz/novosti/59686-ugolovnuu-otvetstvennost-za-propagandu-lgbt-predlagaut-vvesti-deputyaty-ot-pravasej-partii.html>).
- Van Dijk, T. 2015. Critical Discourse Analysis. Pp. 466–485 in D. Tannen, H. E. Hamilton, D. Schiffrin (eds.). *The Handbook of Discourse Analysis, Vol. 2*. West Sussex, UK: Blackwell Publishing Ltd.
- Wodak, R., M. Meyer. 2001. *Methods of Critical Discourse Analysis*. London: Sage.
- Wodak, R. 2018. We Have the Character of an Island Nation: A Discourse-Historical Analysis of David Cameron's 'Bloomberg Speech' on the European Union. Pp. 27–58 in M. Kranert, G. Horan (eds.). *Doing Politics: Discursivity, Performativity and Mediation in Political Discourse*. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company.

 BY-NC Altynay Kambekova, 2024.

 BY-NC Institute of Sociology of the Czech Academy of Sciences, 2024.

Altynay Kambekova is a PhD candidate at the Center for Development Research, University of Bonn. Her academic interests include nation-building, coloniality, and sexual geopolitics. Her current research focuses on the construction of imaginary geographies along the lines of gender and sexuality and their impact on social movements in Kazakhstan. She holds a master's degree in nationalism studies from the Central European University, Hungary. ORCID: 0009-0000-9617-941X. Contact e-mail: altynay.kambekova@uni-bonn.de.

„Musím se tvářit, že je všechno v naprostém pořádku“: menstruace, ženská těla a svět pracovních organizací

Petra Poncarová¹ a¹, Radka Dudová¹ a¹

^{a)} Katedra sociologie, Filozofická fakulta, Univerzita Karlova

‘I Have to Act Like Everything’s Okay’: Menstruation, the Female Body, and the World of Work Organisations

Abstract: Menstruation in the world of work organisations has so far from a sociological perspective remained an unexplored topic. Using exploratory research and the grounded theory method, this article seeks to capture how Czech women cope with menstruation in the workplace. Women interested in participating in the research were first asked to answer a short online questionnaire. From this pool we chose nineteen women (ages 21–66) who differed from each other in terms of their professions, age, and the extent to which menstruation is limiting for them and conducted qualitative interviews with them. The interviews were transcribed verbatim and subsequently coded and analysed. This coding led to the creation of categories and themes representing menstruation management and its different strategies and the different usage of menstrual aids, menstruation in the space-time of work organisations, social norms associated with menstruation, planning associated with menstruation, and menstruation as a reminder of corporeality. The analysis showed that menstruating women face many obstacles while doing their paid work, which can discriminate them. Furthermore, it has been found that menstruation restricts women when performing their work. Menstruating women must adhere to social norms that dictate that they must conceal their menstruation and its attendant symptoms. The space-time of work organisations may not always correspond to the needs of menstruating women, whether they use disposable menstrual aids or more sustainable options. The research also addresses the fact that women’s corporality within work organizations largely differs from men’s corporality. Because the male body does not

¹ Tento výstup vznikl v rámci zastřešujícího projektu Specifického vysokoškolského výzkumu 2023 – 260556, řešeného na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy, který byl udělen Petře Poncarové především na přepis kvalitativních rozhovorů.

have specific needs like the menstruating body, it can be ignored, whereas women cannot ignore their bodies.

Keywords: menstruation, menstrual stigma, menstrual management, work organisation, workplace, paid work

Poncarová, Petra, Dudová, Radka. 2024. „Musím se tvářit, že je všechno v naprostém pořádku“: menstruace, ženská těla a svět pracovních organizací. *Gender a výzkum / Gender and Research* 25 (1): 80–105, <https://doi.org/10.13060/gav.2024.002>.

Menstruační cyklus je v biomedicínské literatuře konceptualizován jako jednorozměrný, biologický a patologický aspekt ženských těl a jejich zdraví. Tento přístup odděluje menstruaci od zbytku ženských těl, jejich zdraví, identit a sexuality, ale zároveň ji zbavuje sociálních, kulturních a politických významů a tím pádem přehlíží zkušenosti žen a jejich pohled na menstruaci (Johnston-Robledo, Stubbs 2013). Cílem tohoto textu je přispět k pochopení toho, jak ženy prožívají a interpretují zkušenost menstruace ve světě placené práce v českém kontextu a čemu mohou v pracovním prostředí ve spojení s menstruací čelit. Zaměření výzkumu na prožívání menstruace ženami ve světě placené práce pokládáme za vhodné proto, že právě v oblasti placené práce jsou ženské tělo a vtělenost nejméně viditelné. Jak poukázala Joan Acker (1990), univerzální ideální pracující je ve skutečnosti muž: abstraktní představa pracujícího obsahuje mužské tělo, sexualitu a vztah k placené a reprodukční práci. „Ženská těla – jejich sexualita, schopnost prokreace; těhotenství, kojení a péče o děti, menstruace a mytická ‚emocionalita‘ – jsou podezřelá, stigmatizovaná a používána jako základ pro ovládání a vyloučení.“ (Acker 1990: 152) Genderovaná povaha práce a pracovních organizací je částečně skryta právě prostřednictvím zamlčení vtělenosti práce, a tudíž také zamlčení menstruace. Navíc právě oblast placené práce je klíčovým zdrojem vzájemně propojených sociálních nerovností – ekonomických, genderových i mocenských – a významně se podílí na jejich reprodukci. A neposlední důvod pro zaměření na oblast placené práce spatřujeme v tom, že pracovní organizace, jejich prostorové a časové uspořádání, se na rozdíl od institucí soukromého života více vymykají kontrole a možnosti přizpůsobení ze strany vtělených aktérů (žen). Ve světě placené práce menstrující ženy musí vynakládat více zdrojů a energie na to, aby udržely svá těla „neviditelná“, aby je přizpůsobily prostorovým a časovým nárokům organizace, a zde se tedy v jejich zkušenostech a interpretacích výrazně střetává materialita těl s normami a diskurzy vyžadujícími jejich zneviditelnění.

Teorie

Těla ve společnosti

Lidské tělo nabývá řadu významů, např. genderových, etnických, morálních, politických, náboženských a ekonomických, které můžeme označit za vtělené. Zároveň jsou tyto významy spojené s tělem vždy kulturně specifické (Šanderová 2011). Vtělenými dimenzemi sociálních vztahů se zabývala již klasická sociologie, avšak spíše okrajově. Současná sociologie vyvinula nové perspektivy a rámce pro chápání těla jako sociálního a kulturního konstruktu a základního prvku v materiálních a symbolických procesech moci (Adelman, Ruggi 2016). Přístupy sociologie k tělu jsou v současné době značně diverzifikované a pozornost je směřována převážně na nevyřešenou povahu vztahu mezi narativní, diskurzivní a materiální povahou těla (Adelman, Ruggi 2016).

Co se týče „materiálnosti“ nebo „diskurzivity“ těla, tak zatímco poststrukturalisté (jako např. Judith Butler 2006, 2011) tvrdí, že diskurzivní zaměření v žádném případě nepopírá „hmotu“ těla, tak „kritičtí realisté“ (jako např. Simon J. Williams 2006) tvrdí, že musíme důsledně rozlišovat mezi materialitou biologického těla, jeho živým souborem sil a principů, a diskurzivním přístupem sociologie (Williams 2006; Adelman, Ruggi 2016). Michel Foucault, který se ještě před Butler zabýval vztahy moci, vědění a těla v moderní společnosti, poukázal na to, jak je prostřednictvím ovládnutí těla podporována perspektiva dominantní skupiny a jak sociální normy slouží k podpoře a udržování jejích hodnot (McLaren 2002). Individuální správa nad těly zahrnuje sledování a následnou disciplinaci a kontrolu těchto sledovaných těl (Foucault 1995). Na reprodukční těla musí být dohlíženo a je nutné je kontrolovat (Lupton 2016). V rámci toho se od menstruujiících žen očekává, že budou na svá těla dohlížet a budou je kontrolovat za účelem spravování či managementu své menstruace (Wood 2020). Tělesnost má i morální rozměr: podle moderního chápání jsou „správná“ těla nezávislá a sebeovládající se, uzavřená, s jasnými a nepropustnými hranicemi (Shilling 1993). Jakákoliv odchylka získává morální význam, jako by byla důsledkem vadného charakteru vtělené osoby (Sontag 2001). „Správné“ tělo je v podstatě neviditelné; jakákoliv vybočení, včetně menstruace, jej zviditelňují. Ženy se různými praktikami a strategiemi snaží udržet svou menstruaci neviditelnou, aby jejich těla naplňovala morální požadavky na „správná“ těla. Prostředí pracovních organizací naopak může menstruaci zviditelňovat právě tím, že pro menstruujiící těla není uzpůsobeno, čímž poukazuje na jejich nedostatečnost.

Feministická teorie se od svých začátků snaží dekonstruovat osvícenské mýty založené na představě vtělených, sexuálních, emocionálních žen, jež zauímají pozici méněcenných vůči světu „racionálního“ muže, který se vyznačuje přirozeně větší schopností ovládat pud, touhu a jiné lidské bytosti (Adelman, Ruggi 2016). V klasické sociologii byly ženy podle Anne Witz (2000) nepřítomny a v rámci sociální byly

přehnaně ztělesněné. Žena v těle sloužila jako kontrast pro maskulinní ontologii, na níž bylo sociálně konstruováno. Feministické socioložky nahlížely na ženskou socialitu prostřednictvím konceptu genderu. Rozlišení mezi tělesným a materiálním „pohlavím“ a socialitou genderu, ačkoliv je dnes poněkud problematické, umožnilo rozvoj feministické sociologie, která odsunula stranou tělesné záležitosti a upřednostnila gender. Feministicko-sociologický obrat k genderu tedy znamenal odvrácení od tělesnosti (Witz 2000). Navracení těla do sociologického projektu následně může působit protikladně k feministicko-sociologickému projektu, pokud nebude docházet k explicitní angažovanosti a kritickému dialogu mezi novou sociologií těla a feministickou sociologií. Spolu s tělesným obratem v sociologii bylo tedy ústředním úkolem feministické sociologie trvat na tom, že být ženou znamená víc než být v těle a že ženská socialita je postavena na více než jen tělesných záležitostech (Witz 2000). Současná feministická teorie se snaží o to zkonstruovat perspektivu, která považuje všechny lidské bytosti za současně racionální, emocionální a vtělené. Zároveň je zdůrazňováno ideologické spojení mezi potlačováním tělesného prožívání a západní konstrukce „jiných“, společně s čímž jsou v moderních společnostech těla současně a nepřetržitě vytvářena a konstruována jako „rasová“ a „genderovaná“ (Adelman, Ruggi 2016).

Menstruující těla ve společnosti

Menstruace představuje fenomén zdůrazňující (jak z materiálního, tak z diskurzivního hlediska) jinakost ženských těl a zároveň jde o specifický příklad normativně regulované vtělenosti spojené se ženami. Menstruace se týká téměř všech žen po značnou část jejich života a tento fenomén je pro ženy stigmatem, což přispívá ke snížení jejich sociálního statusu. Celkově má stigmatizace menstruace dopady na well-being a sexualitu žen. V určitých kulturách jsou ženy považovány v době menstruace za nečisté anebo se po menstruaci musí očistit. Menstruační stigma je do společnosti přenášeno nejen skrze silnou socializaci, ale i skrze vzdělávací materiály a reklamu na menstruační produkty (Johnston-Robledo, Chrisler 2013).

Menstruující ženy a dívky jsou již od menarche řazeny do jiné kategorie než muži a menstruační krev tudíž spoluutváří identitu ženskosti (Johnston-Robledo, Chrisler 2013). Řada dívek je s příchodem menarche svým okolím upozorněna na to, aby změnily své chování, a zároveň se mění jejich vztahy s okolím (Lee 1994; DeMaria et al. 2020). A jelikož s příchodem menarche přichází i vnější změny ženského těla, vyvstávají v ženách obavy o to, jak se na ně dívá okolí (Lee 1994). Zároveň pak s menarche a změnou ženského těla probíhá též proces sexualizace a objektifikace těl (Lee 1994). Těmito způsoby tedy menarche spouští socializaci a stigmatizaci ženství, kterému privilegovaná a „neposkvrněná“ mužská těla unikají (Patterson 2013). Ženské tělesné funkce spojené s menstruací jsou znakem ženské podřazenosti a jsou tedy zakrývány a silně kontrolovány, aby dané ženské tělo mohlo dostat ideálu krásy (Roberts et al.

2002). Kvůli objektifikaci ženských těl a stigmatizaci menstruace jsou ženy donuceny k tomu, aby své tělo kontrolovaly a menstruaci před svým okolím skrývaly (Roberts 2000 podle Roberts et al. 2002).

Management menstruace

Tanith Oxley (1998) popisuje, že při skrývání menstruace ženy vydávají značné úsilí, aby jejich okolí nezjistilo, že menstruuji. Tento proces pak autorka označuje jako management menstruace, který zahrnuje zvládání menstruace od toho, jaké používají menstruační pomůcky, až po to, že se ženy v průběhu menstruace vyhýbají určitým fyzickým nebo sociálním aktivitám či volí své oblečení tak, aby zakryly jakékoli tělesné změny. Ženy si jsou během menstruace silně vědomy svých těl, a proto se vyhýbají situacím, které by ji mohly odhalit (Oxley 1998).

Podle Normy O'Flynn (2006) z kvalitativních studií vyplývá řada společenských pravidel souvisejících s menstruací. Jejich podstatou je to, že žena musí uchovat menstruaci v soukromí. Toho může dosáhnout tím, že nosí vhodné oblečení, nebo změnou obvyklých činností tak, aby zabránila jakýmkoliv viditelným důkazům, které by její menstruaci či menstruační pomůcky odhalily. Dále by se žena měla vyhnout tomu, aby jí krev protekla na oblečení, a musí tomu uzpůsobit použití adekvátních menstruačních pomůcek. Nepřítomnost v práci nebo nižší výkon nebude vysvětlovat explicitně tím, že má menstruaci. S ostatními ženami o menstruaci mluví jediné tehdy, pokud se dobře znají anebo je druhá žena pravděpodobně chápavá a zároveň jsou v soukromí, navíc pro označení menstruace často využívají eufemismy. S muži se o menstruaci nemluví, pokud se nejedná o sexuálního partnera, zároveň je ale pohlavní styk v této době považován za odporný (O'Flynn 2006).

Dle Natalie Moffat a Lucy Pickering (2019) jsou ženy vystaveny dvojí zátěži, jelikož nejen že musí pracovat na maskování menstruace jak diskurzivně, tak prakticky, aby byla zachována její neviditelnost, ale sociální a materiální infrastruktura, která by jim to umožňovala, je často nedostatečná. Proto musí ženy tyto infrastrukturní nedostatky řešit tak, že u sebe nosí zakrvácené tampony a vložky, když jsou koše přeplněné, konzumují léky proti bolesti nebo pokračují v práci, i když jim není dobře. Snaží se vyhnout hanbě spojené s prozrazením jejich menstruačního stavu. Dokonce mění hormonální rovnováhu svých těl, aby byla menstruace předvídatelná a snížila se tak úzkost s ní spojená. Nicméně u žen, u nichž úzkosti zůstávají a jejichž menstruace přijde neočekávaně, to vyžaduje nejen větší sebekontrolu, ale také více času. Ať už na opakované návštěvy toalety z důvodu výměny menstruačních pomůcek, či na zpracovávání pocitů studu a rozpaků, pokud nějaké z výše uvedených pravidel poruší a dojde tak k narušení menstruační etikety (Moffat, Pickering 2019).

Management menstruace, který zahrnuje systém toho, co a jak ženy během své menstruace doma i v práci dělají a jak se vypořádávají s fyzickými a psychickými as-

pekty souvisejícími s menstruací, může být pro různé ženy odlišný (Murthy 2014). Toto je ovlivněno faktory, jako je sociální třída, socializace a od počátku menarche také formování identity žen (Jackson 2019). Menstruuující tělo je vždy zasazeno do konkrétních interakčních a sociokulturních diskurzů (Roberts 2020).

Kulturní asociace spojené s menstruací a biologickým pohlavím, přirozeností, reprodukcí a feminitou z menstruace činí podle Katie Ann Hasson (2016) oblast předurčenou pro zkoumání genderového ztělesnění. Menstruace je jedním z příkladů sociální konstrukce těla a genderu a to, že se i v souvislosti s menstruací opětovně vyjednávají biologická fakta napříč širokou škálou institucí – vědecký výzkum, medicína apod. –, nabízí další důkazy, že dokonce i ty nejredukovatelnější biologické procesy mohou být přepsány novými významy (Hasson 2016).

Ženy a menstruace na pracovišti

Ženy jsou nejen v České republice nedílnou součástí pracovní síly (míra zaměstnanosti žen v EU dosáhla v roce 2021 67,7 %, v ČR pak 69,5 % k říjnu 2022 (Český statistický úřad 2022, Eurostat 2022). Co se týče současného postavení žen v práci v ČR, z řady problémů jsou nejdiskutovanější genderové nerovnosti v odměňování (Křížková, Marková Volejníčková, Vohlídalová 2018). Ženy se na pracovním trhu potýkají s genderovou segregací a diskriminací (Křížková, Sloboda 2009). Segregace pracovního trhu se poměrně dobře měří a statisticky testuje, zatímco diskriminace na pracovním trhu se může projevovat řadou subtilních mechanismů, které nemusí být kvantitativními daty zachyceny.

Menstruuující pracující ženy se v rámci managementu menstruace potýkají s řadou překážek a nevýhod, které je v práci mohou omezovat či diskriminovat. Kromě menstruace se musí ženy vypořádat i s tématy mateřství či menopauzy, což podle Grandey, Gabriel a King (2020) vytváří jakási tři tabuizovaná M. Ta mohou být vysvětlením genderových rozdílů v pracovním prostředí, jelikož představují omezení pro kariéry žen z podstaty toho, že jsou to zkušenosti jedinečné pro ženy (Grandey et al. 2020).

Z hlediska pracovních organizací je ideální zaměstnanec takový, který nemá žádnou sexualitu, emocionalitu a nerozmnožuje se (Acker 1990), jelikož tímto způsobem jsou ideální pracovníci předvídatelní, ovladatelní a spolehliví (Grandey et al. 2020). Podle feministické teorie je organizační struktura ve skutečnosti silně maskulinní a je místem mužské dominance (Acker 1990). Ženy musí přizpůsobovat a podrobovat svá těla organizačním normám, jinak riskují snížení pracovních výsledků a zejména pracovního ohodnocení, čímž se vytváří celoživotní podrobení ženských těl (Jack, Riach, Bariola 2019). To má negativní vliv jak na jejich zdraví, tak na jejich kariéru (Grandey et al. 2020).

Řada studií se snažila potvrdit či vyvrátit stereotypní představy o vlivu menstruace na pracovní výkon. V kanadské studii provedené Sarah E. Romans et al. (2017) ženy tvrdily, že se jim během menstruace chtělo více plakat než v premenstruační fázi, ale

žádné rozdíly v pláči se ve skutečnosti neobjevily. Navíc pláč je nejen biologický, ale i sociokulturní fenomén, všeobecně se vyskytující v lidských společnostech se silně genderovým profilem, kdy ženy pláčou více než muži (Romans et al. 2017). Předpoklad, že by menstruace ovlivňovala kognitivní schopnosti, se na základě výsledků z řady studií neprokázal (Grandey et al. 2020). Avšak na základě výsledků z nedávné experimentální studie 96 zaměstnankyň ze Spojených států amerických vyplynulo, že s vyčerpáním a negativní náladou nebo s pocity rozrušenosti či podrážděnosti souvisí menstruační bolesti (Motro, Gabriel, Ellis 2019), což ale odporuje společenskému přesvědčení, že negativní nálady jsou vlastní všem menstruačním cyklům (Grandey et al. 2020).

Menstruaci na pracovišti se v českém kontextu zabývala Radka Dudová (2021), jež na příkladu řidičů a řidiček veřejné dopravy zkoumala, jak jsou genderovaná těla v práci zneviditelnována a mohou být chápána jako překážka pro výkon dané práce. Z kvalitativních rozhovorů s řidičkami vyplynulo, že menstruace je jedna z řady fyzických komplikací, které při výkonu své práce zažívají. Řidičky si nemohou dojit na toaletu podle potřeby a zázemí či sociální zařízení pro řidičky a řidiče často ani nejsou dostatečně vybaveny tak, aby si žena mohla pohodlně vyměnit menstruační pomůcku. Pro menstruuující ženy to znamená mnohem více stresu ohledně zvládnání jejich těl (Dudová 2021).

Současné poznatky o tom, jak jsou menstruační cykly spojeny s pracovním výkonem, naznačují, že většina žen vykonává svou práci, aniž by menstruaci věnovala velkou pozornost (Grandey et al. 2020). Ženy, které trpí bolestivou menstruací, mohou ale být v osobním i pracovním životě omezeny, mít problém při menstruaci sedět, chodit nebo stát, a tyto silné bolesti či nevolnost pak mohou zapříčinit nemožnost jít do práce či do školy a mohou ženy vyřadit i z volnočasových a sociálních aktivit (Chen, Draucker, Carpenter 2018). Ženy, které cítí, že je menstruace omezuje a zároveň to považují za nepříjemné v rámci každodenního života, vydávají značné množství energie na to, aby nepřetržitě mentálně a prakticky řídily menstruační krvácení (Brantelid, Nilvér, Alehagen 2014). Ačkoliv tedy není podle dostupných výzkumů úplně jednoznačné, zdali jsou ženy v průběhu menstruačního cyklu méně či více výkonné, je pro ně menstruace při vykonávání jejich placené práce do jisté míry omezující.

Vliv menstruace na výkon práce se mimo jiné liší povahou vykonávané práce, její fyzickou náročností a prostředím, ve kterém je vykonávána. Lze očekávat, že jinak budou menstruaci na pracovišti zakoušet ženy v pozicích „bílých límečků“ a jinak ženy např. v namáhavých fyzických povoláních bez možnosti flexibility a autonomie uspořádání práce. Proto je nutné na problematiku nahlížet s využitím intersekcionální perspektivy, kdy zkušenost menstruace bude záviset na průsečíku různých tělesných, pracovních, ekonomických a sociálních znevýhodnění.

S výše popsaným souvisí i probíhající debata týkající se menstruačního volna. Tato politika by umožňovala menstruuujícím ženám vzít si volno, pokud se kvůli menstruaci

nemohou dostavit do práce. Ačkoliv je menstruační volno nabízeno v některých státech, tak zatím neexistuje dostatek informací o tom, jakým způsobem je tato politika využívána, jaké jsou s ní spojeny sociokulturní postoje a jaké jsou její celkové dopady (Barnack-Tavlaris et al. 2019). Při uvažování nad menstruačním volnem je však nutné brát v potaz to, že ačkoliv by tato politika mohla ženám umožnit mluvit o menstruačním cyklu na pracovišti, tak je současně menstruace rovněž využívána k marginalizaci a utlačování žen (Levitt, Barnack-Tavlaris 2020). A jelikož by při zavedení menstruačního volna musely menstrující osoby svoji menstruaci otevřeně deklarovat, mohla by nastat řada situací, které by ženy či queer osoby paradoxně vyvedly mimo zavedené sociální normy, které jim ukládají menstruaci zneviditelňovat. I proto je část debaty vedena směrem přidání tzv. sick days, které by mohly být využívány jako „menstruační volno“, ale bez toho, aby menstrující osoba musela prozradit svůj menstruační stav (Barnack-Tavlaris et al. 2019). Avšak dostupnost sick days je silně ovlivněna typem dané pracovní pozice a z hlediska intersekcionality by přidání sick days situaci znevýhodněného postavení žen na pracovním trhu nevyřešilo.

Metoda

Zkoumání menstruace jako sociálního (a sociálně konstruovaného) fenoménu je v českém kontextu neexistující nebo jen anekdotické. Proto jsme zvolily explorativní výzkum, který umožňuje objevovat a empiricky odhalovat fenomény v datech a rovněž umožňuje maximalizovat hodnotu sesbíraných dat (Jebb, Parrigon, Woo 2017). Analýza dat pak byla provedena za pomoci postupů zakotvené teorie. Hlavní výzkumnou otázkou je: „Jak ženy prožívají a interpretují zkušenost menstruace ve světě placené práce?“ Vedlejšími výzkumnými otázkami jsou: „Žažívají ženy diskriminaci při výkonu práce z důvodu menstruace?“ a „Domnívají se ženy, že je menstruace omezuje ve výkonu práce?“

Výzkum a následná analýza jsou založeny primárně na polostrukturovaných hloubkových rozhovorech, ale část analýzy sestává i z otevřené otázky z dříve sesbíraných dotazníků. Výběr vzorku probíhal za pomoci kombinace více výběrových technik, konkrétně se jednalo o techniku sněhové koule, samovýběru a účelového výběru. Rekrutace žen proběhla prostřednictvím několika kanálů, kdy byly rozmístěny informativní lístky pro oslovení žen na různá veřejná místa (např. knihovna, univerzita apod.) a zároveň byl zveřejněn příspěvek o možnosti účasti ve výzkumu ve dvou zájmových facebookových skupinách, z nich každá měla v době sběru dat přes pět tisíc členů. Zájem žen převýšil původní očekávání, jelikož o účast ve výzkumu projevilo zájem celkem 114 žen. Z toho důvodu byl tedy zájemkyním zaslán odkaz na krátký dotazník, jenž zjišťoval věk, současnou a případně bývalou profesi ženy. Dále byla ženám položena otázka, zdali je menstruace omezuje v průběhu vykovávání jejich placené práce, a poslední otázka zjišťovala, co pro ženy znamená menstruace při vykonávání

Tabulka 1: Sociodemografické informace o komunikačních partnerkách, jejich současné, případně bývalé profesi a jejich pocit omezení menstruací

#	Přezdívká	Věk	Současná profese	Bývalá profese	Škála omezení menstruací	
1	Kamila	26	Koordinátorka kurzů	Brigády / studentka	3	Rozhodně mě omezuje
2	Karla	24	Reportérka zpravodajství	Žádná / studentka	2	Spíše mě omezuje
3	Renata	29	Právnička (v soukromé sféře)	Právnička (ve státní sféře)	3	Rozhodně mě omezuje
4	Natálie	31	Administrativní pracovnice na VŠ	Referentka	1	Nijak mě neomezuje
5	Lída	33	Environment + Health and Safety Specialist (EHS specialista)	–	1	Nijak mě neomezuje
6	Lenka	27	Právnička (vyšší úředník státního zastupitelství)	Žádná / studentka	3	Rozhodně mě omezuje
7	Radka	30	Floristka	Letuška	3	Rozhodně mě omezuje
8	Jitka	49	Knihovnice	Sociální pracovnice	2	Spíše mě omezuje
9	Lada	32	Rodičovská dovolená a poloviční úvazek (projektová manažerka)	Projektová manažerka	2	Spíše mě omezuje
10	Denisa	30	Designérka	Content editorka	2	Spíše mě omezuje
11	Adéla	21	Pečovatelka	–	3	Rozhodně mě omezuje
12	Lucie	35	Vyučující na VŠ a výzkumnice	–	2	Spíše mě omezuje
13	Simona	52	Zubní lékařka	Zubní lékařka	2	Spíše mě omezuje
14	Andrea	37	Terénní sociální pracovnice	Prodavačka	3	Rozhodně mě omezuje
15	Dana	66	Učitelka na ZŠ	–	1	Nijak mě neomezuje
16	Magda	43	Vědkyně	–	2	Spíše mě omezuje
17	Běta	37	Redaktorka v nakladatelství	–	1	Nijak mě neomezuje
18	Alena	38	Učitelka na SŠ, tlumočnice a překladatelka	VŠ pedagožka	1	Nijak mě neomezuje
19	Emma	29	Učitelka na OA	Specialistka CSR projektů	3	Rozhodně mě omezuje

Pozn.: Otázka na pocit omezení menstruací zněla: „Omezuje Vás menstruace v průběhu vykonávání Vaší placené práce?“ Se třemi možnostmi odpovědí: 1) Nijak mě neomezuje, 2) Spíše mě omezuje, 3) Rozhodně mě omezuje.

Zdroj: Autorky.

placené práce. Na tento dotazník odpovědělo celkem 54 žen, z nichž poté byly vybrány a osloveny ty, se kterými byly provedeny kvalitativní rozhovory.

Při výběru komunikačních partnerek pro kvalitativní rozhovory byla využita technika *most different design*. Ta cílí na to, aby se jednotlivé případy od sebe co nejvíce lišily, což mimo jiné umožňuje i pevnější základ pro případnou generalizaci, a to v případě využití různorodých případů, které mohou být široce reprezentativní pro danou populaci (Seawnght, Gerring 2008). Při výběru komunikačních partnerek bylo tedy cíleno na to, aby se od sebe ženy lišily svými profesemi, věkem a i tím, do jaké míry je podle nich samých menstruace omezuje.

Vzhledem k pandemické situaci přetrvávající v průběhu sběru dat proběhly rozhovory po dohodě s komunikačními partnerkami online, kromě jednoho, který byl uskutečněn na žádost informantky face-to-face v neutrálním prostředí. Vzhledem k tomu, že komunikační partnerky byly z různých částí České republiky, samy upřednostňovaly online setkání. Rozhovory byly provedeny na platformě Zoom, jelikož ta umožňuje spolehlivé nahrávání rozhovoru, což je pro následný přepis nezbytné. Celkem bylo provedeno 19 kvalitativních rozhovorů, které byly realizovány v období od konce listopadu 2021 do začátku února 2022. Délka rozhovorů se pak pohybovala v rozsahu přibližně 22 až 46 minut.

Průměrný věk 19 komunikačních partnerek byl 35,21 roku ($SD = 10,9$) a průměrný věk zbylých 35 žen, které vyplnily pouze dotazník, byl 28,77 roku ($SD = 6,97$). Co se týče profesního zaměření komunikačních partnerek, tak přes snahu zahrnout i manuálně pracující ženy se z převážné většiny jedná o povolání, která nejsou nijak zvlášť fyzicky náročná a většina z těchto profesí vyžaduje středoškolské nebo vysokoškolské vzdělání. Šestnáct z celkových 19 dotazovaných žen pracovalo v pozicích středního managementu či administrativy, případně v dalších pozicích „bílých límečků“ (lékařka, učitelka, novinářka). Vymykala se jen sociální pracovnice, pečovatelka a prodavačka; nepodařilo se obsáhnout dělnické profese a toto zaměření vzorku je nutné brát do úvahy při analýze rozhovorů. Tento nedostatek částečně kompenzovala zjištění z otevřených otázek v dotaznících, ve kterých byl vzorek respondentek více různorodý.

Hlavní sociodemografické informace o komunikačních partnerech, jejich současná, případně bývalá profese a jejich pocit omezení menstruací jsou shrnuty v tabulce 1.

Scénář pro rozhovory byl rozdělen do několika tematických okruhů, které se týkaly obecného popisu povolání informantky, dále jak informantka prožívá menstruaci a jaký k ní má vztah, další okruh se podrobně věnoval menstruaci na pracovišti a poslední okruh se týkal otázek spojených s reprodukcí. Zvolenou metodou pro analýzu kvalitativních rozhovorů byla metoda zakotvené teorie, která umožňuje sledovat kontext, strukturu a proces či interakce. Při využití této metody nemusí být nutně výsledkem vytvoření teorie, ale může jím být identifikace konceptu či popsání a přidání prvků ke kontextu a procesu daného problému (Corbin, Strauss 2008).

Vzhledem k výzkumným otázkám nám tedy využití zakotvené teorie umožňuje využít induktivní přístup k analýze dat a poskytuje zdůraznění osobních zkušeností a hlas komunikačních partnerek (Corbin, Strauss 2008).

Rozhovory prováděla první autorka tohoto textu. Kvalitativní rozhovory byly po sebrání doslovně přepsány. Přepsané rozhovory a otevřené odpovědi z dotazníků byly následně okódovány a analyzovány za pomoci programu ATLAS.ti. Toto kódování vedlo k vytvoření koncepčních kategorií a témat, jež představují management menstruace: různé menstruace, různé podmínky; menstruace v časoprostoru pracovních organizací; sociální normy spojené s menstruací; plánování spojené s menstruací; menstruace jako připomenutí tělesnosti.

Přepisovatelé a přepisovatelky se písemně zavázali, že nezpřístupní ani nepoužijí žádné osobní či citlivé informace, se kterými se v rámci přepisů rozhovorů seznámili. U žádného z uskutečněných rozhovorů nebyla na straně autorky ani informantek přítomna třetí osoba. Před začátkem nahrávání jednotlivých rozhovorů byly komunikační partnerky seznámeny s nahráváním rozhovoru a vyjádřily s ním explicitní souhlas, dále byly ujistěny, že jejich osobní či jinak citlivé informace budou následně ve výstupu analýzy kvalitativních rozhovorů anonymizovány. Z toho důvodu jsme tedy reálná jména komunikačních partnerek nahradily přezdívkami. Pokud samy respondenty zmínily nějakou instituci nebo konkrétní místo bydliště či pracoviště, byly tyto informace rovněž anonymizovány.

Jelikož se rozhovory týkaly citlivého a tabuizovaného tématu menstruace, bylo důležité nastolit v průběhu rozhovoru důvěru mezi tazatelkou a komunikačními partnery. To jsme částečně zajistily tím, že rozhovor probíhal vždy mezi dvěma ženami, což může vést k navázání vazby a pocitu soudržnosti (Brantelid et al. 2014), a částečně tím, že tazatelka ženy několikrát ujistila o anonymizaci rozhovoru. Pokud se jednalo o velmi citlivá témata spojená s reprodukcí a reprodukčními poruchami, ujistila tazatelka komunikační partnerky, že na otázku nemusí odpovídat, pokud nechtějí. K pocitu navození důvěry mohl přispět i způsob online rozhovorů, který může komunikačním partnerkám umožnit o intimních a citlivých tématech mluvit otevřeně (DeVault 2018). Většina dotazovaných žen neměla větší problém se o citlivých tématech bavit, k položeným otázkám byly velmi otevřené, a pokud mluvily o nepříjemných zážitcích, snažila se tazatelka navodit atmosféru pochopení a emočního bezpečí (Hendl 2016).

Analytická část

Prožívání menstruačního cyklu: různé menstruace, různé podmínky

Délka menstruačního cyklu i délka krvácení komunikačních partnerek se pohybovaly téměř u všech informantek kolem normy, která činí 2 až 6 dnů pro menstruaci a 24 až 42 dnů pro menstruační cyklus (Crooks, Baur 2014). Dotázané ženy uváděly délku

cyklu přibližně mezi 24 až 35 dny a délku krvácení z většiny mezi 4 až 7 dny. Je nutné poznamenat, že průběh a prožívání menstruace mohou být ovlivněny řadou faktorů. Komunikační partnerky zmiňovaly hormonální antikoncepci, změnu menstruace kolem porodu a také používání nitroděložního tělíska, u kterých ženy popisovaly, že pozorovaly změny v intenzitě a délce menstruačního krvácí či prodloužení celého menstruačního cyklu.

Co se týče samotného prožívání menstruace, tak většina komunikačních partnerek popisovala, že pociťují v určité části cyklu více či méně silné menstruační bolesti, jež jsou nejčastějším symptomem souvisejícím s menstruačním cyklem (podobně Balík et al. 2014). Pro Lídu (33 let, EHS specialista) je nejbolestivější první den, kdy „*mívám křeče, ale zase nic, co by se nedalo přežít*“. Denisa (30 let, designérka) popisovala svou menstruaci jako „*docela standardní, ve smyslu, mám ji pravidelnou, mám ji jako sedm dní a nějaký větší bolesti mívám spíš teďka kolem toho druhého dne, občas to přesáhne první, třetí, záleží, jak to zrovna vyjde, a nemyslím si, že bych ji měla nějak extra silnou, extra slabou, přijde mi to jako relativně konfekční*“.

Pokud je však pro ženy prožívání menstruace zvláště bolestivé a nevolnosti spojené s menstruací je zvláště omezují, je pro ně menstruace velmi nepříjemnou záležitostí. Alena (38 let, učitelka na SŠ, překladatelka) viděla na svých dvou dnech silné menstruace, kdy se cítí „*úplně mrtvá*“, výhodu v tom, že „*na druhou stranu si to rychle odbydu*“. Naproti tomu Radka (30 let, floristka) popisovala, že trpí silnými bolestmi:

... ty první dva dny musím v podstatě, pokud to jde, proležet v posteli s nějakou horkou lahví, brát léky na bolest každý 3–4 hodiny a potom ten zbytek už se dá nějak zvládnout další tři dny. (...) Když ten den musím do práce, tak to se snažím nějakým způsobem ty bolesti zvládat za chodu, ale dost mi to znepříjemňuje nebo ztěžuje běžný fungování.

Lucie (35 let, vyučující na VŠ a výzkumnice) kromě silných menstruačních bolestí, které omezují její fyzický pohyb, zažívala i další nevolnosti, jelikož měla ještě problémy s jícnovým refluxem a společně s menstruačními bolestmi má i průjem. Menstruace je tedy pro ni celkově „*dost nepříjemná*“. Jako příklady různých fyzických příznaků popisovaly komunikační partnerky nejčastěji bolesti nejen v oblasti břicha, ale i zad, v kříži či v nohou. Neméně často ženy zmiňovaly bolesti hlavy a také nevolnost v podobě problémů se zažíváním.

Bolest provázející menstruaci některé komunikační partnerky omezovala ve vykonávání jejich placené práce. Aby toto omezení minimalizovaly, užívaly léky tlumící bolest. Adéla (21 let, pečovatelka), která popisovala svou menstruaci jako velmi bolestivou a omezující, vyprávěla:

Mám křeče po celém těle, brní mě ruce, bolí mě hlava, záda, pánev, všechno mě hrozně bolí. Mám fakt ošklivý křeče, takže dva tři dny jenom proležím. Takže jsem každý měsíc na dva, tři dny prostě úplně mimo. Hodně si dávám léky, protože na to mi nic jinýho nepomáhá, a hodně chodím do vany se nahřívat, aby se mi uvolnily ty svaly, do toho mám nějaký doplňky stravy s magnéziem proti křečím. (...) A hlavně když jsem v práci, tak musím fungovat, takže si dávám hodně léků, i když jako nejsem zastánce toho, že by se všechno mělo léčit lékama (...).

Řada komunikačních partnerek popisovala, že kolem menstruace pociťují změny nálad. Svoji náladu před menstruací popisovaly slovy „výbušnější“, „naštvaná“, „podrážděná“, „protivná“, „zlobím se na celý svět“ nebo „citlivější“ či „smutnější“. Pro některé komunikační partnerky nejsou změny nálad spojené s menstruací skoro vůbec časté a podle některých žen změny nálad přišly až v pozdějším věku, kdy jako dívky žádné změny nálad nepociťovaly.

Pokud tedy byla menstruace pravidelná a bolesti nebyly zas tak silné, neznamenal to pro komunikační partnerky zásadní omezení. Pokud však byla menstruace velmi bolestivá a provázely ji nevolnosti nebo byla nepravidelná a ženy nebyly schopny se na ni dobře připravit, musely pak vynaložit značné úsilí a pečlivě plánovat, aby ji celkově zvládly, obzvláště při výkonu své placené práce. Ženy, které tedy neměly menstruaci „v normě“, byly oproti ženám, které menstruace tolik neomezuje, značně znevýhodněny, jelikož musely svou „náročnou“ menstruaci zvládat stejně jako ostatní. Pro ženy, které prožívají obtížné menstruace, je tedy snaha vyhovět společenským pravidlům týkajícím se skrývání a zvládání menstruace mnohem náročnější.

Řada komunikačních partnerek zmiňovala, že v průběhu menstruace touží po odpočinku a raději by byly doma namísto vykonávání placené práce. Svoji preferenci často vyjadřovaly slovy „nejradši bych byla doma ty první dva dny“ nebo „nejradši bych zůstala doma v posteli s ohřívací lahví a všechno raději prospala“ apod. Ženy volily různé strategie, aby se omezení v podobě menstruace ve výkonu své placené práce vyhnuly. Lída (33 let, EHS specialista) měla díky používání hormonální antikoncepce cíleně nastavený začátek menstruace na neděli, aby „si největší bolesti ‚odbyla‘ doma“. Další strategie byly ovlivněny pozicí žen v průsečících různých nerovností. Zejména možnost časové flexibility práce a práce z domova některým usnadňovala zvládání menstruace; v její míře ale panovaly mezi komunikačními partnerkami rozdíly.

Některé komunikační partnerky měly v době rozhovoru možnost využít home office, který se zavedl s pandemií covidu-19. Většina žen, které tuto možnost měly, si ji velice pochvalovala a vnímala to jako velkou výhodu vzhledem k prožívání menstruace. Lída zmiňovala, že si velmi užívá „komfort vlastního WC, možnosti dát si sprchu i v průběhu dne nebo při bolestech pracovat z postele“. Pavla (28 let, konzultantka

v IT pro kybernetikou bezpečnost), která vyplnila pouze dotazník, pak zmiňovala, že *„v každém případě děkuji covidu za možnost home officu. Ten tomu dost pomáhá.“*

Dále měly některé komunikační partnerky možnost ve své práci využít „sick days“ a některé z nich je využívaly v době, kdy se u nich dostaví nevolnost spojená s menstruací. Emma (29 let, učitelka na OA) zmiňovala, že *„všechny sick days v minulé práci vypotřebovala na menstruaci“*. Lucie (35 let, vyučující na VŠ a výzkumnice) také využívala práci z domova *„zvláště při menstruaci, kdy je pro mě často obtížné stát či se věnovat práci“*. Na druhou stranu ačkoliv např. pro Renatu (29 let, právnička) existuje možnost sick days tímto způsobem využít, tak je nikdy nechtěla využívat každý měsíc, *„protože by odhalili pravidelnost a došlo by jim, že mi není dobře z důvodu menstruace, což by mi vadilo, vnímám to jako soukromou věc, u které chci, aby o ní věděli jen ti, kterým to řeknu“*.

Prožívání menstruace je tedy závislé nejen na tom, nakolik danou ženu provázejí tělesné negativní projevy. Odvíjí se také od toho, zda má žena možnost přizpůsobit svou pracovní aktivitu svým tělesným potřebám, přičemž tato možnost není ve společnosti rovnoměrně distribuována. Prožívání je ale také ovlivněno tím, nakolik je pro ženu možné dostat společenským normám, které menstruaci řídí, a sice zda dokáže udržet svou menstruaci ve sféře neviditelného.

Menstruace v časoprostoru pracovní organizace

Pro prožívání menstruace ženami, které musely být přítomné na pracovišti, bylo klíčové časové a prostorové uspořádání pracovního prostředí. Časoprostor pracovní organizace nemusí vždy odpovídat potřebám menstruuujících žen, jak ukázal i výzkum (Sang et al. 2021). V době menstruace mohou ženy potřebovat častěji odcházet na toaletu, a to v době, kdy jim to organizace práce neumožňuje. Velmi složitou situaci musela ve své minulé práci řešit Andrea (37 let, terénní sociální pracovnice), která byla prodavačkou v jednom z řetězců drogerií. Dostupnost toalet se pro ni odvíjela od toho, kolik zaměstnankyň či zaměstnanců bylo v tu chvíli na prodejně, a bylo běžné, že ráno a večer byla na celou prodejnu sama. V tom případě byla možnost „odskočit si“ velkým problémem:

Čekala jsem, až odejde zákazník, nebo když byl prázdný obchod, tak jsem si odskočila a riskla jsem, že tam nikdo nic mezitím nečorne. A když byl plný obchod, nebo ne plný, ale když tam byly třeba dvě paní, tak jsem je prostě poprosila, že ať se nezlobí, ale že musím odběhnout na dvě minutky pryč. Protože mi nic jiného nezbylo.

Na otázku, zdali toto někdy řešila s vedoucí, Andrea odpověděla: *„Nenene, to vůbec. Tam se musí šlapat (smích). To vám řekne asi každá prodavačka.“* Vzhledem

k těmto okolnostem se tedy Andrea vždy raději „pojistila“ a používala kromě tamponu i slipovou vložku, která by v případě, že by si nemohla včas dojít na toaletu a menstruační pomůcku si vyměnit, zabránila protečení krve na oblečení.

Daniela (21 let, administrativní pracovnice), která vyplnila jen dotazník, v něm popisovala podobnou situaci při práci ve službách ve svých bývalých profesích.

Když jsem ještě používala klasické vložky, byla pro mě menstruace často velkým problémem. A to hlavně v době, kdy jsem pracovala jako číšnice a těžko se mi hledala chvíle na odběhnutí na záchod. Někdy byl takový frmol, že jsem si téměř celou směnu neodskočila, natož abych si mohla v pravidelných intervalech měnit vložku. To samé probíhalo ve sportovním obchodě, kde prostě když byli uvnitř lidi a já jsem v práci sama, tak jsem si zkrátka na záchod zajít nemohla, i když už mi bylo jasné, že to teče úplně všude.

Kromě času je pro zvládání menstruace významná prostorová organizace práce. Uzpůsobení toalet a jejich dostupnost hrají důležitou roli v tom, jak pohodlně si mohou ženy menstruační pomůcku vyměnit a kdy a za jakých okolností si na toaletu vůbec mohou dojít. To následně ovlivňuje i to, jaké menstruační pomůcky ženy používají.

Karla (24 let, reportérka) zvolila menstruační kalíšek hlavně z toho důvodu, že je ekologický, ale musela ho přestat používat vzhledem k náročnosti své práce, kdy pobývala často mimo kancelář a neměla jak krev komfortně z kalíšku vylít a opláchnout jej. Denisa (30 let, designérka) naopak vyzdvihovala, že s používáním kalíšku jí odpadlo „takový to jako tajný šátrání v batůžku. Pak si tu vložku člověk strčí někam do kapsy a přes celý ty kancly jde na ten záchod.“ Denisa byla zároveň jednou z komunikačních partnerek, které měly toalety v práci uzpůsobené tomu, že se jim s menstruačním kalíškem pracovalo pohodlně, jelikož umyvadlo a záchod byly v jedné místnosti. Naproti tomu Jitka (49 let, knihovnice) ve svém zaměstnání situaci s odděleným umyvadlem musela řešit následovně: „beru si (smích) konvičku na čaj – tam mám vodu nebo plastovou láhev – a natočím si [do ní] vodu“. A dále mluvila o tom, jak je pro ni nekomfortní takto na toaletu v době menstruace chodit, protože se obává toho, že ji někdo přistihne, jak jde na toaletu s konvičkou.

Časové a prostorové podmínky na pracovišti ženám často zabraňují používat ty menstruační pomůcky, které by chtěly. Nejvíce se v rozhovorech objevoval problém s tím, že ženy, které používaly menstruační kalíšek, neměly ve své práci záchod a umyvadlo za jedněmi uzamykatelnými dveřmi, a tudíž pro ně bylo náročné vymyslet způsob, jak kalíšek vymýt a znovu zavést. Proto některé ženy používaly jinou menstruační pomůcku (např. tampon), pokud věděly, že nemají „přístup k nějaké soukromější toaletě“ (Radka, 30 let, floristka). Patricie (35 let, metodička a analytička v personali-

stice), která vyplnila pouze dotazník, v něm popisovala, že toaleta v její práci „je blízko nejlepší zasedačky, kterou na pracovišti máme, kde se často schází správní rada, vedení společnosti atd. A velmi často paní uklízečka nechává otevřené dveře. Chybí tam soukromí, takže není třeba možné používat kalíšek. Představa, že ho chci třeba umýt a přijde paní uklízečka, otevře dveře dokořán a naproti bude třeba GR [pozn. nejspíše myšlen generální ředitel], není úplně lákavá.“

Problematická z hlediska prostoru i času jsou i zaměstnání, která jsou více v terénu než v kanceláři, a pak ženy řeší problémy s tím, kdy a kde si mohou na toaletu dojít. Andrea (37 let) ve své současné práci sociální terénní pracovnice zmiňovala, že u klienta nebo klientky na toaletu nechodí, a tudíž „mi nezbyvá než navštěvovat různé kavárny, vyhledávat prostě WC, kde to bude v pohodě, a ne nějaký hnus“. Karla (24 let) řešila situaci ve své profesi reportérky regionálního zpravodajství podobně. V rozhovoru popisovala situaci, kdy „... už znám vlastně všechny benzínky [v daném kraji, kde pracuje] a vím, jestli mě tam pustí na záchod bez toho, aniž bych si musela něco koupit, nebo jestli si budu muset koupit tyčinku, a potom si zajdu na toaletu. (...) Už mám v hlavě mapu, kde to jak funguje.“

Další problém s toaletami může být v pracovních prostředích, která nejsou kancelářská. Lída (33 let, EHS specialista) ve svém minulém zaměstnání musela řešit ve spojitosti s menstruací řadu problémů. Při kontrole továren musela mít na sobě patříčnou ochrannou pomůcku a často přišla do styku s chemickými látkami. Potom návštěva toalety znamenala, že „toaleta v rámci výrobní haly byla někde na druhé straně a člověk ze sebe musel sundat ty ochranné pomůcky (smích), umýt si ruce a jít na toaletu. Najednou je to deset minut, než se člověk dostal z místa A na toaletu a pak zase nazpátek.“ Dále v rozhovoru také zmiňovala, že „plus tedy to byly toalety, které byly (...) tři kabinky pro šedesát žen, takže i ta úroveň čistoty, že se to ne vždy stihalo dát do takového stavu, jak by to ideálně mělo být“. Můžeme si představit, že pro samotné dělnice pracující v tomto prostředí, navíc bez možnosti si práci časově flexibilně uzpůsobit byly tyto podmínky ještě více omezující.

Problematické může být pro ženy i to, v jaké vzdálenosti od jejich pracovního místa se toaleta nachází. Běta (37 let), která pracuje jako redaktorka v nakladatelství, jež je součástí knižního velkoobchodu, musí docházet na toaletu na prodejnu. To s sebou nese nejen schovávání menstruačních pomůcek („Mám pocit, že před zákazníky by se to nehodilo.“), ale i to, že „když otevřu dveře do prodejny, tak tam stojí kolega, který pracuje v té prodejně a podává informace zákazníkům. Vždycky, když otevřu dveře, tak on se otočí a dívá se, kdo jde, takže je tam trošku taky to, že nechci chodit moc často, protože to nepůsobí dobře.“

I když je toaleta ženám dobře dostupná, nemusí být dostatečně vybavena. Renata (29 let, právnička), ačkoliv měla toaletu pracovnímu místu nablízku, měla v současném zaměstnání problém s tím, že u toalety není odpadkový koš. A jelikož používala

tradiční menstruační pomůcky (tampony či vložky), tak je potřebovala někam vyhodit. Jediný koš v dané poměrně malé kanceláři se nacházel v kuchyňce, „*která je součástí kancelářského prostoru, takže to není tak, že člověk může jít něco vyhodit do kuchyňky, aniž by jako ho ti kolegové, co sedí u těch stolů, neviděli*“. Lucie (35 let, vyučující na VŠ a výzkumnice) také neměla ve své práci koš v kabině u záchodu, ale nacházel se na toaletě pouze pod umyvadlem a byl otevřený. Tudíž to řešila tak, že tampon splachovala do záchodu, i když věděla, že se to tak nemá dělat, jelikož tampony obsahují plast, a tudíž se na rozdíl od toaletního papíru nerozloží. Splachování těchto jednorázových menstruačních pomůcek tedy představuje zátěž pro životní prostředí a systémy čištění odpadních vod (Woodward 2020).

Samotné přenášení menstruačních pomůcek při vykonávání placené práce pak řešila řada komunikačních partnerek tím, že měly nějakou kosmetickou taštičku, kterou používaly k tomu, aby ostatní lidé nepoznali, že menstruuji. Např. Kamila (26 let, koordinátorka kurzů) se k tomu vyjádřila tak, že „*jestli tam mám ale tužku na oči nebo tampon, to už může být každému jedno, si myslím*“. Jiné ženy přenášely menstruační pomůcky v kapsách oblečení, např. kalhot nebo svetrů.

Menstruace v pracovním prostředí je tedy problémem jednak materiálním či praktickým, kdy ženy musí nějakým způsobem řešit své hygienické potřeby (např. v podobě výměny menstruačních pomůcek anebo vylití menstruačního kalíšku), čemuž často nejsou pracovní podmínky anebo pracovní prostředí uzpůsobeny. Tento problém je ale umocněn sociálními významy, které menstruaci provází. Jelikož normou (nejen) v pracovním prostředí je nemenstruovat, vynakládaly dotázané ženy mnoho energie na to, aby svou menstruaci udržely neviditelnou (viz také výzkum Moffat, Pickering 2019). Cítily potřebu menstruační pomůcky skrývat a zároveň nechťely, aby o jejich menstruaci někdo věděl. K tomu ale také není čas a zejména prostor pracovních organizací uzpůsoben. Ženy pak samy nesly „náklady“ těchto společenských norem, a to buď tím, že používaly jiné pomůcky, než by samy chtěly, nebo musely snížit svůj hygienický standard a zároveň kvůli tomu prožívaly stres.

Porušení normy: Protečení krve na oblečení

Řada komunikačních partnerek popisovala, že se jim stala „nehoda“ v souvislosti s protečením krve na oblečení, ať už proto, že nastal nějaký problém s menstruační pomůckou, anebo ženu menstruace překvapila ve chvíli, kdy ji neočekávala, a to i když vykonávaly svou placenou práci. Pokud šlo o protečení na kalhotky nebo na tmavé kalhoty (např. džíny), tak z toho ženy nebyly nijak znepokojené, protože „*počínající náznaky problému v rozkroku nebyly vidět*“ nebo „*nějakej maličkej flíček, úplně mezi nohama, toho si asi nikdo moc nevšimne*“. Podle Tanith Oxley (1998) a její analýzy „managementu menstruace“ představuje viditelné protečení krve na oblečení důkaz o nezládnutí menstruace na straně ženy. A podle Normy O'Flynn (2006) je jedním

ze základních společenských pravidel to, že žena zabrání tomu, aby jí krev protekla na oblečení a zviditelnila se tím její menstruace.

Pakliže se ženám přihodilo, že jim krev protekla na oblečení ve větší míře, cítily se kvůli tomu velmi „nepříjemně“, „trapně“ či „hloupě“. Natálie (31 let, administrativní pracovnice na VŠ) vyprávěla, jak jí krev začala protékat na oblečení ve chvíli, kdy se vracela domů z práce, kdy „... jsem protekla úplně. Tehdy jsem si říkala, že je vlastně dobře, že to bylo v zimě, kdy jsem měla dlouhý kabát, kde to nebylo vidět. I tak je to teda ale nepříjemný.“ Jitka (49 let, knihovnice) popisovala své pocity z protečení krve v průběhu vykonávání své placené práce následovně:

Bylo [to] trapný, nebo trapný, prostě bylo to hloupý, protože jsem protekla až na židli (smích), jakoby na křeslo, který je polstrovaný. (...) V tu dobu tý menstruace nenosím vlastně nic bílýho a mám spíš nějaký černý volný šaty přes kalhoty nebo šaty, takže vlastně ta skvrna nebyla až tak vidět. Nebo jsem měla pocit, že je to v pohodě. (...) Tu židli, když jsem měla chvilku času, nikdo tam zrovna nebyl, tak jsem to jako vošmudlala (smích).

Ačkoliv Jitka popisovala svoji zkušenost za pomoci negativně zabarvených slov jako „trapný“ a „hloupý“, zároveň se při popisu dané situace místy smála. Podle některých studií může mít smích v sociálním kontextu speciální roli, kdy slouží jako užitečný nástroj pro oddělení se od tématu při jeho performanci nebo v reakci na něj, pokud je toto téma považováno za problematické (Holt 2020). Ve výše uvedeném případě je tedy smích použit jako prostředek k odloučení od nepříjemného faktu, že žena podle společenských pravidel menstruaci nezvládla.

Pro ženy však může být nepříjemná a stresující i ta situace, když cítí, že začínají menstruat, ale z nějakého důvodu si nemohou dojít na toaletu a použít menstruační pomůcku. To je příklad Karly (24 let), která ve své profesi regionální zpravodajky často zažívá nepříjemné pocity s tím, že si nemůže dojít na toaletu ve chvíli, kdy potřebuje.

V hlavě už vím, že mi zní alarm „utíkej na záchod“, ale vlastně vím, že teď nemůžu, protože mám živý vstup nebo musím honit nějakého respondenta. Kolikrát si v hlavě říkám úplně „to už je jako přes čáru“, a už vlastně vím, že to pro mě není komfortní, a už se cítím blbě, pak se začnu z toho potit a celá ta situace je hrozně nepříjemná. Ale já se musím pořád tvářit, že je všechno v naprostém pořádku a dokonale a vlastně [se mám] skvěle.

Jednu nepříjemnou a velmi speciální situaci zažila Lenka (27 let, právnička), která se v rámci vykonávání své profese účastnila domovní prohlídky:

Vlastně jsem věděla, že to zhruba ten den mám dostat. (...) Tak jsem si našťěstí teda jako vzala vložku, a fakt jak jsme tam přišli, tak prostě cítíte, že to začíná. Tak to bylo nepříjemný, protože tam vlastně stojíte anebo třeba pomáháte policajtům nosit nějaký věci nebo pomáháte hledat. Tak jste furt na nohou, nemůžete si nikam sednout, navíc to místo bylo takový... no jako drogový doupě, takže tam jako nic pěknýho (...) a ten záchod, jako byl tam, ale tam jsem jít nechtěla. Vim, že některý chlapi se tam odvážili, ale že bych tam šla, to se mi teda nelíbilo. Takže jsem to musela vydržet, a bylo to, já nevím, třeba deset hodin. No, nic moc to nebylo. Do toho bolesti, nemůžete se ani moc napít, najíst, protože tam furt něco děláte, máte rukavice.

Tedy různé sociální či situační podmínky mohou ženě v rámci vykonávání placené práce zabránit tomu, aby se mohla podle svých potřeb adekvátně připravit na menstruaci či si „pouze“ dojít na toaletu. Internalizovaný sociální tlak na skrývání menstruace se může projevit i tak, jak popisuje Běta (37 let, redaktorka v nakladatelství) ve svém bývalém zaměstnání:

Bylo nás tam dvanáct a měli jsme jeden záchod. A šla jsem na záchod a zjistila jsem, že už mi začíná menstruace, a tak jsem si řkala: „Ty jo, ale teď tam nechci jít hned znova, aby to nebylo vidět, že jsem to dostala. Takže tam půjdu až za chvíli.“ Jenže jsem na sobě měla svoje oblíbené růžové kalhoty a bohužel utrpěly tady tímhle špatným rozhodnutím. Tak to jsem se bila do hlavy a řkala jsem si: „Tak to jsem mohla přežít.“ Beztak by to nikdo ani neřešil nebo by si toho nevšiml, prostě by to ani nikoho vůbec nenapadlo. Jenom já jsem měla takový pocit, že bych byla strašně podezřelá, a od té doby to nedělám samozřejmě.

Ženy tedy dělaly všechno proto, aby neporušily normu, podle které by měly menstruaci zvládat tak, aby o ní jejich okolí nevědělo. Pokud ženě krev proteče na oblečení, zviditelní se něco, co by podle dané normy nemělo být nijak viděno. Ženy, které popisovaly protečení krve na oblečení či se toho obávaly, pak dokreslují to, jak silně je tato norma internalizována a s jakými nepříjemnými pocity je její i jen možné porušení spojeno.

Jak zůstat neviditelná: Plánování spojené s menstruací

Aby tedy ženy zabránily nehodám s protečením krve na oblečení, vydají značné úsilí spojené s plánováním ohledně menstruace. Řada žen volila strategii, že si do práce nosily náhradní oblečení či se vyhýbaly světlému oblečení, na kterém by bylo případné protečení vidět více než na tmavém.

Jitka (49 let, knihovnice) popisovala svůj zvyk ohledně oblečení tak, že „v době menstruace nenosím vlastně nic bílýho a mám spíš nějaký černý volný šaty přes kal-

hoty nebo [jenom] šaty, takže ta skvrna by nebyla až tak vidět. (...) Já mám jakoby první pomoc, nějaký náhradní kalhotky nebo něco, vždycky v práci."

Magda (43 let, vědkyně), která měla v době rozhovoru menstruaci velmi nepravidelnou, nejen že měla menstruační vložky „úplně všude, (...) ve stole, ve všech [svých] kancelářských šuplíkách, taškách, kabelkách a na různých místech (smích)", ale zároveň měla z toho samého důvodu v práci náhradní oblečení nebo se snažila „příslušné části zakrýt svetrem nebo odchodem, pokusem o přeprání a podobně". A použití svetru popisovala i Simona (52 let, zubní lékařka), která vzhledem k neúčinným menstruačním pomůckám za minulého režimu zmiňovala, že „tak se to prostě na dívce poznalo, protože si kolem pasu přivázala svetr, aby v případě nehody svetr zakryl patřičný potíže". Simona se také snažila v době, kdy ještě menstruovala anebo kdy menstruuje její zdravotní sestra, nastavit pracovní den tak, aby v nejhorší dny menstruace mohla dělat méně fyzicky náročnou práci a společně se sestřičkou „si upravíme ty výkony tak, abychom za den udělaly penzum pacientů, ale bereme, já nevím, maminky s miminama, vysvětlujeme, jak se starat o zoubky, co dělat. A ty fyzicky náročný věci si člověk dokáže naplánovat. (...) Určitě se to přizpůsobuje i tomu, v jaký formě je sestřička."

Plánování spojené s menstruací zasahuje ženám nejen do osobního života, kdy se snaží podle svých potřeb zorganizovat svůj volný čas, ale rovněž do pracovního života. Menstruace pro řadu komunikačních partnerek znamená „větší nároky na plánování, vím, že si na tyhle dny nemůžu dávat náročné činnosti", jak napsala do dotazníku Denisa (30 let, designérka), která pak v rozhovoru dodala: „když si tu práci plánuju, myslet na to, kdy zhruba budu mít tu menstruaci, protože ten první den bych chtěla nejradši zalézt do postele, a v momentě, kdy si tam dám dopoledne schůzku a odpoledne workshop, tak je to takový blbý, protože to prostě nejde". Pro učitelky a vyučující bylo plánování práce v podstatě nemožné vzhledem k danosti rozvrhu výuky. Pro Lucii (35 let, vyučující na VŠ a výzkumnice) se jednalo především o to, že „musím myslet na to, abych si vzala nověj tampón, abych tu výuku v pohodě i psychicky zvládla. Že vlastně je tam takovej management v tomhlectom, že člověk to musí rozmýšlet, zároveň když je mi fakt jako špatně, abych měla ten brufen u sebe". Pro Alenu (38 let, učitelka na SŠ, překladatelka) pak byla doba výuky „dost stresující (...) těch deset minut [přestávky] je hrozně krátká doba, protože než vylezete ze třídy, já jsem teďka ve čtvrtém patře bez výtahu, takže když třeba učím v přízemí, tak musím čtyři patra vylézt, tam si stihnu něco okopírovat a zase už zvoní. Takže já si kolikrát ani nestihnu dojít na záchod, celý ten den, od těch osmi třeba do těch dvou tří. Takže ta menstruace je pro mě jako, vyloženě naplánovat, kdy, teď je velká přestávka, musím to dojít vyměnit'."

Pro většinu komunikačních partnerek je menstruace něco, co je při výkonu jejich placené práce ve větší či menší míře omezuje. At už jde o to, že musí podávat vý-

kon navzdory nevolnostem spojeným s menstruací či musí z důvodu společenských pravidel na menstruaci myslet. Ženy omezuje nejen diskomfort spojený s menstruací jako takovou, ale také používání toalet v zaměstnání, které nejsou uzpůsobeny tomu, aby si mohly pohodlně vyměnit či upravit menstruační pomůcku. Z těchto omezení může plynout to, že se menstrující ženy v práci cítí mnohem více ve stresu ohledně zvládání svých těl.

Organizace bez těl, těla bez menstruace?

Výpovědi komunikačních partnerek, které se objevovaly zejména na konci rozhovorů, kdy měly možnost se volně vyjádřit k tématu menstruace, odrážely jejich zkušenost se světem práce jako světem, ve kterém těla neexistují (ačkoliv jsou pro výkon práce nezbytná). Menstruace představovala pro ženy cyklické připomenutí tělesnosti a neumožňovala jim tak dobře svá těla ignorovat. Mužské tělo vnímaly jako vzor této ideální ne-tělesnosti, tedy možnosti být v těle a mít tělo, aniž bychom si toho museli být vědomi. Zároveň jejich výpovědi odhalovaly velkou míru nepochopení a vzdálenosti mezi zkušeností mužské a ženské vtělenosti.

Kamila (26 let, koordinátorka kurzů) při popisu průběhu svého menstruačního cyklu zdůrazňovala to, že se v jeho různých fázích cítí různě výkonná, a dodala: „přijde mi, že muži se takhle cítí pořád stejně. Všechno je v pohodě, všechno mi nějak klope a necítím ani psychický výkyvy. Myslím si, že takhle se musí cítit muži pořád.“ Simona (52 let, zubní lékařka) popisovala menstruaci jako něco, čemu „se člověk přizpůsobí, ale musíte si poradit. Kdybyste byla muž, tak tohle neřešíte. A pochopím, že ty chlapi to ani nenapadne, že by ta jejich kolegyně mohla mít nějaký takovejhle problém, kdy třeba dva dny není tak výkonná jako jindy.“

V souvislosti s tělesností poukazovala Denisa (30 let, designérka) na to, že „současná doba nás hodně tlačí k výkonům nezávisle na tom, jak se zrovna cítíme, a myslím si, že se to začíná pomalu obracet. (...) A mně přijde, že ženy mají v tomhle trochu jednodušší pozici, v tom návratu [ke svým tělesným potřebám]. (...) Jednou za nějaký čas dostanou připomínku: ‚Hele, máš fyzický tělo a to nějak funguje a vždycky nepodá ten stoprocentní výkon‘ a je to v pořádku, protože je to biologie a je to tak nastavený.“

Část žen se však vztahovala k menstruaci spíše negativně. Příkladem je Renata (29 let, právnička), která popisovala, že „v pubertě jsem měla velkej problém s tím akceptovat, že jsem se narodila jako žena, protože to není fér ani biologicky, ani sociálně. A menstruace je jedna ze situací, kdy mám pocit, že mně moje vlastní tělo nepatří a zrazuje mě.“ Další část komunikačních partnerek zmiňovala, jak nespravedlivé jim přijde, že se ženy a jejich potřeby v pracovním prostředí opomíjí. Radka (30 let, floristka) se o tomto tématu vyjadřovala tak, že „bylo by fajn, kdyby jsme začali brát na půlku populace trošku větší ohled. Přeci jenom mužští kolegové nemusí tyhle věci

řešit a bylo by fajn, kdyby se o tom dalo mluvit trošku otevřeněji a byla ta možnost vzít si třeba dva dny v měsíci volno bez toho, aby se na nás koukalo, jako že přeháníme nebo že chceme úlevy a nějaké speciální zacházení.“ A s tím souvisí i téma menstruačních pomůcek zdarma, které žádná z komunikačních partnerek na pracovišti k dispozici neměla, ale téměř všechny dotazované ženy by ocenily, nebo by si dokonce přály, aby menstruační pomůcky takto měly k dispozici. Mezi tyto ženy patří i Lada (32, rodičovská dovolená a poloviční úvazek jako projektová manažerka), která poukazovala kromě pracovišť na školní prostředí. Podle Lady je menstruace „něco, co zasahuje více jak polovinu populace, je to něco, s čím se musíme vyrovnat a stojí to hromadu peněz a hromada lidí na to nemá“. Dostupnost menstruačních pomůcek přímo na toaletách pracovních a veřejných organizací by navíc usnadnila práci spojenou s managementem a „zneviditelňováním“ menstruace, kterou jsou ženy nuceny vykonávat.

Magda (43 let, vědkyně) poukázala na to, že povědomí o menstruaci a jejím možném vlivu na život žen je u mužů, kteří ale zpravidla řídí pracovní organizace, mizivé:

Několikrát jsem se setkala s tím, že dospělí, ba starší muži o té menstruaci opravdu nic netuší. Zřejmě jejich maminky nebo ženy s nimi o tom nikdy nepromluvíly, takže je to pro ně opravdu neznámý mechanismus, a například se ukázalo, že můj velice vzdělaný kolega vědec si myslí, že ženy mají menstruační cyklus sladěný s měsíčním cyklem, jakože všichni zřejmě menstruuje, když je úplněk (smích).

Komunikační partnerky si uvědomovaly, že jsou menstruací znevýhodněny a menstruace jim dále připomíná jejich tělesnost či vtělenost. Vnímaly i to, že mužské tělo je v pracovním světě normou, a nějakým způsobem se k němu vztahovaly. Ale jelikož zároveň mužské tělo nemá takové specifické potřeby jako menstrující ženské tělo, může být ignorováno, zatímco ženy svá těla tímto způsobem ignorovat nemohou, nýbrž jsou společenskými normami, nejen vzhledem k menstruaci, nuceny je neustále kontrolovat. Fakt, že na toto dohlížení musí vydávat mnoho energie a zdrojů, je může značně omezovat, a to nejen ve výkonu jejich placené práce.

Závěr

Výpovědi žen, které se zúčastnily našeho výzkumu, dokládají vrstevnatou povahu tělesnosti. V jejich fyzické každodenní zkušenosti se odrážela materialita těl, projevující se únavou a bolestí a nutností o své tělo pečovat, např. udržovat jej v čistotě. V jejich vyprávění se pak projevovala sociální povaha těl – sociální normy, které tělesnost obklopují a řídí, sdílená očekávání a instituce ustavené v dané společnosti, které určují, jak s těly „správně“ zacházet. K nim patří i tabuizace a stigmatizace menstruace. Di-

skurzivní rovinu pak tvoří mocenské diskurzy určující nedostatečnost či méněcennost menstruuujících těl a kulturní symboly představující menstruuující těla jako nečistá či osudná. Ve zkušenostech dotázaných žen se tyto diskurzy projevovaly například tím, že se ženy cítily „hloupě“ či „trapně“, jakmile vyšlo najevo, že menstruuují.

Literatura

- Acker, J. 1990. Hierarchies, Jobs, Bodies: A Theory of Gendered Organizations. *Gender and Society* 4 (2): 139–158, <https://doi.org/10.1177/089124390004002002>.
- Adelman, M., L. Ruggi. 2016. The Sociology of the Body. *Current Sociology* 64 (6): 907–930, <https://doi.org/10.1177/0011392115596561>.
- Balik, G., I. Üstüner, M. Kağıtçı, F. K. Şahin. 2014. Is There a Relationship between Mood Disorders and Dysmenorrhea? *Journal of Pediatric and Adolescent Gynecology* 27 (6): 371–374, <https://doi.org/10.1016/j.jpjag.2014.01.108>.
- Barnack-Tavlaris, J. L., K. Hansen, R. B. Levitt, M. Reno. 2019. Taking Leave to Bleed: Perceptions and Attitudes Toward Menstrual Leave Policy. *Health Care for Women International* 40 (12): 1355–1373, <https://doi.org/10.1080/07399332.2019.1639709>.
- Beck, U., E. Beck-Gernsheim. 2002. *Individualization*. London: Sage.
- Brantelid, I. E., H. Nilvér, S. Alehagen. 2014. Menstruation During a Lifespan: A Qualitative Study of Women's Experiences. *Health Care for Women International* 35 (6): 600–616, <https://doi.org/10.1080/07399332.2013.868465>.
- Butler, J. 2006. *Gender Trouble: Feminism and the Subversion of Identity*. New York: Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780203824979>.
- Butler, J. 2011. *Bodies That Matter: On the Discursive Limits of "Sex"*. London: Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780203828274>.
- Český statistický úřad. 2022. Míry zaměstnanosti, nezaměstnanosti a ekonomické aktivity – únor 2022. Staženo 10. 9. 2023 (<https://www.czso.cz/csu/czso/cri/miry-zamestnanosti-nezamestnanosti-a-ekonomicke-aktivity-unor-2022#>).
- Chen, C. X., C. B. Draucker, J. S. Carpenter. 2018. What Women Say about Their Dysmenorrhea: A Qualitative Thematic Analysis. *BMC Women's Health* 18 (1): 1–8, <https://doi.org/10.1186/s12905-018-0538-8>.
- Corbin, J., A. Strauss. 2008. *Basics of Qualitative Research: Techniques and Procedures for Developing Grounded Theory* (3rd ed.). SAGE Publications Inc. <https://doi.org/10.4135/9781452230153>.
- Crooks, R. L., K. Baur. 2014. *Our Sexuality*. 12th edn. Wadsworth, Cengage Learning.
- DeMaria, A. L., C. Delay, B. Sundstrom, A. Rehberg, Z. Naoum, J. Ramos-Ortiz, S. Meier, K. Brig. 2020. "My Mama Told Me It Would Happen": Menarche and Menstruation Experiences Across Generations. *Women and Health* 60 (1): 87–98, <https://doi.org/10.1080/03630242.2019.1610827>.
- DeVault, M. L. 2018. Feminist Qualitative Research: Emerging Lines of Inquiry. Pp. 317–349 in N. K. Denzin, Y. S. Lincoln (eds.). *The SAGE Handbook of Qualitative Research*. 5th edn. SAGE Publications.
- Dudová, R. 2021. „Všichni tím volantem nakonec musí točit stejně”: gender, věk a tělesnost

- v práci řidičů veřejné dopravy. *Gender a výzkum / Gender and Research* 22 (1): 148–177, <https://doi.org/10.13060/GAV.2021.006>.
- Eurostat. 2022. Gender Statistics. Eurostat. Staženo 10. 9. 2023 (https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Gender_statistics).
- Foucault, M. 1995. *Discipline & Punish: The Birth of the Prison*. New York: Random House.
- Grandey, A. A., A. S. Gabriel, E. B. King. 2020. Tackling Taboo Topics: A Review of the Three Ms in Working Women's Lives. *Journal of Management* 46 (1): 7–35, <https://doi.org/10.1177/0149206319857144>.
- Hasson, K. A. 2016. Not a "Real" Period?: Social and Material Constructions of Menstruation. *Gender and Society* 30 (6): 958–983, <https://doi.org/10.1177/0891243216672662>.
- Holt, E. 2020. Conversation Analysis and Laughter. Pp. 275–280 in C. A. Chapelle (ed.). *The Concise Encyclopedia of Applied Linguistics*, <https://doi.org/10.1002/9781405198431.wbeal0207.pub2>.
- Hendl, J. (2016). *Kvalitativní výzkum: základní teorie, metody a aplikace*. 4th edn. Portál.
- Jack, G., K. Riach, E. Bariola. 2019. Temporality and Gendered Agency: Menopausal Subjectivities in Women's Work. *Human Relations* 72 (1): 122–143, <https://doi.org/10.1177/0018726718767739>.
- Jackson, T. E. 2019. Policing a Menstrual Monster: How Working Class Girls Discuss Their Menstrual Reactions and Experiences. *Journal of Youth Studies* 22 (2): 153–170, <https://doi.org/10.1080/13676261.2018.1492100>.
- Jebb, A. T., S. Parrigon, S. E. Woo. 2017. Exploratory Data Analysis As a Foundation of Inductive Research. *Human Resource Management Review* 27 (2): 265–276, <https://doi.org/10.1016/j.hrmr.2016.08.003>.
- Johnston-Robledo, I., J. C. Chrisler. 2013. The Menstrual Mark: Menstruation as Social Stigma. *Sex Roles* 68 (1–2): 9–18, <https://doi.org/10.1007/s11199-011-0052-z>.
- Johnston-Robledo, I., M. L. Stubbs. 2013. Positioning Periods: Menstruation in Social Context: An Introduction to a Special Issue. *Sex Roles* 68 (1–2): 1–8, <https://doi.org/10.1007/s11199-012-0206-7>.
- Křížková, A., R. Marková Volejníčková, M. Vohlídalová. 2018. *Genderové nerovnosti v odměňování: problém nás všech*. Praha: Sociologický ústav AV ČR, v. v. i.
- Křížková, A., Z. Sloboda. 2009. *Genderová segregace českého trhu práce: Kvantitativní a kvalitativní obraz*. Sociologický ústav AV ČR, v. v. i.
- Lee, J. 1994. Menarche and the (Hetero) Sexualization of the Female Body. *Gender and Society* 8 (3): 343–362, <https://doi.org/10.1177/089124394008003004>.
- Levitt, R. B., J. L. Barnack-Tavlaris. 2020. Addressing Menstruation in the Workplace: The Menstrual Leave Debate. Pp. 561–575 in C. Bobel, I. T. Winkler, B. Fahs, K. A. Hasson, E. A. Kissling, T.-A. Roberts (eds.). *The Palgrave Handbook of Critical Menstruation Studies*. Palgrave Macmillan. https://doi.org/10.1007/978-981-15-0614-7_43.
- Lupton, D. 2016. "Mastering Your Fertility": The Digitised Reproductive Citizen. Pp. 81–83 in A. McCosker, S. Vivienne, A. Johns (eds.). *Negotiating Digital Citizenship: Control, Contest and Culture*. Rowman & Littlefield.

- McLaren, M. A. 2002. *Feminism, Foucault, and Embodied Subjectivity*. State University of New York. <https://doi.org/10.1353/book4584>.
- Moffat, N., L. Pickering. 2019. 'Out of Order': The Double Burden of Menstrual Etiquette and the Subtle Exclusion of Women from Public Space in Scotland. *Sociological Review* 67 (4): 766–787, <https://doi.org/10.1177/0038026119854253>.
- Motro, D., A. S. Gabriel, A. P. J. Ellis. 2019. Examining the Effects of Menstruation on Women's Helping Behaviour in the Workplace. *Journal of Occupational and Organizational Psychology* 92 (3): 695–706, <https://doi.org/10.1111/joop.12258>.
- Murthy, L. 2014. No More Room for Error: Spaces Must Be Made for Ergonomic and Sustainable Menstruation Management at the Work Place. *International Ergonomics Conference HWWWE 2014*.
- O'Flynn, N. 2006. Menstrual Symptoms: The Importance of Social Factors in Women's Experiences. *British Journal of General Practice* 56 (533): 950–957.
- Oxley, T. 1998. Menstrual Management: An Exploratory Study. *Feminism & Psychology* 8 (2): 185–191, <https://doi.org/10.1177/095935359800800205>.
- Patterson, A. S. 2013. "The Menstrual Body." Master's Thesis, University of New Orleans.
- Roberts, T.-A. 2020. Introduction: Menstruation As Embodied. Pp. 177–179 in C. Bobel, I. T. Winkler, B. Fahs, K. A. Hasson, E. A. Kissling, T.-A. Roberts (eds.). *The Palgrave Handbook of Critical Menstruation Studies*. Palgrave Macmillan. https://doi.org/10.1007/978-981-15-0614-7_16.
- Roberts, T.-A., J. L. Goldenberg, C. Power, T. Pyszczynski. 2002. "Feminine Protection": The Effects of Menstruation on Attitudes Towards Women. *Psychology of Women Quarterly* 26 (2): 131–139, <https://doi.org/10.1111/1471-6402.00051>.
- Romans, S. E., R. F. Clarkson, G. Einstein, D. Kreindler, S. Laredo, M. J. Petrovic, J. Stanley. 2017. Crying, Oral Contraceptive Use and the Menstrual Cycle. *Journal of Affective Disorders* 208: 272–277, <https://doi.org/10.1016/j.jad.2016.08.044>.
- Sang, K., J. Remnant, T. Calvard, K. Myhill. 2021. Blood Work: Managing Menstruation, Menopause and Gynaecological Health Conditions in the Workplace. *International Journal of Environmental Research and Public Health* 18 (4): 1–16, <https://doi.org/10.3390/ijerph18041951>.
- Šanderová, P. 2011. *Tělesnost jako významný faktor procesu adopce: kulturně antropologický problém*. Praha: Sociologické nakladatelství.
- Seawnght, J., J. Gerring. 2008. Case Selection Techniques in Case Study Research: A Menu of Qualitative and Quantitative Options. *Political Research Quarterly* 61 (2): 294–308, <https://doi.org/10.1177/1065912907313077>.
- Shilling, C. 1993. *The Body and Social Theory*. Longon: Sage.
- Sontag, S. 2001. *Illness as Metaphor and AIDS and Its Metaphors*. New York: Macmillan.
- Vickerstaff, S., C. Krekula. 2020. The 'Older Worker' and the 'Ideal Worker': A Critical Examination of Concepts and Categorisations in the Rhetoric of Extending Working Lives. Pp. 29–45 in Á. N. Léime, J. Ogg, M. Rašticová, D. Street, C. Krekula, M. Bédiová, I. Madero-Cabib (eds.). *Extended Working Life Policies: International Gender and Health Perspectives*. <https://doi.org/10.1093/geron/igz038.3026>.

- Williams, S. J. 2006. Medical Sociology and the Biological Body: Where Are We Now and Where Do We Go from Here? *Health* 10 (1): 5–30, <https://doi.org/10.1177/1363459306058984>.
- Witz, A. 2000. Whose Body Matters? Feminist Sociology and the Corporeal Turn in Sociology and Feminism. *Body & Society* 6 (2): 1–24, <https://doi.org/10.1177/1357034X00006002001>.
- Wood, J. M. 2020. (In)Visible Bleeding: The Menstrual Concealment Imperative. Pp. 319–336 in C. Bobel, I. T. Winkler, B. Fahs, K. A. Hasson, E. A. Kissling, T.-A. Roberts (eds.). *The Palgrave Handbook of Critical Menstruation Studies*. Palgrave Macmillan. https://doi.org/10.1007/978-981-15-0614-7_25.
- Woodward, D. 2020. Toilet Talk: To Flush or Not to Flush. *Dental Nursing* 16 (10): 518–518, <https://doi.org/10.12968/denn.2020.16.10.518>.

 BY-NC Petra Poncarová, Radka Dudová, 2024.

 BY-NC Sociologický ústav AV ČR, v. v. i., 2024.

Mgr. Petra Poncarová je v současné době doktorandkou na Katedře sociologie Filozofické fakulty Univerzity Karlovy a ve výzkumu i ve výuce se zabývá sociologií genderu a těla, především se pak specializuje na menstruaci ze sociologické perspektivy, kterou se zabývá i ve své dizertaci. Zároveň na Katedře sociologie FF UK vyučuje několik kurzů. Od června 2022 vykonává rovněž funkci tajemnice na téže katedře. ORCID: 0000-0002-5390-245X. Kontaktní e-mail: petra.poncarova@ff.cuni.cz.

Doc. Mgr. Radka Dudová, Ph.D., působí jako docentka na Katedře sociologie FF UK a jako vědecká pracovnice v Sociologickém ústavu AV ČR, v. v. i. Zaměřuje se zejména na problematiku péče o děti a péče o závislé seniory, ženské tělesné občanství a reprodukční práva, dále na problematiku genderu, sociálních nerovností a proměn pracovního trhu. Je autorkou řady odborných článků a knih: *Otcovství po rozchodu rodičovského páru* (2008); *Interrupce v České republice: zápas o ženská těla* (2012), *Postarat se ve stáří. Péče o seniory v rodině* (2015). ORCID: 0000-0002-1359-7710. Kontaktní e-mail: radka.dudova@ff.cuni.cz.

Nízkopříjmoví podnikající a jejich způsob vyrovnání se s krizí na příkladu pandemie covidu-19¹

**Romana Marková Volejníčková^{1b} ^a,
Marie Pospíšilová^{1b} ^a, Hana Maříková^{1b} ^a**

^a) Sociologický ústav AV ČR, v. v. i.

Low-Income Entrepreneurs and Their Coping Strategies Using the Example of the Covid-19 Pandemic

Abstract: The aim of this paper is to analyse coping strategies for dealing with the impact of crisis ('pivots') among low-income entrepreneurs living in a marriage/partnership using the example of the Covid-19 pandemic as a social and economic crisis. We draw on literature that critiques the individualised and masculine conception of entrepreneurship as focused on innovation and profit. Our analysis reveals the diversity of entrepreneurial strategies for coping with a pandemic. Low-income entrepreneurs living in a marriage or partnership interpret their choice of coping strategy primarily in reference to the non-economic aspects of this decision, as a way of legitimising why they do not choose pivots oriented towards business development in times of crisis. During the coping strategy analysis, we took into account the familial and socio-economic context and the business history of the low-income entrepreneur we surveyed. In this way, we show the processual nature of pivoting, in which responses to crises are not ad hoc decisions but are influenced by past experiences of business uncertainty.

Keywords: pivoting, Covid-19, gender, Czech Republic

Marková Volejníčková, Romana, Pospíšilová, Marie, Maříková, Hana. 2024. Nízkopříjmoví podnikající a jejich způsob vyrovnání se s krizí na příkladu pandemie covidu-19. *Gender a výzkum / Gender and Research* 25 (1): 106–132, <https://doi.org/10.13060/gav.2024.001>.

¹ Tento text je financován státní podporou Technologické agentury ČR v rámci Programu Éta (reg. č. projektu TL03000670).

Globální sociálně-ekonomické krize, jakou byla pandemie covidu-19, mají genderovou dimenzi. Nerovnosti jsou jak v dopadech těchto krizí, tak v možnostech, jak se rizikům bránit (UN Women 2020; WE Forum 2020; Werner 2020). Nejvíce ekonomicky zasaženy byly ty oblasti trhu práce a podnikání, které stojí na přímém kontaktu s klientelou (tj. služby), jako např. pohostinství a ubytovací služby (Červenka, Kyselá, 2023; viz i Al-Dajani et al. 2020)², kde výrazně a dlouhodobě převažují ženy (ČSÚ 2021a). Specifickým rysem pandemie byl dopad na povolání „v první linii“ v boji s pandemií, jako je vzdělávání anebo zdravotnictví, kde také převažují ženy (ČSÚ 2021a). Pandemie měla na ženy větší dopady také proto, že právě ony bývají častěji primárními pečovatelkami. Zatížení péčí se v době pandemie zvýšilo mimo jiné kvůli uzavření škol a školek (Donnell et al. 2021; OECD, 2020; Özkazanç-Pan, Pullen 2020)³. Ženy oproti mužům také dělají více domácích prací. Již před pandemií data indikovala, že ženy stráví péčí o děti a rodinu v průměru 4,51 hodiny denně, muži pak 3,06 (Menzel, Miotto 2020). Zahraniční výzkumy (viz např. Alon et al. 2020) odhadují, že pandemie zvýšila pečující a rodinné závazky o cca 20 hodin týdně (tedy o 3 hodiny denně). Je zřejmé, že vzhledem k genderově tradiční dělbě práce v českých domácnostech⁴ zvýšenou péčí o děti a rodinu přejímaly během pandemie ženy (viz i Dudová, Křížková 2022). Na druhou stranu byla pandemie příležitostí k transformaci socioekonomických struktur, což můžeme nazývat sociálními inovacemi (Křížková et al. 2024). Upozorňuje se například na růst příležitostí pro ženy, díky nimž mohlo docházet k redukci genderových stereotypů (Manolova et al. 2020), možnosti práce z domova a snížená ekonomická aktivita mužů mohly vést k redefinici rolí v ekonomické sféře i v domácnosti.

Dopady pandemie měly také určitá specifika v případě podnikajících. Data z České republiky poukazují na to, že podnikající byli specificky zasaženi vládními protipandemickými restrikcemi. Výzkumy (viz CVVM 2021) ukázaly, že zatímco OSVČ nejvíce zmiňují ekonomické dopady pandemie (snížený příjem nebo odpracované hodiny), zaměstnaní spíše deklarují technologické a organizační změny. V pandemii také podnikající mohli poprvé čerpat dávku ošetřování členy rodiny (tzv. ošetřovné)⁵. Data ukázala, že od roku 2019 výrazně narostl podíl osob čerpajících tzv. ošetřovné,

² Je tomu tak i v ČR, ženy a muži mají rozdílné zastoupení v různých oblastech podnikání – 25 % mužů podniká v oblasti obchodu, 21 % ve stavebnictví a 15 % ve zpracovatelském průmyslu. Ženy podniká v oblasti obchodu 32 %, 16 % jich podniká ve stavebnictví a 13 % ve výrobě (AMSP ČR 2019).

³ Česká republika měla nejdéle zavřené školy v rámci celé Evropy (alespoň částečně byly zavřené 38 týdnů), což ovlivnilo ekonomickou aktivitu zejména žen, které o děti pečují (Dudová 2021; OECD 2021).

⁴ ČR je specifická vzhledem k přetrvávajícímu tradičnímu rozdělení rolí mezi muži a ženami (CVVM 2020) a velkému důrazu na zajišťování neformální péče o (nejen) malé děti rodinou (převážně ženami) (Hašková 2011).

⁵ Ministerstvo průmyslu a obchodu (MPO) v průběhu roku 2020 spustilo dotační program Ošetřovné pro OSVČ, který byl aktivní i během roku 2021. Pravidla zakazovala čerpání ošetřovného s jinými dotačními

z nichž ¾ tvořily ženy (ČSÚ 2020). Rok 2020 byl enormní ve výdajích na ošetřovné (11,4 mld. Kč), přičemž 2,4 mld. byly vyplaceny podnikajícím (ČSÚ 2021b). Vyplacená částka ošetřovného na den, která mezi 2020–2021 variovala mezi 400–500 Kč, nebyla závislá na příjmech, ale šlo o částku fixní – pro vysokopříjmové a nízkopříjmové podnikající tato částka mohla mít odlišný význam v kontextu celé ekonomické situace rodiny (Mangarella 2021).

Nerovnosti v dopadech pandemie se ukázaly konkrétně také ve skupině žen podnikatelek. Je tomu například proto, že opatření i státní kompenzační programy přijaté v době pandemie a cílené na podporu podnikajících byly univerzální a nebraly v potaz specifické potřeby žen a mužů (Mangarella 2021), i když se ukázalo, že podnikající ženy a podnikající muži mají ke kompenzačním programům rozdílný přístup a rozdílně je využívají (Elhan-Kayalar, Sawada, van der Meulen Rodgers 2022). Pandemie nicméně postavila podnikatele a podnikatelky před genderově specifické výzvy – nejen kvůli zvýšeným nárokům na péči, ale také kvůli rozdílným ekonomickým dopadům na obory podnikání, kde převažovali muži nebo ženy. Je více než zřejmé, že podnikajícím mužům a podnikajícím ženám byly v závislosti na těchto odlišných rodinných uspořádáních a podmínkách v podnikání k dispozici rozdílné nástroje, jak se s dopady pandemie vyrovnat, a podle toho volili i rozdílné strategie (Elhan-Kayalar et al. 2022).

V tomto článku analyzujeme rozdílné způsoby vyrovnání se s dopady pandemie u nízkopříjmových podnikajících žijících v manželství nebo partnerství. Zaměřujeme se na to, jaké strategie volili nízkopříjmoví podnikající s ohledem na svoji sociální lokaci a rodinné zázemí a jak tyto svoje volby interpretovali. V teoretické části poukazujeme na to, že ideální podnikající je konstruován jako zaměřený na zisk a expanzi podnikání (Ahl 2006; Bruni, Gherardi, Poggio 2004) a že ti, kteří se této představě vymykají (například právě nízkopříjmoví podnikající), bývají ve výzkumu opomíjeni. Výzkumné zaměření na opomíjené skupiny má pro ně určitý emancipační potenciál. Zviditelnění zkušeností těch, kteří bývají v diskuzích nejen ve veřejném prostoru opomíjeny, vede ke zvýznamnění jejich potřeb. To může mít transformační potenciál na vytváření politik řešících problematiku marginalizovaných skupin podnikajících (Westerveld 2012).

tituly (např. s kompenzačním bonusem v roce 2021), podnikání muselo být hlavní činností, ošetřovné nešlo kombinovat s rodičovským příspěvkem apod. Na konci roku 2020 se změnila podmínka věku dítěte (ze 13 na 10 let), za které je možné ošetřovné čerpat. Více viz <https://www.mpo.cz/cz/podnikani/zivnostenske-podnikani/osetrovne-pro-osvc--vyzva-i--253750/>.

Teoretické ukotvení

Pivoting, jeho kritika z genderových pozic a sociální lokace

V práci využíváme teoretického konceptu „pivotování“ nebo „pivotingu“, který představuje reakci podnikajících na nejistotu nebo neočekávanou náročnou situaci způsobenou externími vlivy (např. v období přírodních katastrof, ekonomické krize nebo v období pandemie covidu-19) (Hughes, Saunders, Denier 2022; Manolova et al. 2020; Shepherd 2020).

Navazujeme také na výzkumy podnikání, které zohledňují genderový kontext a jeho vliv na volbu podnikatelských strategií v době krize i mimo ni (Ahl 2006; Manolova et al. 2020; Rahman 2022). Navazujeme rovněž na výzkumy vycházející z genderové kritiky podnikání, kdy podnikání je konstruováno jako maskulinní koncept, tj. že směřuje k ekonomickému růstu; je spojováno s hodnotami, jako je inovace nebo hledání příležitostí; podnikající je přirovnáván k hrdinovi apod. (Ahl 2006; Bruni et al. 2004). Ti, kteří se vymykají představě ideálního podnikajícího zaměřeného na zisk anebo expanzi podnikání, jako jsou nízkopříjmoví podnikající, jsou ve výzkumech opomíjeni (Marlow, Swail, 2014). Této kritice čelí i výzkum zaměřený na pivoting, který v počátcích zkoumal zejména podnikající – hrdiny, kteří stále (i v době krize) hledají nové cesty k ekonomickému růstu a rozvoji podnikání (Sadeghiani et al. 2021). Navíc se první výzkumy pivotingu zaměřovaly na zachycování inovativních a kreativních způsobů vyrovnávání se s nejistotami v době krize u začínajících podniků (tzv. start-upů) (Grimes 2018). Inovace například v získávání zdrojů, podobě nabídky, způsobu zaměření na zákazníky nebo v přístupu k financím a aktivní přístup k řešení krizí se tak konstruuje jako standard a oceněný cíl (viz Sadeghiani et al. 2021). Méně prostoru je věnováno podmínkám, za jakých je možné vytvářet nové strategie, a důvodům takovéto strategie nevolit. Nezkoumají se interpretace toho, proč podnikající ne/volí určité typy pivotů, a to, jak samotní podnikající vnímají zvládnutí krize a co hodnotí jako úspěch či inovaci (např. v době pandemie). Nezkoumá se zpravidla ani to, proč ekonomické cíle nejsou pro určité skupiny podnikajících, jako jsou ti nízkopříjmoví, hlavními cíli podnikání. Proto jsme se při definování výzkumného vzorku soustředily na nízkopříjmové podnikající. Předpokládaly jsme, že nízký příjem určitým způsobem ovlivňuje volbu a dosažitelnost pivotů. Nízkopříjmoví podnikající navíc narušují tradiční maskulinní představu ideálního podnikajícího, který se zaměřuje na zisk a kreativně rozvíjí své podnikání. Jejich zkušenost vnáší novou perspektivu v podobě důrazu i na neekonomické cíle podnikání. V návaznosti na literaturu (Manolova et al. 2020; Sadeghiani et al. 2021) chceme přinést komplexnější pohled na problematiku pivotingu a zahrnout i výzkumem málo sledované skupiny.

Kritika výzkumu podnikání z genderových pozic poukazuje také na to, že podnikání se jeví jako genderově neutrální a skrze tuto zdánlivou genderovou neutralitu jsou ospravedlňovány genderové nerovnosti. Podnikání bývá totiž viděno pouze jako

výsledek individuálních snah a přehlíží se jeho kontextuální zakotvenost (Ahl, Marlow 2012), například v kontextu rodiny či partnerství. Pokud tyto kontexty nebereme v potaz, mohou se ženy podnikatelky zdát jako méně výkonné (Ahl 2006; Marlow 2014), protože se nezohledňuje jejich postavení v rodině a jejich rodinné závazky apod. Podobná kritika probíhá i v kontextu literatury zaměřené na pivoting. Část prací zkoumá pivoty jako reakci aktérů/aktérek na aktuální krizi a opomíjí širší kontext jejich reakcí a důvodů k nim. Především se zkoumá pivotování u nových podniků a inovativnost reakcí na krizi (viz Grimes 2018; Sadeghiani et al. 2021), což vede k omezené představě o tom, jak pivotování může vypadat. Na tuto kritiku odpovídá pojetí pivotingu jako procesu neboli neustále utvářené každodenní praxe ukotvené v širším kontextu, kde dochází k průběžným reakcím aktérů/aktérek na nejistotu v podnikání během krize (viz Sadeghiani et al. 2021). Chápání pivotingu jako individualizované aktivity bývá kritizováno, neboť nezohledňuje zakotvenost v sociálním, socioekonomickém a/ nebo genderovém kontextu (Křížková et al. 2024; Manolova et al. 2020). To ovlivňuje nejen příležitosti, které mají jedinci k volbě určitých pivotů, ale také způsoby, jakými je dělají a jak své volby interpretují. Grimes (2018) chápe pivoting jako revizi související s podnikatelskou identitou. V návaznosti na výzkumy, které pivotování chápou jako proces, který je kontextuálně zasazen do rodinné, ekonomické i genderové struktury společnosti, využíváme pro analýzu zakotvenosti pivotů v sociální struktuře koncept sociální lokace (Zavella 1991, 2014). Ten poukazuje na to, že vlastní pojetí identity, zkušenosti a životních příležitostí je ovlivněno sociálními prostory, v nichž se jedinec nachází. Tyto prostory mohou být vytvářeny intersekcí genderové, sociální, ekonomické a/ nebo geografické pozice jedinců. Jedná se o indikátory sociálních nerovností odrážející mocenské vztahy (Zavella 2014). Konkrétně postavení v sociální struktuře poukazuje na vzájemně propojené systémy útlaku a privilegií, které zakoušejí podnikající na základě svojí sociální lokace (Romero, Valdez 2016). Koncept sociální lokace poukazuje nejen na podobnosti a odlišnosti zkušeností mezi muži a ženami, ale i uvnitř těchto skupin. Sociální lokace je zdrojem jak bariér, tak příležitostí, které jedinci mají (Křížková et al. 2018).

Analytický koncept pivotů nám pomůže odhalit strategie nízkopříjmových podnikajících, kterými reagovali na nejistotu v podnikání během pandemie. Je však nezbytné v reakcích podnikajících reflektovat vliv sociální lokace a kontextuální zakotvenosti jejich jednání. Tak je možné odhalit důvody diferenciací v podnikatelských strategiích, příležitostech a možnostech rozvoje i udržení podnikání během krizové situace.

Defenzivní a ofenzivní pivoty

Teoretické zdroje se věnují především tomu, jak podnikající reagují na krizové situace – jak se brání jejich dopadům nebo jak se naopak soustředí na inovační potenciál (např. Kuckertz, Brändle 2021), který s sebou daná situace přináší, případně oba typy

reakcí analyticky nerozdělují (např. přístup mitigace viz Elhan-Kayalar et al. 2022). Koncept pivotingu, který využíváme v naší práci, nabízí pohled na reakce na krize v širším záběru, neboť bere v potaz oba aspekty. Některé výzkumy (Cesaroni, Sentuti, Buratti 2015; Manolova et al. 2020) popisují defenzivní pivoty jako situaci, kdy podnikající spíše omezují podnikání, minimalizují investování do něj a přistupují ke vzniklé situaci s velkou obezřetností. Můžeme sem řadit například pozastavení podnikatelské činnosti nebo její ukončení (Křížková et al. 2024). Druhým typem reakce je využití ofenzivních pivotů, kdy podnikající naopak využívají situace k tomu, aby vytvářeli nové příležitosti, dochází ke změně byznysového modelu (zaměřují se na nové produkty, využívají nových technologií apod.) (Manolova et al. 2020). Poukazuje se na to, že pro období krize jsou spíše typické pivoty defenzivní (Cesaroni et al. 2015). Výzkumy (Cesaroni et al. 2015; Manolova et al. 2020; Sadeghiani et al. 2021) poukazují na genderovou dimenzi ve využití ofenzivních a defenzivních pivotů jakožto reakce na externí šok nebo krizi. Například ukazují, že muži v době krize spíše sahají k ofenzivním pivotům (viz Cesaroni et al. 2015). Jiné studie (viz Křížková et al. 2024) naopak ukazují, že i ženy v době krize volí ofenzivní pivoty. Navazujeme tak na tyto výzkumy a očekáváme, že při volbách pivotů mohou mít ženy a muži rozdílné důvody anebo volí rozdílné pivoty. Zároveň zohledňujeme, že pivoting je proces a obsahuje celou řadu reakcí, jimiž muži i ženy k úspěšnému zvládnutí externích šoků zároveň snižují rizika a vytvářejí příležitosti. Využívání pivotů totiž může (i nemusí) být dočasné a měnit se v závislosti na proměňujících se podmínkách během krize. Typologizace pivotů nám v analytické fázi umožnila identifikovat realizované pivoty a uvažovat o celé šíři různorodých strategií, které podnikající volili v době pandemie jako reakci na nejistotu.

Pivotování během pandemie covidu-19

Pandemie postavila podnikající před specifické výzvy – na jedné straně došlo k omezení vybraných oborů podnikání státními regulacemi, na straně druhé měli podnikající ve specifické situaci poprvé možnost čerpání státních finančních kompenzací (např. tzv. ošetrovné, na které do té doby neměli podnikající nárok). Podnikající tak byli nuceni se adaptovat na nové a rychle se měnící podmínky s malou jistotou vývoje situace (Shepherd 2020). České OSVČ nejvíce pocítily ekonomické dopady pandemie v důsledku poklesu příjmů a zakázek v tomto období (CVVM 2021). Výzkumy věnované prekaritě podnikání v době pandemie (např. Mai et al. 2023) ukazují, že na jedné straně zde byla velká skupina sebezaměstnaných osob, které se díky pandemii ocitly v překérní (tj. nejisté, nepředvídatelné) situaci, ale na straně druhé zde byla početná skupina podnikajících, kteří již před pandemií zažívali prekaritu v podobě nízkých a fluktuujících příjmů z podnikání a pandemie jejich prekaritu spíše prohloubila. Sebezaměstnané osoby ekonomicky zasažené pandemií je potřeba vnímat jako heterogenní skupinu, a to jak vzhledem k dopadům pandemie na jejich podnikání, tak

vzhledem ke strategiím a pivotům, které mohly realizovat jako odpověď na zvýšenou nejistotu v době pandemie (např. s ohledem na jejich příjem).

Některé výzkumy analyzující pivoting během pandemie u podnikajících osob braly v potaz genderový rozměr. Upozorňovaly tak např. na propojení podnikatelské a rodinné oblasti a rozdílné situace mužů a žen vzhledem k jejich zodpovědnosti za péči o děti, které byly kvůli zavřeným škol(k)ám doma (Hughes et al. 2022). Bylo rovněž poukázáno na to, proč ženy setrvávají v podnikání za pomoci různých pivotů i navzdory dopadům pandemie (např. snížení zakázek, příjmů z podnikání apod.). Mashingaidze et al. (2022) ukazuje, že tomu bylo především z důvodu osobní motivace (podnikají dlouho a v oboru, který je zajímavý); financí (i když mají snížený příjem, přesto nejsou zcela ekonomicky závislé na manželovi/partnerovi); společenského respektu, který jim podnikání nabízí.

Je nezbytné zmínit, že značná část výzkumů zkoumajících reakce podnikajících na pandemii využívala kvantitativní metody a soustředila se zejména na inovativní potenciál, který pandemie přinesla, a analyzovala, které nové a experimentální pivoty podnikající během pandemie využili. Pivoting tak nebyl reflektován v celé své šíři – malá pozornost byla věnována důvodům vedoucím k volbě určitých pivotů nebo tomu, jak jsou ukotveny v sociální lokaci podnikajícího. Proto jsme se na tyto oblasti ve výzkumu speciálně zaměřily.

Výzkumné otázky a metodologie

V tomto článku se soustředíme na běžné a nízkopříjmové podnikající v manželství/partnerství, kteří podnikají v různých sektorech služeb, tj. jejich podnikání byla významně zasažena pandemií. Využíváme procesuálního pohledu na pivotování – konkrétně nechápeme pivoting jako určitou izolovanou reakci v konkrétním čase, ale jako reakci utvářenou na základě minulých zkušeností v průběhu podnikatelské a životní dráhy. Pivotování ukazujeme jako součást každodennosti podnikajících (Sadeghiani et al. 2021). Konkrétně si pak klademe tyto výzkumné otázky:

1. Jaké pivoty k vyrovnání se s nejistotou v podnikání volili nízkopříjmoví podnikající v partnerství/manželství během pandemie covidu-19?
2. Jak jsou pivoty podnikajících zakotveny v jejich sociální lokaci?
3. Jak podnikající interpretují volby jimi realizovaných pivotů?

K zodpovězení výzkumných otázek jsme realizovaly kvalitativní výzkum formou polostrukturovaných rozhovorů.⁶ Bylo analyzováno 17 rozhovorů s nízkopříjmovými

⁶ Studie je součástí širšího výzkumu podnikajících v době pandemie covidu-19 *Prekarita jako reálná zkušenost sebezaměstnaných a mikropodniků*, podpořeného TA ČR. V rámci výzkumu byly realizovány rozhovory s mikropodnikajícími zasaženými pandemií (viz anonymizováno) a 30 nízkopříjmovými OSVČ.

podnikajícími žijícími v jedné domácnosti s partnerem/partnerkou; manželem/manželkou. Singl anebo mladí podnikající bydlící s rodiči byli vyřazeni s ohledem na zaměření článku, kdy sledujeme, jak jsou volby pivotů v podnikání svázány s rodinným/partnerským prostředím nebo ovlivněny závazky péče o malé děti. V mnohém navazujeme na výzkumy využívající koncepty „rodinného zarámování“ (Sharma 2004), kde je kladen důraz na rodinné a partnerské zázemí⁷ (rodinné systémy) a jejich vliv na podnikatelské strategie mužů a žen (Ahl, Marlow 2012). Zaměření na nízkopříjmové podnikající je vedeno naší snahou soustředit výzkumnou pozornost na skupinu podnikajících, jejichž zkušenosti s reakcí na nejistotu způsobenou např. pandemií byly doposud opomíjeny. Navazujeme na výzkumy, jež se kriticky vymezují k představě podnikajícího zaměřeného pouze na zisk a expanzi podnikání, i na výzkumy, které zdůrazňují jiné než ekonomické a finanční cíle podnikání (Sadeghiani et al. 2021). Jedná se o prvotní výzkum daného tématu na velmi specifické skupině, která byla i s ohledem na pandemii covidu-19 nedostupná pro výzkum. Triangulace výzkumu z pohledu partnerů/partnerek dotazovaných by byla vhodným prohloubením daného tématu, stejně tak jako opakované zkoumání vývoje podnikání dotazovaných, které by umožnilo sledovat resilienci podobného typu podniků⁸.

Rozhovory probíhaly mezi květnem a červnem 2021, tedy v době platnosti (některých) pandemických omezení. I proto byly realizovány online s přenášeným zvukem i obrazem. Komunikační partneři a partnerky byli rekrutováni skrze externí agenturu, samotný rozhovor a jeho analýzu prováděly samy výzkumnice. Rekrutační agentura ve spolupráci s výzkumným týmem vytvořila filtrační dotazník, kde zásadními kritérii pro výběr komunikačních partnerů/partnerek byly: aktivní podnikatelská živnost (nepřerušená v posledních 6 měsících); jejich nízký příjem⁹; a vzorek byl vybírán s požadavkem variability pohlaví, věku, regionu a oboru podnikání (které nemuselo být jejich hlavním zdrojem příjmu). Protože zásadním kritériem výběru komunikačních partnerů/partnerek byl nízký příjem, bylo zřejmé, že oslovení podnikající budou zejména ze sektoru služeb, který vykazuje obecně nízké výdělky. Zároveň byly tržby ve službách nejvíce ovlivněny vládními restrikcemi během pandemie (Harák 2021).

⁷ V originále family embeddedness perspective.

⁸ Provedení triangulace pohledy partnerů/partnerek bohužel nebylo realizovatelné. Jednak tomu bylo kvůli velmi komplikovanému shánění komunikačních partnerů/partnerek během pandemie. Shánění obou osob v páru, které by byly k rozhovoru ochotné, by tak bylo téměř nemožné, nebo bychom získaly menší a ne tak pestrý vzorek. Dlouhodobé sledování vývoje podnikání představuje jinak koncipovaný typ výzkumu, čemuž ale často brání formální překážky (zejména maximálně podporovaná délka projektů ze strany výzkumných agentur, jejich finanční náročnost apod.).

⁹ Za posledních 12 měsíců nepřesáhl průměrný měsíční příjem oslovené podnikající osoby minimální mzdu (po odečtení všech nákladů na povinné zálohy, daně apod.), která pro rok 2019 činila 13 500 Kč (aktuální údaj v době výběru rekrutační agentury) (MPSV 2023).

Do vzorku byly cíleně zahrnuty OSVČ bez zaměstnanců/zaměstnankyň, protože nás zajímají přímé vztahy volby pivotů a jejich interpretace se sociální lokací konkrétních podnikajících a rodinným systémem, které tvořily hlavní kritérium výběru pro danou analýzu. V rámci mikropodniků jsme očekávaly odlišné volby pivotů, ovlivněné nutností řešit, co se stane se zaměstnanými. Podrobnější charakteristika vzorku je uvedena v tabulce 1.

Tabulka 1: Charakteristika výzkumného vzorku

Charakteristiky	Kategorie	Počty
Pohlaví	Ženy	10
	Muži	7
Věk	25–35 let	5
	36–45 let	5
	46–55 let	3
	56–65 let	4
Obor podnikání	Služby – prodej/nákup zboží	4
	Služby – nehmotné	9
	Služby – ubytování/gastro	2
	Služby – stavba/opravy	2
Počet dětí ¹⁰	Bezdětní	5
	1 dítě	2 (z toho 1 dotázaný má dítě nad 18 let)
	2 děti	7 (z toho 4 dotázaní měli min. jedno dítě nad 18 let)
	3 děti	1
	4 děti	2

Zdroj: Autorky.

V rozhovorech jsme se zaměřily na následující okruhy: a) pracovní dráha a charakter podnikání, začátky a motivy vstupu do podnikání, ne/výhody podnikání, reflexe pomoci a podpory od státu; b) diskuze nad finanční situací (ne/stabilita příjmu, ne/do-

¹⁰ Pokud se jedná o komunikační partnery/partnerky s ekonomicky soběstačnými dětmi, jejich počet je uveden v závorce. Ostatní dotázaní mají děti do 18 let.

statečnost příjmu pro sebe a rodinu) a dopady nízkých příjmů na podnikání i rodinu; c) reflexe dopadů pandemie covidu-19 na podnikání a rodinný život, způsoby překonání krize na úrovni rodiny, podnikání i státu (tj. čerpání finančních kompenzací); d) kombinace podnikání a rodinného života. Rozhovory byly doslovně přepsány, anonymizovány a analyzovány za pomoci softwaru Atlas.ti. V analýze se pracuje s pseudonymy podnikajících, uváděny jsou základní charakteristiky důležité pro interpretaci zjištění, obor podnikání je uváděn pouze obecně.

K analýze dat jsme využily tematickou analýzu, která umožňuje systematicky třídit a kategorizovat tematicky podobné výpovědi komunikačních partnerů/partnerek (viz Braun, Clarke 2006; Clarke, Braun 2013). V první fázi jsme několikrát přečetly přepsané rozhovory a identifikovaly v nich nejzásadnější témata (např. dlouhodobá fluktuace příjmů z podnikání). Následně jsme za pomoci induktivního přístupu rozhovory kódovaly. Využívaly jsme primárně otevřené kódování. V další fázi jsme shlukovaly tematicky podobné kódy do kategorií a subkategorií (např. jsme shlukly kódy identifikující různé finanční kompenzace, které podnikající čerpali během pandemie s cílem čelit situaci spojené s pandemií, pod jeden kód VYUŽITÍ SPECIÁLNÍ STÁTNÍ PODPORY V PANDEMII, který je také jedním z identifikovaných pivotů). V následném kroku selekce jsme vyřadily kódy, které byly nerelevantní k výzkumným otázkám a zkoumanému tématu. V posledním kroku jsme na základě kódů identifikovaly realizované pivoty během pandemie a analyzovaly interpretace motivů k volbě vybraných pivotů. Identifikované dimenze sociální lokace, které ovlivňovaly volby pivotů a s nimi spojené interpretace, nám poskytly další analytickou úroveň rozkrývající kontextualitu pivotování. Analýza dat měla několik úrovní: a) pivotování během pandemie; b) ukotvenost identifikovaných pivotů v sociální lokaci podnikajících; c) interpretace voleb pivotů a jejich legitimizace.

Analýza identifikovaných pivotů v podnikání

V této práci chápeme pivoty jako strategie, které podnikající využívali k vyrovnání se s nejistotou v krizových obdobích v průběhu podnikání (např. v době poklesu zakázek, příjmů apod.) (Sadeghiani et al. 2021). Jak již bylo zmíněno výše, pivotování v tomto článku definujeme v širším smyslu, tj. nejen jako snahu o vytváření nových, inovativních a kreativních strategií pro úspěšné udržení podnikání, které podnikajícím zároveň do budoucna umožní jeho další rozvoj a expanzi (ofenzivní pivoty), ale i jako defenzivní strategie, kterými se podnikající brání nejistotě a riziku. Absenci reakce (např. vyčkávání) chápeme jako nevytváření žádného pivotu. V analýze jsme na základě kódování podrobně popsaného v metodologii identifikovaly pivoty uvedené v tabulce 2.

Téměř všichni dotázaní využili jeden nebo více pivotů, kterými reagovali na nové a nejisté podmínky během pandemie s cílem udržet své stávající podnikání nebo se

Tabulka 2: Kódovací schéma – Pivoty identifikované v analýze

Diverzifikace příjmů v rámci podnikání	Formou více podnikatelských činností
	Rozšířením portfolia služeb/výrobků stejného nebo podobného charakteru
Hledání dalšího příjmu z pracovní aktivity mimo podnikání s úmyslem udržet podnikání	Brigády na DPP/DPČ
	Částečný úvazek v klasickém zaměstnání
Využití speciální státní podpory během pandemie (tj. státní finanční kompenzace a bonusy, které stát poskytoval během pandemie podnikajícím)	Odpuštění plateb za povinné zálohy na sociálním a zdravotním pojištění
	Tzv. ošetřovné
	Jednorázový měsíční příspěvek 25 000 Kč
	Další kompenzace
Přerušení podnikání (nikoliv ukončení) a přihlášení se na úřad práce	

Zdroj: Autorky.

k němu vrátit. Analýza odhalila, že podnikající většinou volili tzv. defenzivní pivo-ty a téměř nevyužívali pivo-ty ofenzivní. Při analytické práci jsme zjistily, že samotná identifikace pivotů je nedostačující. Samo určení, zda jde o defenzivní, nebo ofenziv-ní strategii, bylo možné až na základě širší znalosti příběhu podnikajících. Například diverzifikace formou rozšíření podnikatelských činností totiž může být zařazena jak do ofenzivní strategie (pokud podnikající diverzifikují v reakci na pandemii), tak do defenzivní (pokud v době pandemie využívají již v minulosti vytvořenou diverzifikaci podnikatelských činností a v pandemii tuto strategii pouze znovu aktivují). Také kvůli tomu jsme se při analýze rozhovorů nesoustředily pouze na období pandemie, ale i na začátky podnikání, průběžnou finanční situaci podnikajících nebo na kombinaci rodinného života s podnikáním. Znalost širšího kontextu nám umožnila vidět reakce na nejistotu v době pandemie jako závislé na předchozích zkušenostech podnikajících s nejistotou v podnikání. Zároveň tím ilustrujeme procesuální charakter pivotin-gu, který není izolovanou reakcí na aktuální krizi, ale jde o reakce, které jsou často podmíněné minulou zkušeností podnikajících.

Analýza využívaných pivotů během pandemie jasně ukázala, že volba pivotů je ovlivněna sociální lokací podnikajících – především přítomností malých dětí v rodině – a socioekonomickým statusem podnikajících. Zároveň situace během pandemie byla v určitých ohledech nová – přinášela s sebou specifická rizika (např. státem omeze-né podnikání, uzavření škol/školek) i možnosti (státní finanční kompenzace, včetně tzv. ošetřovného), se kterými neměli podnikající před pandemií zkušenost. Podnika-jící ve výzkumu zasazovali volby reakcí na pandemii do širšího kontextu, ve kterém

dávali svému jednání smysl. Je zřejmé, že při zaměření na vyrovnávání se s nejistotou v době krize je nutné zohlednit také interpretace, kterými nízkopříjmoví podnikající vysvětlují a legitimizují volbu pivotů.

Vliv sociální lokace na volbu pivotů

V průběhu analýzy se ukázalo, že volby jednotlivých pivotů během pandemie jsou výrazně ovlivněny sociální lokací podnikajících. Nejvýraznější dimenzemi sociální lokace, kterými podnikající rámovali (obhajovali a zdůvodňovali) svoje reakce na nejistotu v době krize, byl socioekonomický status a pečovatelské povinnosti (resp. zde péče o malé děti, než začnou navštěvovat zařízení předškolní péče), které jsou úzce navázány na genderovou identitu. Socioekonomický status byl na jedné straně určitým vstupním faktorem – je vymezen již samotným zaměřením výzkumu na podnikající s nízkým příjmem. V analytické části jsme ale využívaly především aktérskou perspektivu – to, jak socioekonomický status konstruovali sami komunikační partneři a partnerky ve svých naracích. Nejčastěji komunikační partneři a partnerky vnímali socioekonomický status jako určovaný podporou partnera/partnerky či manžela/manželky, podporou širší rodiny, vlastněným majetkem nebo předchozí zkušeností s nestabilitou příjmu. V následující části analýzy se zaměříme na důvody a motivy k volbě identifikovaných pivotů a na to, jak jsou ovlivňovány sociální lokací podnikajících, primárně socioekonomickým statusem a pečujícími povinnostmi o malé děti.

Socioekonomický status a jeho vliv na zvolené pivoty

Socioekonomický status podnikajících byl jednou z výrazných dimenzí sociální lokace, neboť ovlivňoval volbu pivotů primárně dle toho, zda se změnil v závislosti na pandemii (např. ve vztahu ke snížení objemu zakázek/prodeje, a tím došlo po určitou dobu ke snížení/absenci příjmu z podnikání), nebo zda měli dotázaní podnikající nízký socioekonomický status již před pandemií (např. v souvislosti s fluktuací příjmů danou oborem podnikání nebo pokud jejich podnikání ovlivňovala sezónnost). Především u těch, kteří deklarovali dlouhodobě nízký socioekonomický status, tato skutečnost ovlivňovala volbu pivotů během pandemie a v praxi znamenala aktivizaci/zviditelnění úspěšných pivotů z doby před pandemií. Tato skupina podnikajících totiž měla zkušenosti s využitím defenzivních i ofenzivních pivotů (tj. nutnost vyrovnat se s nejistotou např. v podobě fluktuujících příjmů) již před pandemií. Pandemii tak vnímali jako další epizodu nejistoty (ne jako něco výjimečného) a aktivně využívali pivoty, které byly v minulosti úspěšné. Příkladem je Tereza (58 let, 2 děti starší 18 let), dlouhodobě podnikající s manželem, který vyráběl proutěné košíky, zatímco ona je prodávala na trzích. Ještě před pandemií si založili e-shop, kde proutěné výrobky prodávali, ale chápali jej jako doplňkový příjem. I během pandemie spoléhali na osobní prodej (např.

pravidelně kontrolovali vládní opatření, kdy se trhy znovu otevrou), protože z něj do začátku pandemie měli vyšší příjmy. Tereza využila defenzivní pivoting v podobě diverzifikace příjmů, který byl pro ni dostačující v době před pandemií, když bylo nutné vyrovnat se se sezónností podnikání, a spoléhala na to, že jí znovu pomůže přestát nejisté období v pandemii. Mimo to byla velice aktivní v hledání finančních kompenzací ze strany státu a do určité míry tak spoléhala, že jí získané finance nebo odpuštění povinných záloh poskytnou dostatečnou podporu pro překlenutí nejistého období, než se bude moci vrátit prodávat zboží na trzích.

Ve vzorku se objevily také případy podnikajících, kteří sice měli přechodně vyšší příjmy, ty jim však v určitých obdobích výrazně klesaly (typicky se jednalo o sezónní podnikání) a oni tak byli i mimo pandemii nuceni vytvářet strategie, jak tato období překonat. Většinou s výkyvy počítali a využívali dlouhodobějších finančních rezerv (často sdílených s manželem/manželkou nebo partnerem/partnerkou), které si mohli dovolit díky vyšším výdělkům v určitých měsících a které také využili i v době pandemie. Ani tito podnikající nevnímali pandemii nikterak fatálně, protože využili pivoty osvědčené z minulosti. A podobně jako podnikající s dlouhodobě nízkými příjmy vytváření ofenzivních pivotů nechápali jako nutnost. Vytváření finančních rezerv například diskutoval Jaromír, který podnikal v oboru stavebnictví od 90. let. Za celkovou dobu podnikání měl zkušenosti s vysokým výdělkem i obdobími značně sníženého příjmu. Dlouhodobě i během pandemie spoléhal na jistý příjem manželky:

Naštěstí jsme v rodině dva, takže rodina není závislá na mém příjmu, protože manželka je státní zaměstnanec a tam je ten příjem v podstatě zajištěný. (Jaromír, 57 let, stavební práce, 2 děti starší 18 let)

Je zřejmé, že socioekonomický status (vysoký nebo nízký) ovlivnil dostupnost strategií, kterými mohou podnikající reagovat na nejistotu nebo krizi. Zároveň byly volby pivotů ovlivněny rodinným systémem, ve kterém podnikající žijí (např. od sdílení příjmů s manželem/manželkou nebo partnerem/partnerkou až po ekonomickou závislost), podnikatelskou historií a minulými zkušenostmi, které je podpořily v tom, že když jednou krizi překonali skrze určité pivoty, tak to zkoušejí znovu. Ukazujeme tak, že pivotování je procesem, který podnikající mění a upravují v závislosti na okolních rizicích a příležitostech. To vysvětluje, proč podnikající pandemii vnímali jen jako další nejistou etapu, kterou překlenou, ačkoliv trvala mnohem déle než jednu sezónu, a proč neaktivizovali nové anebo ofenzivní pivoty. Aktivizace v minulosti úspěšných strategií anebo způsobů interpretace a legitimizace jejich voleb (viz níže) jim umožňovaly nechávat se jako neúspěšní.

Pečující povinnosti o malé děti a jejich vliv na zvolené pivoty

Další dimenzí sociální lokace, která byla v naracích komunikačních partnerů/partnerek zásadní ve volbách pivotů, byla péče o malé děti. Ta se protínala také s ekonomickou situací dotázaných podnikajících, potažmo ovlivnila i jejich socioekonomický status. V našem vzorku byli muži i ženy, kteří již před pandemií byli primárními pečujícími, tak i ti, kteří větší díl na péči o děti přejali až v době pandemie. Především u těch podnikajících, kteří až v době pandemie přejímali větší podíl na pečujících povinnostech anebo se stávali hlavními pečujícími osobami, došlo ke snížení socioekonomického statusu (zejména k poklesu příjmu) a k prohloubení ekonomické zavislosti na partnerovi/partnerce nebo manželovi/manželce bez ohledu na jejich genderovou identitu. Obecně muži ale výrazněji diskutovali ekonomickou závislost na příjmu manželky/partnerky a v rozhovoru častěji zdůrazňovali, že jejich podnikání je stále aktivní (mají tedy alespoň nějaký příjem). Nízký socioekonomický status a pečující povinnosti o malé děti tak tito muži chápali jako dočasnou situaci stejně jako volbu defenzivních pivotů.

Naopak u žen, které měly hlavní pečovatelské povinnosti v rodině před pandemií i během ní, a jejich příjem byl dle jejich hodnocení v rámci rodinného rozpočtu spíše doplňkový, hovořily o sobě jako o ekonomicky závislých na svých partnerech a spoléhaly se na jejich příjem již v minulosti. Podnikající reflektovali to, že se tato závislost během pandemie ještě prohloubila. Také v těchto případech se tak jednalo o návaznost strategií z dob minulých. Kromě nárůstu závislosti na partnerech či manželech docházelo také ke snižování významu podnikání žen v očích jejich protějšků. Je to možné vidět na případě Milady, která v pandemii zůstala s dětmi doma a přišla prakticky o celý příjem z podnikání (který byl nízký i před pandemií). Pro partnera to bylo potvrzení toho, že její příjem je zbytný. Došlo u ní také k prohloubení pečovatelské role, která byla často ženami nekriticky přijímána:

Manžel je rád, že má doma teplé jídlo. Je mu úplně ukradené, jestli něco přinesu do rodinného rozpočtu. On je rád, že si zaplatím sociálku, zdravku a nic po něm nechci. Rodinu bude rád dotovat. (Milada, 42 let, prodej stavebnic pro děti, 2 děti – 11 a 17 let)

Zvolené pivoty během pandemie byly především u žen ovlivněny ekonomickou závislostí na manželově/partnerově příjmu, který jim poskytoval jistotu i v době finanční nejistoty jejich podnikání (jednalo se tak o aktivizaci úspěšné strategie proti nejistotě ještě z doby před pandemií). Milada se například spoléhala na společný příjem s manželem z pronájmu chalupy. Jistota druhého příjmu a péče o malé děti v dotázaných podnikatelkách posílila tendenci volit defenzivní pivoty (např. čerpání ošetřovného anebo další speciální státní podpory v době pandemie), ofenzivní pivoty (které by vy-

žadovaly extrémní úsilí i čas) nezvažovaly. Defenzivní strategie tak spíše prohloubily (a to i do budoucna) jejich závislé postavení v rodině.

Analýza ukázala, že volby pivotů jsou umožněny nebo omezeny sociální lokací podnikajících, především pak jejich socioekonomickým statusem a pečujícími povinnostmi o malé děti. Sociální lokace jim umožnila udržet podnikání v původním stavu jako před krizí a nenutila je k vytváření nových a kreativních strategií, jak podnikání rozvíjet, případně jim umožnila vyčkávat.

Interpretace voleb defenzivních pivotů a jejich ukotvení v sociální lokaci podnikajících

Analýza ukázala, že většina komunikačních partnerů/partnerek jako odezvu na určitou nejistotu v době krize volila spíše defenzivní pivoty nebo vyčkávali (např. než využijí další defenzivní pivoty nebo se uchýlí k těm ofenzivním). Podnikající rámovali proces rozhodování určitými interpretacemi, kterými legitimizovali svoje volby (defenzivních pivotů). V následující části analýzy nejen popíšeme konkrétní interpretace podnikajících, ale také ukážeme, že i zde sehrává důležitou roli jejich sociální lokace, která umožňuje využít určité interpretace jako způsoby obhajoby defenzivních pivotů – zejména pak těch, které nejsou v souladu se situací, kdy je podnikání obecně spojováno s maskulinními atributy ziskovosti, inovace apod. (Ahl 2006; Bruni et al. 2004). V průběhu analýzy jsme identifikovaly čtyři interpretace, kterými podnikající legitimizovali svoje volby:

Tabulka 3: Interpretace identifikované na základě analýzy

Odklon od ekonomických aspektů / důraz na neekonomické aspekty	Interpretace 1 – přijetí role hlavní pečující osoby	
	Interpretace 2 – přijetí role osoby v před/důchodovém věku	
	Interpretace 3 – důraz na well-being	Osobní
		Rodinný / časová flexibilita
		Zdraví – fyzické i psychické
	Interpretace 4 – podnikání v tom, co je zajímavá a baví	

Zdroj: Autorky.

Společným jmenovatelem analyzovaných interpretací byl důraz na neekonomické aspekty podnikání. Komunikační partneři a partnerky při legitimizaci voleb defenzivních pivotů nekladli primární důraz na finanční zajištění, životelskou roli v rodině nebo rozvoj podnikání. Interpretace mužů a žen se částečně odlišovaly, přičemž význam těchto odlišností lze pochopit právě díky znalosti předchozí podnikatelské a životní dráhy, motivům vstupu do podnikání, postavení v rodině apod. Ženy ve většině případů kladly důraz na neekonomické aspekty podnikání už před pandemií (např.

podnikaly kvůli flexibilitě i péči o děti nebo z důvodů zájmu o daný obor), protože se mohly finančně spolehnout na manžela či partnera. Byly tak zvyklé ve většině případů volit defenzivní pivoty už v minulosti. Oproti tomu muži byli zvyklí před pandemií v podnikání zdůrazňovat ekonomické aspekty (často z důvodu spolu/živitelské role) a neekonomické motivy pro ně hrály důležitou roli až tehdy, když obhajovali své volby pivotů v době pandemie. Defenzivní pivoting pro ně mnohdy představoval novou situaci, kterou cítili potřebu interpretovat a vysvětlovat. Ženy prostřednictvím interpretací objasňovaly, že defenzivní přístup navazuje na jednání v minulosti. Muži spíše vysvětlovali a ospravedlňovali změnu situace. Nyní detailněji popíšeme využívané interpretace a to, jak jsou ovlivněny a umožněny sociální lokací komunikačních partnerů a partnerek.

Interpretace 1 – přijetí role hlavní pečující osoby

Specifickou interpretaci volby defenzivních pivotů v rozhovoru uváděli muži, kteří byli hlavními pečovateli. Před pandemií byl jejich příjem spoluživitelský a důležitý pro chod rodiny, ale během pandemie došlo k razantnímu poklesu příjmu z jejich podnikání, a tak se rozhodli přijmout roli hlavního pečovatele. Toto rozhodnutí bylo umožněno díky stálému (nebo i vyššímu) příjmu jejich manželky či partnerky. Tito muži tak měli podobnou zkušenost jako pečující ženy během pandemie – prohloubila se jejich pečovatelská role a stali se ekonomicky závislími na příjmu manželky či partnerky, nebo dokonce došlo k prohloubení jejich ekonomické závislosti na nich. Mnozí z nich tuto situaci v rozhovoru reflektovali a uvedli, že si nyní musí říkat partnerce či manželce o peníze na „úplné drobnosti“. Sociální lokace těchto podnikatelů (především výrazně snížené příjmy v době pandemie a pečovatelská role o malé děti) ovlivnila jejich volby pivotů během pandemie. Rozhodli se podnikání na dobu péče o děti omezit, nikoliv však ukončit (všichni měli podnikání aktivní a měli z něj příjem – mnozí z nich tuto skutečnost v rozhovoru několikrát zdůraznili). Během pandemie tak volili defenzivní pivoty anebo vyčkávali. Např. Kristián využil státní kompenzace formou tzv. ošetřovného, Adam se pokoušel i najít práci v rámci klasisického zaměstnání (což se mu nepodařilo, neboť kvůli péči o tři děti potřeboval značnou flexibilitu, kterou pracovní trh nenabízel). Vyčkávání i volby defenzivních pivotů byly v případě pečujících mužů doprovázeny argumentem dočasnosti. Přijetí hlavní pečující role bylo realizováno s tím, že daní muži podnikání zcela neomezí, a jakmile to bude možné, vrátí se k němu a budou pracovat na jeho rozvoji. Defenzivní pivoty tak pro některé dotázané muže pečující o malé děti přicházely v úvahu buď pouze po dobu péče, a/nebo v souvislosti s pandemií. Tito muži zpravidla v rozhovorech uvedli jasný milník, kdy ukončí (nebo výrazně omezí) roli hlavního pečovatele – v momentě nástupu dítěte do školky. Argument dočasnosti byl často podpořen jasnou představou, jak chtějí po nástupu dítěte do školky znovu rozvíjet

své podnikání, jak ukazuje citace Kristiána. Ten podnikal v oboru rehabilitací a před pandemií především přednášel o zdravém pohybu a cvičení ve firmách. V diskuzi o budoucnosti uvedl jasný plán, jak rozvíjet své podnikání o doplňkové služby poté, co syn nastoupí do školky:

Mám plány a už jsem o tom přemýšlel. Ta nemovitost, kterou nyní opravujeme, tak se nejdřív spravi baráček a pak jsou tam takový zahradní domky a ty bych chtěl přetvořit. Moje představa je taková, že přijedou lidi z větší dálky na nějakou tříhodinovou session, kde je dám dohromady, a pak tam můžou přespat a druhý den jet dom. (Kristián, 35 let, rehabilitace, 1 dítě 2 roky)

Pečující muži, kteří vyjadřovali zájem se k podnikání vrátit, očekávali, že až k tomu dojde, jejich příjem se stane pro rodinný rozpočet podstatný – spolumživitelský. Podnikatelky s pečujícími závazky také diskutovaly plány na rozvoj svého podnikání, až budou děti větší, ale popisované plány do budoucna neměly tak jasné kontury jako v případě mužů. Zajímavé bylo, že přestože se podnikající muži stávali hlavními pečovateli o děti, role pečujícího nebyla vždy nutně spojena s prováděním domácích prací, jako tomu bylo u žen.

Přijetí pečující role bylo u mužů doprovázeno (mimo výrazný pokles příjmů a ekonomickou závislost na příjmu manželky či partnerky) také diskuzí o proměně identity nebo zdůrazněním potřeb rodiny a dětí. Dotázaní muži zpravidla tuto životní etapu popisovali jako určité zpomalení v osobním životě i v podnikání, jako např. Adam. Ten kladl v době pandemie důraz na neekonomické aspekty, tedy na rodinné hodnoty, potřeby dětí, nutnost být s nimi doma:

Já jsem neměl žádný příjmy v tu dobu, protože tu restauraci jsem pustil, a de facto jsme měli jeden rodičák a manželka měla práci. Takže i díky tomuhle to rozhodování bylo přirozenější, že jsme si řekli, že doma budu já, když tam na mě naše děti čekají a chtějí mě tam každý den, tak já budu doma s dětma. (Adam, 42 let, gastro, hodinový manžel, 3 děti – 8 let a dvě mladší 8 let)

Dominik jako jediný vnímal péči o děti v době pandemie covidu-19 jako trvalé řešení. Bylo to spojeno i s tím, že se chápal jako důchodce, třebaže mu bylo 52 let a oficiálnímu věku odchodu do důchodu se ještě zdaleka neblížil:

Já už pomalu do důchodu přecházím. A je to moje rozhodnutí. Nepůjdu do formálního důchodu. Nepůjdu do důchodu papírově, nepůjdu úředně, ale snižuje se rozsah mé práce, čemuž napomohla i tato, řekl bych, razantní situace. Ta mě v tom v podstatě jenom utvrdila. Takže já přecházím do důchodu, ano. Plánovitě

přecházím do důchodu. (...) Žena chodí do práce hodně, extrémně, ale doma jsem já. Já jsem vlastně na mateřský dovolený nebo v podstatě v důchodu. (Dominik, 52 let, prodávání nákupního software, 4 děti – 2 starší 18 let, 15 a 5 let)

V rozhodování u mužů pečujících o malé děti a v jejich reakcích na krizi (pandemii) byly reflektovány také ekonomické dopady jejich voleb, přestože se nestaly hlavním argumentem při volbě defenzivních pivotů. Podstatné argumenty jejich interpretace volby defenzivních pivotů byly spíše ty, které kladly důraz na neekonomické aspekty – zpomalení a zklidnění po letech vysokého pracovního nasazení – nebo na potřeby dětí a péči o rodinu, kterými pozitivně rámovali argumentaci o defenzivním pivotingu. Díky tomu tak nechápali svoji situaci jako určitý druh „prohry nebo neúspěchu“. Možnost zvolit defenzivní pivoty byla dána jejich sociální lokací, především pak stabilním příjmem manželky/partnerky, sdílením našetřených financí, podporou rodiny v péči o děti apod.

Interpretace 2 – přijetí role osoby v před/důchodovém věku

Důraz na zpomalení a odklon od hektického života workoholika, který tráví čas v práci, aby měl slušný příjem, byl patrný také v naracích komunikačních partnerů a partnerek, kteří také diskutovali proměnu identity – z ekonomicky aktivního podnikatele/podnikatelky na osobu v předdůchodovém věku. Touto interpretací doprovázeli svoji volbu defenzivních pivotů. To byl případ Jaroslava – pandemie omezila dlouhodobě jeho podnikání v oboru stavební práce a tím i příjmy. Zároveň reflektoval zvýšenou ekonomickou závislost na příjmu manželky. V době rozhovoru bylo Jaromírovi 57 let a došlo u něj k přerámování role, kdy se distancoval od podnikatele zaměřeného na výkon a maximalizaci výdělků. Nově rámoval svoje podnikání jako překlenovací období předdůchodového věku, kdy už to do důchodu „nějak vydrží“ a spokojí se s tím, jaké příjmy má z podnikání. Svoje rozhodnutí také nechápal jako „prohru“, naopak v rozhovoru uvedl, že je vděčný, protože nyní má více času na rodinu:

Na druhou stranu, čím je člověk starší, tím je unavenější, takže té práce už tolik nezvládnou, a musíte vědět, kde je ten strop. (...) Za těch 30 let jsem měl krize, kdy jsem si říkal, že už toho mám dost, vykašlu se na to [podnikání]. (...) Ale já mám do důchodu nějakých 8 let a něco, takže když už jsem to vydržel tak dlouho, tak si myslím, že to do toho důchodu zvládnou. (Jaromír, 57 let, stavební práce, 2 děti starší 18 let)

Příběh Dory je jedním z mála příběhů, kdy podnikající kladli důraz na ekonomické aspekty podnikání. Dora podnikala (a v minulosti byla zaměstnaná) v oboru překladatelství a tlumočnictví. Pandemie však její podnikání výrazně omezila (hlavně v oblasti

tlumočnictví). Dora uvedla, že během pracovní kariéry měla vysoké příjmy a po nějakou dobu i vyšší než manžel – razantní pokles příjmů kvůli pandemii ji nutil vyrovnat se s rolí ekonomicky závislé manželky. Během pandemie chtěla čelit nejistotě tím, že si najde práci v zaměstnaneckém poměru. Nalezení nové práce jí však komplikovala zkušenost s věkovou diskriminací:

Chtěla jsem se nechat zaměstnat, protože to je jistota. Ale roli hraje můj věk (...). Když se za poslední roky objevilo něco příhodného a já jsem byla na pohovoru a oni mě nevzali, tak vím, že je to věková diskriminace. (...) Jak jsem starší, tak člověk asi potřebuje svůj klid a jistotu a stereotyp, aby chodil někam, kde to zná a nemusí se pořád učit něco nového (...). Je to únavné, už mě nebaví ta neustálá nejistota. (Dora, 59 let, překlady a tlumočení, 2 děti starší 18 let)

Dora chtěla v rámci podnikání dát větší důraz na ekonomicky výhodnější podnikání v oblasti tlumočnictví, které jí i v minulosti zajistilo slušný a stabilní příjem, ale během pandemie to nebylo možné. Situace Dory ukazuje, že někteří podnikající chtěli čelit nejistotě novými způsoby, ale ne vždy jim to podmínky dovolily. Dora byla okolnostmi donucena k sebereflexi coby ekonomicky závislé ženy a podnikatelky v předdůchodovém věku. Volba defenzivních pivotů v podobě využití diverzifikovaného podnikání nebo nalezením klasického zaměstnání k podnikání byla pro ni nutností, nikoliv dobrovolnou volbou.

Interpretace 3 – důraz na well-being

Další interpretací, kterou si podnikající legitimizovali volbu defenzivních pivotů, byl důraz na well-being (osobní, rodinný, duševní pohodu, zdraví apod.). Do určité míry lze tento způsob legitimizace vysledovat již v naraci Jaromíra (který zohlednil svůj věk a zdravotní stav, které mu nedovolily věnovat se podnikání naplno) nebo v případě Adama, u kterého byl identifikován identitní přerod přijetím role pečujícího o malé děti (kdy kladl důraz na potřeby a pohodu rodiny a dětí). Tato podoba legitimizace byla ale identifikována překvapivě také u Natálie (26 let, bezdětná). Její věk, vysokoškolské vzdělání, fakt že zatím neplánovala založit rodinu i velký zápal pro obor podnikání by naznačovaly, že spíše využije ofenzivní pivoty. Natálie ale využila spíše defenzivní pivoty, kdy se během pandemie snažila najít si práci na částečný úvazek v klasickém zaměstnaneckém poměru ve svém oboru, ale kvůli pandemii byla nabídka zkrácených úvazků velice omezená. Přestože nemohla uskutečnit pivot v podobě získání další práce a s ní spojeného příjmu, tuto situaci interpretovala pozitivně, jako získaný volný čas a jako dočasnou možnost zaměřit se na svoje zájmy a koníčky. Větší hodnotu tak měl pro Natálii osobní well-being spíše než zvýšení příjmu, což jí nicméně umožnil také vyšší a stabilní příjem partnera:

Zatím mi to vyhovuje, že pracuji méně. Mám více času na svoje soukromé věci a tím, že finančně netrpíme, tak to ani nemusím nějak extra řešit. (...) Začali jsme rekonstruovat byt a mám na to čas. Během covidu jsem si hledala nějaký doplňkový příjem, nějaké zaměstnání na půl úvazku, a musím říct, že se to v době covidu ztížilo. Asi kdybych opravdu chtěla, tak něco najdu, ale situace byla taková, že jsem nechtěla dělat něco, co nechci. (Natálie, 26 let, ekologie a životní prostředí, bezdětná)

Možnosti soustředit se na svůj well-being, věnovat se koníčkům apod. představují způsoby legitimizace defenzivních pivotů, které by nebyly možné bez ekonomického zázemí v rodině nebo v partnerství. Rodinné a partnerské nastavení je zásadním faktorem sociální lokace, který umožnil vidět defenzivní přístup k řešení krize skrze pozitivní optiku.

Interpretace 4 – podnikání jako to, co je zajímavá a baví

Poslední legitimizací, kterou si podnikající ospravedlnili volbu defenzivních pivotů, bylo kladení důrazu na to, že je podnikání baví, naplňuje a zajímavá. Tento způsob legitimizace nalezneme např. v naraci Kláry. Ta kladla největší důraz na to, že jí její podnikání (především pronájem chaty) baví, protože se zde setkává s lidmi, kteří mají podobné životní hodnoty. V rozhovoru uvedla, že ví, jak by mohla z podnikání udělat výdělečnou činnost, ale větší smysl pro ni mělo zachovat určitou ideu, kterou měla před pandemií, tedy nadále utvářet komunitu lidí, kteří jsou jí sympatičtí, než realizovat extrémně výdělečný projekt. Pandemie pro ni zviditelnila ekonomickou stránku podnikání, ale ji to přesto nepřimělo změnit filozofii podnikání:

Mě uklidňuje, že kdyby byla nouze, teď ne, ale někdy jako s tím bydlením, že vždycky můžeme šlápnout trošku na plyn, že máme kontakty, máme rezervy a nakonec bychom mohli skočit na nějakou platformu, ale já to prostě nechci. (Klára, 62 let, překladatelka, provozuje ubytování, 2 děti starší 18 let)

Interpretace pozitivního přístupu ke zhodnocení vlastní situace – důraz na to, že podnikání podnikající naplňuje – byly také rámovány celkovou dočasností situace a ekonomickou podporou rodiny, bez které by si takto motivované defenzivní pivoty podnikající nemohli dovolit.

Analýza interpretací, kterými si podnikající legitimizují volby defenzivních pivotů, přinesla dvě důležitá zjištění. Za prvé, skupina nízkopříjmových sebezaměstnaných osob narušovala obecně platnou představu o tom, že podnikání je realizováno především za účelem dosahování zisku a je neustále rozvíjeno (viz maskulinní pojetí podnikání Ahl 2006; Bruni et al. 2004 a další). Naopak podnikání těchto mužů a žen necítilo na vysoké příjmy a podnikající upřednostňovali jiné než ekonomické aspekty, které pak využívali

v legitimizacích defenzivních pivotů. Za druhé, analýza ukázala, že sociální lokace podnikajících, především fakt, že mají partnery/partnerky nebo manžely/manželky, kteří/které je finančně zabezpečí v situacích, kdy sami nemají příjem nebo jejich příjem fluktuuje, jim umožňuje využít jiné než ekonomické argumenty. Kolem těchto argumentů pak vytvářejí celý podnikatelský příběh, který interpretují celkově pozitivně. Díky tomu mohli podnikající vnímat sami sebe optikou, v níž kladou důraz na to, že dělají, co je baví a zajímá, že se věnují rodině a respektují její potřeby, že mohou věnovat čas svým zájmům a udržet si tak v životě harmonii apod. Sociální lokace jim umožnila vidět své podnikání jako úspěšné, úspěch pro ně ale neznamenal ekonomický zisk. Jejich často opomíjená podnikatelská zkušenost nabízí další perspektivu, jak na podnikání různé skupiny nahlíží, jak jej realizují, a především pak co umožňuje jejich podnikatelské strategie. Na druhé straně je toto pojetí umožněno kvůli ekonomické závislosti na partnerovi/partnerce či manželovi/manželce, která se v mnohých případech v pandemii prohloubila. Dopady ekonomické závislosti podnikajícími většinou nebyly reflektovány.

Závěr

V naší práci jsme se soustředily na to, jak nízkopříjmoví podnikající žijící v manželství nebo partnerství reagují na nejisté podmínky způsobené externími vlivy (jako byla pandemie covidu-19) a jak svoje reakce interpretují. V práci jsme využily konceptu pivotingu (Hughes et al. 2022; Manolova et al. 2020; Shepherd 2020) sloužícího k zachycení reakcí podnikajících v obdobích krizí. Zaměřily jsme se přitom na kritické pojetí tohoto konceptu, a to nejen z genderových pozic. Analyzovaly jsme jakékoliv reakce podnikajících na pandemii, tedy nejen ty, které vedou k nějakým novým opatřením a kreativním řešením, ale i pasivnější reakce, které pouze využívají dosavadních postupů, možností a schopností a které se u nízkopříjmových podnikajících v době pandemie ukázaly jako dominantní. K pivotingu jsme v práci přistupovaly jako k procesu (podobně viz Sadeghiani et al. 2021). Reakce na krize totiž nechápeme jako vytvořené ad hoc v určitém okamžiku krize, ale jako důsledek dlouhodobější osobní a podnikatelské historie. Nízkopříjmoví podnikající k podnikání přistupovali dlouhodobě způsobem, v němž kladli důraz na neekonomické benefity, a tak je ekonomické potíže způsobené pandemií nezbytně nenutily měnit podnikatelské strategie. Mezi podnikajícími byli také ti, kteří se už v minulosti museli vyrovnávat s nestálými a nízkými příjmy a měli tak již vytvořené strategie, jak se s danou situací vyrovnat. Pro část podnikajících byla nicméně situace pandemie zcela nová a byli nuceni se vyrovnat se změnou svého postavení určitou revizí vlastní identity,¹¹ přičemž důraz na neekonomické faktory je vedl k tomu, že situaci nevnímali negativně. Zároveň v závislosti na

¹¹ K významu pivotování jako revizi identity podnikajícího viz Grimes (2018).

sociální lokaci (zejména genderová identita a věk) či přítomnosti malých dětí v domácnosti, vnímali tuto identitu jako trvalou nebo dočasnou, trvající po dobu pandemie.

Analýza reakcí na krizi poukázala na to, že mezi nízkopříjmovými podnikajícími dominují defenzivní reakce (pivoty) na pandemii. Koncept sociální lokace (Zavella 1991, 2014) zachycující zakotvení podnikajících v sociální struktuře pak umožnil pochopit důvody jejich voleb a vysvětlit, proč jsou vůbec možné. Analýza interpretací ukázala důvody, proč jsou reakce defenzivní, a zároveň že podnikající ne vždy chápou defenzivní pivoting negativně a že ekonomický zisk, rozvoj a úspěch pro ně nutně nepředstavují oceňované aspekty podnikání. Náš přístup tím navazuje na kritiku maskulinního pojetí podnikání (Ahl 2006; Bruni et al. 2004), která zdůrazňuje aspekty ekonomického úspěchu a zisku a v případě reakcí na krizi vyzdvihuje nová a kreativní řešení (Sadeghiani et al. 2021). Díky aktérské perspektivě ukazujeme, že tyto hodnoty nevnímají všichni podnikající jako svůj cíl a že podnikání pro ně má jiné benefity. Procesuální pojetí pivotingu a chápání reakcí jako zakotvených v sociální struktuře (uchopené skrze koncept sociální lokace, viz Zavella 1991, 2014) nám ukazuje, že reakce podnikajících nejsou individualizovány, izolovány a vytvářeny až v okamžiku krize (viz kritika Sadeghiani et al. 2021). Toto pojetí nám umožňuje pochopit, proč komunikační partneři a partnerky nevolili ofenzivní pivoty. Není to dáno například neschopností vymyslet nová a kreativní řešení, nýbrž jejich reakce jsou z velké části ovlivňovány jejich sociálním postavením a osobní a pracovní historií.

Krize s ekonomickými dopady na podnikání, jakou byla pandemie covidu-19, zvýznamnila nerovné postavení nízkopříjmových podnikajících ve společnosti a odhalila možné problematické dopady jejich ekonomicky závislého postavení. Naše práce vyzdvihuje význam neekonomických faktorů, které vedou lidi k podnikání, zároveň k tomuto aspektu nepřistupujeme nekriticky. Ukazujeme, že z části nekritický přístup k ekonomické závislosti byl umožněn ekonomickou podporou partnerů/partnerek či manželů/manželek. Prohlubující se ekonomická závislost však znamená větší zranitelnost, například při rozpadu partnerského či manželského svazku, snižuje význam podnikání v očích partnera/partnerky a okolí. Nižší ekonomický výkon v podnikání vede k přejímání více pečovatelských závazků, u mužů je na rozdíl od žen tato změna vnímána spíše jen jako krátkodobá.

Pandemie covidu-19 měla určitá specifika, která ovlivnila rozhodování nízkopříjmových podnikajících, jak naložit se svým podnikáním. Řadíme sem zejména zdravotní aspekty pandemie mající specifický dopad na určité obory podnikání zejména s ohledem na státní restrikce, což ovlivňovalo příjmy podnikajících. Zároveň tato situace byla pro podnikající nová s ohledem na zavírání škol a školek (Donnell et al. 2021; OECD 2020; Özkazanç-Pan, Pullen 2020). Specifická byla také v oblasti státních podpor, které z části umožňovaly podnikajícím přistupovat k defenzivním pivotům (pasivnějším reakcím). V naracích podnikajících se objevil značný důraz na dočasnost pandemie.

Tento postoj se formoval u podnikajících již v minulosti, kdy zažívali fluktuaci příjmů z podnikání např. kvůli jeho sezónnosti, a tak pro ně nebyl výpadek příjmu novou zkušeností. Naopak byli přesvědčeni, že tuto situaci zvládnou skrze obvyklé strategie, které aktivizovali znovu právě v době krize (ty, které vykazují znaky defenzivního pivotingu). Své volby pak zdůvodňovali kladením důrazu na jiné než ekonomické faktory. Zpravidla však nereflektovali, že tyto volby ještě více prohlubují jejich zranitelnost nebo ekonomickou závislost, které již zásadně prohloubila samotná pandemie covidu-19. Naše práce je tak cenným příspěvkem pro hlubší pochopení rozhodování nízkopříjmových podnikajících v období krize a toho, jak se s ní vyrovnávají, a to na příkladu pandemie covidu-19. V práci totiž uplatňujeme komplexnější pohled na rozhodování podnikajících (procesuální pojetí pivotingu), a to s ohledem na jejich sociální lokaci.

Přínosy práce vidíme nejen v komplexnějším pohledu na reakce podnikajících v době krizí a v dekonstruování maskulinního pojetí podnikání (viz Ahl 2006; Bruni et al. 2004). Vnímáme jako podstatné i to, že analyzujeme zkušenosti dosud málo zkoumaných skupin podnikajících, konkrétně nízkopříjmových. Jestliže v daném typu výzkumu přestává být kladen důraz pouze na „úspěšné skupiny“ podnikajících, pak přestává být kladen důraz na typy reakcí, které neustále směřují podnikání k rozvoji, úspěchu a inovacím, resp. inovativním pivotům. Náš výzkum chápeme jako určitý způsob, jak dát opomíjeným a marginalizovaným skupinám hlas, a naši analýzu chápeme jako určitý vstupní bod i pro tvůrce a tvůrkyně politik, kteří díky ní mají možnost brát v potaz i ne zcela mainstreamové zkušenosti a potřeby (Westerveld 2012). Úzké zaměření na nízkopříjmové podnikající žijící v manželství/partnerství může představovat odrazový můstek pro další aplikovaný výzkum zejména marginalizovaných skupin, jako například etnických či národnostních menšin (v jiném kontextu například Křížková et al. 2018) nebo podnikajících v předdůchodovém věku. Stejně tak může být naše práce základem pro teoretické uchopení pivotingu jako kontextuálně zakotvené aktivity dekonstruující současné převládající maskulinní pojetí podnikání i pivotingu.

Literatura

- Ahl, H. 2006. Why Research on Women Entrepreneurs Needs New Directions. *Entrepreneurship Theory and Practice* 30 (5): 595–621, <https://doi.org/10.1111/j.1540-6520.2006.00138.x>.
- Ahl, H., S. Marlow. 2012. Exploring the Dynamics of Gender, Feminism and Entrepreneurship: Advancing Debate to Escape a Dead End? *Organization* 19 (5): 543–562, <https://doi.org/10.1177/1350508412448695>.
- Al-Dajani, H., A. M. Dy, C. Ekinsmyth, S. Jones, L. Treanor, J. Rouse, N. Vershinina. 2020. 'Stay Home' and Work? Implications of COVID-19 and the UK Governmental Response for Self-Employed Women. Staženo 29. 12. 2023 (<https://isbegen.wordpress.com/2020/03/27/stay-home-and-work/>).

- Alon, T., M. Doepke, J. Olmstead-Rumsey, M. Tertilt. 2020. *The Impact of COVID-19 on Gender Equality* (NBER Working Paper Series), <https://doi.org/10.3386/w26947>.
- AMSP ČR. 2019. Srovnávací analýza podnikatelů a podnikatelek. Staženo 29. 12. 2023 (<https://amsp.cz/wp-content/uploads/2018/04/Analýza-podnikatelé-podnikatelky.pdf>).
- Braun, V., V. Clarke. 2006. Using Thematic Analysis in Psychology. *Qualitative Research in Psychology* 3 (2): 77–101, <https://doi.org/10.1191/1478088706qp0630a>.
- Bruni, A., S. Gherardi, B. Poggio. 2004. Doing Gender, Doing Entrepreneurship: An Ethnographic Account of Intertwined Practices. *Gender, Work and Organization* 11 (4): 406–429, <https://doi.org/10.1111/j.1468-0432.2004.00240.x>.
- Cesaroni, F. M., A. Sentuti, A. Buratti. 2015. Same Crisis, Different Strategies? Italian Men and Women Entrepreneurs in Front of The Economic Recession. *Journal of Research in Gender Studies* 5 (2): 205–231.
- Clarke, V., V. Braun. 2013. Teaching Thematic Analysis: Overcoming Challenges and Developing Strategies for Effective Learning. *The Psychologist* 26 (2): 120–123, <https://doi.org/10.4135/9781412963909.n451>.
- CVVM. 2020. Názyry veřejnosti na roli muže a ženy v rodině – únor 2020. Staženo 29. 12. 2023 (https://cvvm.soc.cas.cz/media/com_form2content/documents/c2/a5181/f9/ov200331.pdf).
- CVVM. 2021. COVID 19 a finanční situace domácností a dopad na zaměstnání. *Naše společnost – speciál – únor 2021*. Staženo 29. 12. 2023 (https://cvvm.soc.cas.cz/media/com_form2content/documents/c2/a5365/f9/eu210322.pdf).
- Červenka, J., M. Kyselá. 2023. Doba covidová. Staženo 29. 12. 2023 (https://cvvm.soc.cas.cz/media/com_form2content/documents/c2/a5612/f9/CVVM_Doba_Covidova_A4_16_02_23_fin.pdf).
- ČSÚ. 2020. Průměrný měsíční počet výplat dávek nemocenského pojištění podle druhů dávek (2010–2020). Staženo 29. 12. 2023 (<https://www.czso.cz/documents/10180/142872062/19002921202.pdf/2b5d3e90-6fc8-4169-bc1a-125c203e2b03?version=1.1>).
- ČSÚ. 2021a. Struktura mezd zaměstnanců – 2021. Staženo 29. 12. 2023 (<https://www.czso.cz/csu/czso/struktura-mezd-zamestnancu-2021>).
- ČSÚ. 2021b. Výdaje na ošetrovné loni skokově vzrostly. Staženo 29. 12. 2023 (<https://www.czso.cz/csu/czso/vydaje-na-osetrovne-loni-skokove-vzrostly>).
- Donnell, M. O., S. Bourgault, L. Mcdougal, N. Dehingia, W. W. Cheung, A. Raj. 2021. The Impacts of COVID-19 on Women's Social and Economic Outcomes: An Updated Review of the Evidence. Center for Global Development. Staženo 29. 12. 2023 (<https://www.cgdev.org/sites/default/files/impacts-covid-19-womens-social-and-economic-outcomes-updated-review-evidence.pdf>).
- Dudová, R. 2021. Péče jako individuální odpovědnost a prohloubení ekonomického znevýhodnění sólo matek v pandemii covid-19. *Gender a výzkum* 22 (2): 110–137, <https://doi.org/10.13060/gav.2021.022>.
- Dudová, R., A. Křížková. 2022. Zvýšené nároky péče o děti v době pandemie covidu-19: péče jako břemeno, nebo příležitost? *Sociologický časopis* 58 (4): 401–426, <https://doi.org/10.13060/csr.2022.026>.

- Elhan-Kayalar, Y., Y. Sawada. Y. van der Meulen Rodgers. 2022. Gender, Entrepreneurship, and Coping with the COVID-19 Pandemic: The Case of Gofood Merchants in Indonesia'. *Asia and the Pacific Policy Studies* 9 (3): 222–245, <https://doi.org/10.1002/app5.362>.
- Grimes, M. G. 2018. The Pivot: How Founders Respond to Feedback through Idea and Identity Work. *Academy of Management Journal* 61 (5): 1692–1717, <https://doi.org/10.5465/amj.2015.0823>.
- Harák, T. 2021. Tržby ve službách během pandemie. Staženo 29. 12. 2023 (<https://www.statistikaamy.cz/2021/08/25/trzby-ve-sluzbach-behem-pandemie>).
- Hašková, H. 2011. Proměny časování a způsobu návratu matek do zaměstnání. *Gender, rovné příležitosti, výzkum* 12 (2): 40–52.
- Hughes, K. D., C. Saunders, N. Denier. 2022. Lockdowns, Pivots & Triple Shifts: Early Challenges and Opportunities of the COVID-19 Pandemic for Women Entrepreneurs. *Journal of Small Business and Entrepreneurship* 34 (5): 483–501, <https://doi.org/10.1080/08276331.2022.2042657>.
- Křížková, A., N. C. Jurik, M. Pospíšilová, G. Cavender. 2024. Pivoting and Positionality: Entrepreneurship, Care and the Covid Pandemic in Czechia and the U.S. In *Women's Entrepreneurship in a Turbulent Era*. In printing.
- Křížková, A., M. Pospíšilová, N. C. Jurik, G. Cavender. 2018. Women's Entrepreneurial Realities in the Czech Republic and the United States: Gender Gaps, Racial/Ethnic Disadvantages, and Emancipatory Potential. Pp. 180–193 in S. Yousafzai, A. Lindgreen, S. Saeed, C. Henry, A. Fayolle (eds.). *Women's Entrepreneurship: Going beyond the Gender-Neutral Approach*. New York: Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781315574042-13>.
- Kuckertz, A., L. Brändle. 2022. Creative Reconstruction: A Structured Literature Review of the Early Empirical Research on the COVID-19 Crisis and Entrepreneurship. *Management Review Quarterly* 72 (2): 281–307, <https://doi.org/10.1007/s11301-021-00221-0>.
- Mai, Q. D., L. Song, R. Donnelly. 2023. Precarious Employment and Well-Being: Insights from the COVID-19 Pandemic. *Work and Occupations* 50 (1): 3–21, <https://doi.org/10.1177/07308884221143063>.
- Mangarella, A. 2021. Sebezaměstnání a prekarita: mezinárodní srovnání a dobré praxe. Staženo 29. 12. 2023 (http://prekarita.soc.cas.cz/sites/prekarita.soc.cas.cz/files/mangarella_sebezamestnani_a_prekarita_dobre_praxe_analyza_3_0.pdf).
- Manolova, T. S., C. G. Brush, L. F. Edelman, A. Elam. 2020. Pivoting to Stay the Course: How Women Entrepreneurs Take Advantage of Opportunities Created by the COVID-19 Pandemic. *International Small Business Journal: Researching Entrepreneurship* 38 (6): 481–491, <https://doi.org/10.1177/0266242620949136>.
- Marlow, S. 2014. Exploring Future Research Agendas in the Field of Gender and Entrepreneurship. *International Journal of Gender and Entrepreneurship* 6 (2): 102–120, <https://doi.org/10.1108/IJGE-01-2013-0003>.
- Marlow, S., J. Swail. 2014. Gender, Risk and Finance: Why Can't a Woman Be More Like a Man? *Entrepreneurship & Regional Development* 26 (1–2): 80–96, <https://doi.org/10.1080/08985626.2013.860484>.
- Mashingaidze, M., M. Bomaní. 2022. Women Entrepreneurs' Motivation To Remain in

- Business during the COVID-19 Pandemic: A Developing Country Perspective. *Journal of Contemporary Management* 19 (1): 48–77, <https://doi.org/10.35683/jcm21021.191>.
- Menzel, A., M. Miotto. 2020. Rozdílné ekonomické dopady krize covid-19 na muže a ženy v Česku. Staženo 29. 12. 2023 (<https://idea.cerge-ei.cz/studies/rozdilne-ekonomicke-dopady-krize-covid-19-na-muze-a-zeny-v-cesku>).
- MPSV. 2023. Přehled o vývoji částek minimální mzdy. Staženo 29. 12. 2023 (<https://www.mpsv.cz/prehled-o-vyvoji-castek-minimalni-mzdy>).
- OECD. 2020. Women Enterprise Policy and COVID-19: Towards a Gender-Sensitive Response. Staženo 29. 12. 2023 (<https://doi.org/10.13140/RG.2.2.28736.35840>).
- OECD. 2021. Caregiving in Crisis: Gender Inequality in Paid and Unpaid Work during COVID-19. Staženo 29. 12. 2023 (<https://www.oecd.org/coronavirus/policy-responses/caregiving-in-crisis-gender-inequality-in-paid-and-unpaid-work-during-covid-19-3555d164/>).
- Özkazanç-Pan, B., A. Pullen. 2020. Gendered labour and work, even in pandemic times. *Gender, Work and Organization* 27 (5): 675–676, <https://doi.org/10.1111/gwao.12516>.
- Rahman, W. A. A. 2022. Entrepreneurial Resilience for Survival Using Pivoting Strategies during the COVID-19 Pandemic: The Case of Women Entrepreneurs, Owner – Managers of Small – Medium Enterprises (SMEs) in Khartoum State – Sudan. *Journal of Business & Economic Policy* 9 (2): 30–44, <https://doi.org/10.30845/jbep.v9n2p3>.
- Romero, M., Z. Valdez. 2016. Introduction to the Special Issue: Intersectionality and Entrepreneurship. *Ethnic and Racial Studies* 39 (9): 1553–1565, <https://doi.org/10.1080/01419870.2016.1171374>.
- Sadeghiani, A., A. Anderson, S. Ahmadi, S. Shokouhyar. 2021. Theorizing ‘Pivot’ in Small and Micro Business. *Journal of Small Business and Entrepreneurship*, online first, <https://doi.org/10.1080/08276331.2021.2014205>.
- Sharma, P. 2004. An Overview of the Field of Family Business Studies: Current Status and Directions for the Future. *Family Business Review* 17 (1): 1–36, <https://doi.org/10.1111/j.1741-6248.2004.00001.x>.
- Shepherd, D. A. 2020. COVID 19 and Entrepreneurship: Time to Pivot? *Journal of Management Studies* 57 (8): 1750–1753, <https://doi.org/10.1111/joms.12633>.
- UN Women. 2020. COVID-19 and Gender: What do We Know; What Do We Need To Know? Staženo 29. 12. 2023 (<https://data.unwomen.org/features/covid-19-and-gender-what-do-we-know-what-do-we-need-know>).
- WE Forum. 2020. Our Recovery from the Coronavirus Crisis Must Have Gender Empowerment at Its Heart. CBSNEWSCOM. Staženo 29. 12. 2023 (<https://www.cbsnews.com/news/coronavirus-unemployment-women-us-economy/>).
- Werner, A. 2020. Why Unemployment Fueled by Pandemic Is Hitting Women Harder than Men. CBSNEWSCOM. Staženo 29. 12. 2023 (<https://www.cbsnews.com/news/coronavirus-unemployment-women-us-economy/>).
- Westerveld, M. 2012. The ‘New’ Self-Employed: An Issue for Social Policy? *European Journal of Social Security* 14 (3): 156–173, <https://doi.org/10.1177/138826271201400301>.
- Zavella, P. 1991. Reflections on Diversity among Chicanas. *Frontiers: A Journal of Women Studies* 12 (2): 73–85, <https://doi.org/10.2307/3346849>.

Zavella, P. 2014. Reflections on Diversity among Chicanas. *Challenging Fronteras: Structuring Latina and Latino Lives in the U.S.* 12 (2): 187–194, <https://doi.org/10.2307/3346849>.

© BY-NC Marková Volejníčková, Marie Pospíšilová, Hana Maříková 2024.

© BY-NC Sociologický ústav AV ČR, v. v. i., 2024.

Mgr. Romana Marková Volejníčková, Ph.D., působí jako postdoktorandka na Sociologickém ústavu AV ČR, v. v. i., a jako akademická pracovnice na vysoké škole AMBIS. Zaměřuje se zejména na problematiku sociálních nerovností na trhu práce a v podnikání, mateřství a péče o děti v historické perspektivě, v současnosti se zaměřuje také na téma odlivu a nevyužití potenciálu současných studujících lékařských fakult. Je spolu/autorkou řady odborných článků a knih: *Podnikatelky?* (2020), *Genderové nerovnosti v odměňování: problém nás všech* (2018), *Genderové rozdíly v odměňování a rodičovství: možnosti inovace ISPV* (2023). ORCID: 0000-0003-0655-6424. Kontaktní e-mail: romana.volejnikova@soc.cas.cz.

PhDr. Marie Pospíšilová, Ph.D., je vědeckou asistentkou v oddělení Gender & sociologie Sociologického ústavu AV ČR, v. v. i. Ve své vědecké práci se zaměřuje na genderový rozměr podnikání, mimo jiné na genderové nerovnosti v dopadech pandemie covidu-19 na malé podnikatele a podnikatelky. Mimo to zkoumá kombinaci formální a neformální péče, oblast digitalizace, stárnutí a digitální interakce. ORCID: 0000-0003-4218-8235. Kontaktní e-mail: marie.pospisilova@soc.cas.cz.

PhDr. Hana Maříková, Ph.D., je vědeckou pracovnící v Sociologickém ústavu AV ČR, v. v. i. Zaměřuje se na problematiku genderových nerovností na trhu práce i ve sféře rodiny, na kombinaci pracovního a soukromého života, rodinnou a sociální politiku, kvalitativní metodologii. Publikovala mj. v časopisech *Sociological Research Online*, *Human Affairs*, *LGBTQ+ Family: An Interdisciplinary Journal*, *Social Inclusion*, *Journal of Family Studies*. ORCID: 0000-0002-0728-9981. Kontaktní e-mail: hana.marikova@soc.cas.cz.

Inkluzivní vyjadřování v češtině

Metodická doporučení

Jana Valdřová, Ph.D.,

genderová lingvistka

Úvod

Právě čtete aktualizovanou verzi Metodiky inkluzivního vyjadřování, která se používá v českých organizacích, podnicích, na studijních i profesních platformách, na českých pracovištích Evropské unie. Smyslem **inkluzivního jazyka** je oslovovat a označovat osoby v interní i externí komunikaci institucí zdvořile, adresně, vstřícně. Inkluzivně se formulují nabídky pracovních míst.

Metodika vychází z výzkumů názvů osob v němčině, angličtině a čtyřech slovan-
ských jazycích za poslední tři desítky let, z analýz trendů a jazykových doporučení. Na
této bázi byla formulována doporučení pro češtinu. V české jazykovědě se téma setka-
lo s averzí a zatím neproběhla ani veřejná debata o něm.¹ Také proto se česká jazyková
praxe vyznačuje přemírou nekriticky užívaného **genericky míněného maskulina**.

Studie doložily, že maskulinum navozuje obraz muže a působí jako „reklama na
muže“. Marginalizuje ženy a snižuje jejich odborný status, ignoruje nebinární lidi.
Principy větné shody v češtině vyžadují rodově specifické koncovky až u pěti slovních
druhů; když se osoby označují v maskulinu, celé texty se doslova hemží mužskými
tvary.² Na zprávy v maskulinu je česká veřejnost zvyklá; ani „zástupci“ ženských spor-
tů nebudou nápadní, dokud fotografie neodhalí reálné zastoupení žen (foto na s. 2).

Maskulinum funguje podprahově. Reakce mozku na ně se měří v psycholingvistic-
kých laboratořích. Mužské názvy povolání dopadají na **životní volby a dělbu práce**.

¹ K českým postojům: Valdřová 2018, 2023: 66–91. K petici bohemistické obce proti zavedení tématu
rovného pojednávání osob do škol: tamtéž, 337–343.

² To ukáže experiment. Označíme si mužské názvy osob, mužská zájmena a tvary slov s mužskými
koncivkami například v novinovém článku barevně. Zjistíme, jak vysoký je jejich počet. A seznáme, jak
velkou část textu lze formulovat inkluzivně.

agenturasport.cz

NSA hostila setkání zástupců kolektivních olympijských ženských sportů - N...
Proběhlo setkání zástupců všech ženských kolektivních sportů, které jsou
zařazeny... Čtěte více

11:39 AM · Mar 31, 2023 · 43.4K Views

Název jedné studie (Valdrová 2008) „Žena a vědec? To mi nejde dohromady“ je citát chlapce, který si nedokázal představit ženu-vědkyni. U profesí *automechanik*, *truhlář* a mnoha jiných nenapadne dívky na základní škole, že by se o ně mohly zajímat. Na nabídky pracovních míst v maskulinu se hlásí až o 25 % méně žen. Jeden úřad práce přiměl inzerenta doplnit ženský tvar *závoznice*, a majitel podniku přišel poděkovat za skvělou závoznici, kterou by podle jeho slov jinak nenašel.

Podpora životních voleb bez genderových omezení se každé společnosti ekonomicky vyplácí. Například v Německu a Rakousku byly od 70. let 20. století systematicky doplňovány ženské názvy profesí do slovníků, legislativy, seznamů profesí, a tak zvedly zájem dívek a žen o „typicky mužská“ povolání. To si mohou ověřit i české školy, začnou-li se vyjadřovat vyváženě.

Jazyk doprovází a podporuje sociální změny. Česko a čeština nejsou výjimkou. V češtině řešíme kromě „generického“ maskulina především tyto genderové aspekty projevu:

- **Genderové stereotypy.** Místo „... zúčastnilo se pětadvacet příslušnic něžného pohlaví“ raději píšme „... zúčastnilo se pětadvacet žen“. Označením „úřednice“ vystihneme odbornost kolegyň lépe než „děvčata na úřadech“. Genderových stereotypů je celá řada a fungují jako jazykové nástroje hierarchizace pohlaví.³

³ Genderové stereotypy, koncepty a klišé: Valdrová 2018, 2023: 195–277.

- **Jména a tituly.** Obojí uvádíme ve stejném modu u všech jmenovaných: například místo „Ing. Petr Novák s chotí“ použijeme „Ing. Petr Novák a MUDr. Hana Nováková“.
- Ochrana jména je součástí základních lidských práv. **Nepřechýlená příjmení žen neměníme**, a to včetně příjmení Kowalski, Tymošenko aj.⁴ Pokyny k přechylování cizích příjmení žen v různých redakcích pocházejí z publikací starých přes 20 let; postoje ke jménům a nároky mluvčích se mezitím změnily. „Caroline Criado-Perez“ neskloňujeme, stejně jako neskloňujeme „Heidi Janků“ nebo „Dagmar Krejčí“. Příjmení typu Prada můžeme, ale nemusíme skloňovat: „pro Marinu Prada“, „o Mari-ně Prada“, ale také „pro Marinu Pradu“ (srov. „Lindu Evangelistu“). Vžívá se obojí.
- Dotaz **„Paní, nebo slečna?“** nepatří do moderní komunikace. Vznikl kdysi jako jazyková kontrola rodinného stavu ženy a mužská analogie neexistuje. Ženu oslovíme „paní“, a když bude považovat za důležité sdělit, že není vdaná, opraví nás.
- **Nebinární jazyk.** Také v češtině se hlásí o slovo nebinární lidé. O nebinárním jazyce pojednává kapitola 4.

Následující tabulky nepředstavují univerzální šablonu ani vyčerpávající návod. Levé sloupce obsahují autentické nebo mírně adaptované formulace z internetu. Maskulina jsou zvýrazněna tučným písmem. Znění pravé části tabulek částečně limitovala snaha dodržet obsah předlohy, a přesto se někdy našlo i více řešení. Použité prostředky a postupy jsou uvedeny v komentářích pod tabulkami a shrnuty v závěru.

1. Webové stránky, mediální prezentace, popis činnosti a služeb

	Původní formulace	Alternativy a zdařilé příklady z praxe
1	Vítá Vás město, jehož občané po celá staletí přetvářeli svoji schopnost, zručnost a um do hodnot, jimž dodnes skládáme svůj obdiv	Vítá Vás město, v němž lidé po celá staletí přetvářeli svoji schopnost, zručnost a um do hodnot, jimž dodnes skládáme svůj obdiv
2	Podporujeme své zaměstnance ve všech etapách jejich života (Z interní komunikace)	Podporujeme Vás ve všech etapách Vašeho života
3	Myslíme i na kolegy , kteří se musejí starat o nemocného člena rodiny, a dáváme jim týden volna navíc.	Pro péči o nemocného člena ¹ rodiny dostanete týden volna navíc / Kolegové a kolegyně, pečující o nemocného člena rodiny, dostanou týden volna navíc.
4	Tato oblast definuje vztah mezi klientem a firmou	Tato oblast definuje klientské vztahy s firmou

⁴ V roce 2000 protestovaly cizinky proti počestování příjmení u Českého helsinského výboru pro lidská práva.

5	Turista, Student (názvy rubrik)	Turistika / Cestování, Student*ka / Studující / Studentstvo
6	Úřad se opírá o kvalifikované odborníky	Úřad se opírá o kvalifikované odbornice a odborníky ² / ... odborné síly
7	Občan může požádat o vydání cestovního pasu ve zkrácené lhůtě	O vydání cestovního pasu lze požádat ve zkrácené lhůtě / ... můžete žádat
8	Informace jsou k dispozici u pracovníc odboru majetku města	Informace podá odbor majetku města
9	Nahlášené změny ordinančních hodin praktiků během léta	Nahlášené změny ordinančních hodin praktických lékařek a lékařů během léta
10	Zaměříme se na efektivní rozmístění odpadkových košů s cílem poskytnout občanům co nejlepší komfort	Zaměříme se na efektivní rozmístění odpadkových košů v zájmu co nejlepšího komfortu / ... s cílem poskytnout vám
11	Na novém odboru investic a správy majetku vznikne pozice odpadového hospodáře , který bude koordinovat svoz odpadu	Na novém odboru investic a správy majetku vznikne pozice odpadové*ho hospodáře*ky pro koordinování svozu odpadu / ... pozice hospodáře*ky pro koordinaci svozu odpadu
12	Název pracovní pozice Pracovník Centra volného času	Název pracovní pozice Pracovník*ice Centra volného času
13	K zásahům do významného krajinného prvku si musí ten , kdo zásah zamýšlí, opatřit závazné stanovisko orgánu ochrany přírody	K zásahům do významného krajinného prvku je nezbytné závazné stanovisko orgánu ochrany přírody / ... si opatříte
14	Občanské informační centrum je název pro součást Městského úřadu XY, kde si občan může vyřídit řadu záležitostí, jež pro něho úřad zajišťuje	Občanské informační centrum je název pro součást Městského úřadu XY, kde si můžete vyřídit řadu záležitostí, jež pro vás úřad zajišťuje
15	Náklady hradí žadatel	Náklady hradí žadatel*ka

Poznámky k tabulce:

¹ Při nahromadění maskulin lze některá v textu ponechat – zde je důležitější alternovat „kolegy“.

² Pořadí rodů lze střídát; kdo chce, klade ženské tvary na první místo – tak je tomu například v rakouské němčině. Ženský a mužský tvar nezahrnuje nebinární identity; řeší je ale neutrální výraz *odborné síly*.

Komentář: Maskulinum používáme střídavě. Cílové skupiny, zejména ty podprezentované označujeme adresně. Zvláštní pozornost věnujeme **názevům** akcí, spolků, institucí, webových stránek, soutěží, slavností. O výsledné verzi názvu rozhoduje záměr a ko(n)text. Místo *Sportovec roku* šlo zvolit název *Sportovní osobnost roku*. Pořad ČT *Sama doma* se mohl jmenovat *S námi doma*, a tak získat ke sledování více lidí.⁵ Projekt ČT *Reportéři na startu* by možná přivedl nové talenty, kdyby se nazýval *Reportér*ka na startu*.

⁵ Na opakovaný písemný návrh zvážit změnu odpověděla ČT, že název je zavedená značka a nebude jej měnit.

Maskulina může nahradit **vespolné označení** *lidé* místo *občané* (příklad č. 1 v tabulce). Lze využít **deixe** (2) – odkazu na osoby, situaci, místo, čas apod. Deixé dobře propojuje komunikující, proto se objevuje na pravé straně tabulek vícekrát. **Explicitní pojmenování žen a mužů** (6) může lépe vyjádřit soudržnost týmu; jsou-li mezi námi nebinární lidé, vyjádříme to některým z prostředků uvedených níže. Nazvání **instituce** (8) umožnilo vyhnout se „tradiční“ genderové dělbě domén na trhu práce. Při nahromadění **více maskulin** (3) zvážíme, které je strategicky (nej)důležitější, a obměníme je. Alternativy mohou být kratší (2, 4, 7, 8, 10, 13), avšak nic se nestane, když budou delší. **Zdvorilost by měla mít vždy přednost** před jazykovou ekonomikou.

U pracovních pozic by inkluzivní tvary měly být samozřejmostí. V psaných textech se vžívá **hvězdička** (11, 12, 15) i jiné způsoby. Nebinární lidé tak okamžitě poznají, že texty jsou určeny také jim a že instituce je vůči nim vstřícná. Oslovování a označování cílových skupin všech pohlaví dobře řeší **neutralizující opisy** (6, za lomítkem). Více informací o nebinárních jazykových prostředcích obsahuje kapitola 4.

2. Zprávy, pozvánky, výzvy, vzkazy, upozornění

	Původní formulace	Alternativy a zdařilé příklady z praxe
16	Občané místních částí představili zástupcům vedení města návrhy projektů	Občanky a občané místních částí představili vedení města návrhy projektů / ... lidé z místních částí představili...
17	Do ankety se zapojilo 327 respondentů	Do ankety se zapojilo 327 lidí
18	Přijďte se podívat, co dovedou vytvořit šikovné ruce našich spoluobčanů	Přijďte se podívat, co dovedou vytvořit šikovné ruce
19	Město vyhlašuje poskytnutí stipendia pro tři studenty jakékoliv vysoké školy v ČR	Město vyhlašuje poskytnutí stipendia pro tři studující jakékoliv vysoké školy v ČR
20	Upozorňujeme čtenáře, že v srpnu nevyřizujeme meziknihovní výpůjčky	Upozorňujeme, že v srpnu nevyřizujeme meziknihovní výpůjčky
21	Zájemci se mohou hlásit u paní XY	Máte-li zájem, hlaste se u paní XY
22	Požehnané Velikonoce vám přejí všichni zaměstnanci Charity	Požehnané Velikonoce vám přeje Vaše Charita
23	Tímto bych chtěl poděkovat za spolupráci všem místním aktérům z řad zástupců škol, sociálních služeb a úředníků	Tímto bych chtěl poděkovat za spolupráci Vám všem z místních škol, sociálních služeb a úřadů
24	Budou se konat soutěže, hry, zábava pro malé i velké účastníky je zajištěna.	Budou se konat soutěže, hry, zábava pro malé i velké je zajištěna.
25	Představitelé města XY zvou naši mládež ve věku 14 až 20 let na diskusní fórum	Město XY zve naši mládež ve věku 14 až 20 let na diskusní fórum / Zveme naši mládež...

Komentář: Zprávy o veřejném dění jsou komplexnější, když **explicitně jmenují ženy** (16). Výzkumy zjistily, že oslovení žen přibývá před volbami. Častějšího výskytu více dvojslovných výrazů není třeba se obávat; například v rakouské němčině se dávno žily, a pokus učinit maskulinum normou v roce 2014 ztroskotat na nesouhlasu veřejnosti. **Vespolné substantivum**, například *osobnost* (označení v některém rodě, které zastupuje všechny rody a identity), a také **neutralizující formulace** rozšiřují referování na všechny zúčastněné (16, za lomítkem). Většinu výrobků (18) možná vyrobily ženy či děti; i kdyby tomu tak nebylo, *spoluobčany* můžeme vynechat. **Slovesné přídavné jméno** osloví cílové skupiny zdvořileji než maskulinum (19).⁶ Účinek přání nebo poděkování posílíme nazváním celé **instituce** (22), nikoli „pouze“ *zaměstnanců, aktérů* v maskulinu (23), přičemž můžeme opět použít **deixi**.

3. Podpora mladých lidí

	Původní formulace	Alternativy a zdařilé příklady z praxe
26	Na start se postaví více než 150 mladých cyklistů ze třinácti zemí	Na start cyklistického závodu se postaví více než 150 dívek a chlapců / 150 mladých lidí ze třinácti zemí
27	Závodů se mohou zúčastnit jak děti rybáři , tak i nerybáři	Závodů se mohou zúčastnit i děti bez zkušenosti s rybařením
28	V rámci volejbalového turnaje se utkalo celkem šest týmů. Pět z nich tvořili žáci , šestý tým byl složen z učitelů školy	V rámci volejbalového turnaje se utkalo celkem šest týmů: pět žákovských a šestý, složený z vyučujících
29	Závod míru nejmladších sportovců	Závod míru našich nejmladších
30	Nejeden dětský závodník si mohl vyzkoušet, jaké by to bylo na takovém stroji se projet	Nejedna dívka či chlapec si mohli vyzkoušet, jaké by to bylo na takovém stroji se projet / Všichni si mohli vyzkoušet...

Komentář: Mladí lidé představují budoucnost podniku, obce, regionu. Jazyková podpora se proto vyplatí. Strany, kroužky, kluby a akce mohou rozšířit členskou základnu a získat talenty, když použijí intenzivně oslovující jazykové strategie. Přesto, či právě proto, že se dívky učí být „zahrnovány“ pod maskulinum (26), jim dáme **explicitním označením** najevo, že o nich obec či instituce ví a že jsou vítány (30).⁷ Dbáme na to, aby maskulinum nezavíralo dívkám a nebinárním mladým lidem dveře k novým příležitostem i k svobodné volbě povolání. Dvěma maskulinům se lze podle okolností vyhnout (28). Ve verzi (29) je použita deixe (*našich*).

⁶ V češtině se běžně používají slovesná adjektiva *kupující, prodávající, cestující, pracující* apod. V některých pádech mohou mít rodově specifické koncovky. Pak vypíšeme prostě celý tvar nebo použijeme krácený tvar, například *průkaz studující*ho*.

⁷ Vyhýbáme se rodově nerovnému spojení „děvčata a chlapci“.

4. Komunikace s lidmi a o lidech nezjištěných nebo nebinárních identit

	Původní formulace	Alternativy a zdařilé příklady z praxe
31	Vážený pane Dolejší	Dobrý den ³
32	... v posledním e-mailu jste žádal /a...	... v posledním e-mailu žádáte...
33	Děkujeme, že jste se zúčastnil /a...	Děkujeme Vám za účast na...
34	Sdělte prosím, zda byste preferoval /a...	Sdělte prosím, zda preferujete...
35	Byli bychom rádi, kdybyste odpověděl/a do týdne	Uvítáme Vaši odpověď do týdne / Uvítáme, když nám odpovíte do týdne
36	Přijmeme ekonoma /ekonomku	Přijmeme ekonoma/ekonomku (muže, ženu, X) / Přijmeme ekonomku/ekonoma (ž, m, x) / Přijmeme ekonomku*ekonoma / Přijmeme ekonoma:ekonomku / Přijmeme ekonoma_ku
37	Nabídka práce: obchodní ředitel	Nabídka práce: obchodní ředitel:ka / obchodní ředitelKa / obchodní ředitel*ka / obchodní ředitel_ku / sales manager
38	Požadavky na pozici sales manager: jste zkušený uživatel PC	Požadavky na pozici sales manager: máte uživatelskou zkušenost s PC
39	Kde jste studoval /studovala?	Kde studovaly*? Kde studovaly?
40	Kde jste studoval /pracovala?	Jaké máte vzdělání? Jakou máte praxi?
41	Autoři	Autorstvo
42	Chci se vám představit... / Nejdříve se vám představím... (Nebinární mluvčí) ⁴	Rádu bych se vám představila... / Ráde bych se vám představile... Rádx bych se vám představilx...

Poznámky k tabulce:

³ Neutrální pozdrav je vstřícnější než *Vážený pane/Vážená paní*. Další testování jazyka může objevit nové možnosti.

⁴ Někteří nebinární mluvčí preferují v rámci možností formulace, jimiž nesdělují rod.

Komentář: Česká veřejnost často příliš rychle usuzuje, že příjmení bez -ová označuje muže. Jenže Robin Dolejší nebo Ellis White může být žena, muž i nebinární osoba. Komunikaci s mladými lidmi nebinárních identit dnes stále častěji řeší vyučující ve školách. Vhodné oslovení snižuje napětí, posiluje lidskou důstojnost, a tak funguje také proti šikaně.

V jednání s nebinárními mluvčími vždy respektujeme rod, který preferují. Dokud nezjistíme, který to je, používáme neutrální formulace (31–35, 39). Zdvořilé je zeptat se: „Jak se prosím chcete nechat oslovovat?“ Ignorování zvoleného rodu je **misgenderování**, přehlížení preferovaného jména trans osoby se nazývá **deadnaming**. Mnozí trans lidé nepoužívají své původní jméno (nebo jména), nýbrž rodově neutrální

jméno (zvané též unisex jméno). Může o ně ostatně žádat kdokoli – tuto skutečnost se veřejnost dozvěděla teprve v roce 2022.⁸

V češtině se vyvíjejí způsoby, jak manévrovat mezi rody nebo mimo ně. Patří k nim **onikání** (39) – týká se osob, které o onikání požádaly. V mluveném projevu rozdíl mezi -y a -i většinou není slyšet; způsob psaní koncovky se testuje v nebinární komunikaci. **Ve středním rodě** oslovujeme a označujeme osoby, které se s ním identifikují. V češtině se kromě toho vypracovávají specifická **osobní zájmena, přípony, koncovky** (42).

V psaných textech si veřejnost zvyká na **hvězdičku**: „Žadatel*ka obdrží...“. Stejně vhodnou variantou je **podtržítko** (*žadatel_ka*), **dvojtečka** (*žadatel:ka*), **tečka na střed**: *žadatel.ka*. Je možné se na pracovišti dohodnout a sjednotit způsob psaní podle toho, co nám vyhovuje. Také vzhled textu přitom může hrát roli.

Anglické názvy profesí a pozic (37, 38) se v české inzerci vyskytují již mnoho let. Nepotřebují žádné dodatky či vysvětlivky, aby bylo jasné, že zahrnují všechna pohlaví a identity.⁹ Stojí-li anglické označení v českém větném kontextu (38), upravíme jej.

Pomocí prostředků české slovo tvorby a flexe lze tvořit či obměňovat slova (41, 42). Výraz „autorstvo“ používají vysoce profesionální týmy.¹⁰ V češtině se testují a postupně ujmají koncovky -e, -u, -x; posledně jmenovanou lze použít také jako zakončení substantiv: „profesorx“ – vyslovuje se [iks]. Lingvistická obec může proměny jazyka veřejného projevu i jazyka umělecké tvorby sledovat, zkoumat a za čas ověřit, zda a jak obohatily slovní zásobu.

5. Aby texty nebobtnaly

Jazyk Ústavy ČR a mnoho jiných právnických textů jsou rezidua dob, kdy se s ženami v politice nepočítalo. Svědčí o tom pasáž s celkem jedenácti mluvnickými znaky maskulina na třech řádcích: „Dnem, kdy se **poslanec** nebo **senátor ujal** úřadu **prezidenta** republiky, nebo dnem, kdy se **ujal** funkce **soudce** nebo jiné funkce neslučitelné s funkcí **poslance** nebo **senátora**, zaniká **jeho** mandát **poslance** nebo **senátora**.“

Tento úryvek přeformulovala M. Pravdová z Ústavu pro jazyk český (2015, MF Dnes) způsobem, který patrně měl naznačit potíže rovného jazykového pojednávání osob v češtině: „Dnem, kdy se poslanec/poslankyně nebo senátor/senátorka ujal/a úřadu prezidenta/prezidentky republiky, nebo dnem, kdy se ujal/a funkce soudce/soudkyně

⁸ Kapitola v příručce M. Knappové *Jak se bude Vaše dítě jmenovat?* (2017), podle níž postupovaly matriky v ČR analyzovala Valdřová (2022). Na základě zjištění bylo zastaveno vydávání knihy.

⁹ Rodově specifickým výrazům se mluvčí vyhýbají. Nepoužívají tudíž „generická“ označení jako *chairman*, nýbrž rodově neutrální *chair* aj.

¹⁰ Srov. například <https://muzskepravo.cz/autorstvo/>.

nebo jiné funkce neslučitelné s funkcí poslance/poslankyně nebo senátora/senátorky, zaniká jeho/její mandát poslance/poslankyně nebo senátora/senátorky.”

K symetrizaci textu ale stačilo využít **přívlastků**: „Poslanecký nebo senátorský mandát zaniká dnem nástupu do prezidentské, soudcovské nebo jiné funkce, neslučitelné s tímto mandátem.” Tato verze navíc platí pro **každé pohlaví**.

Kromě zbytečného vypisování dvojích tvarů se v textech můžeme vyhnout i **opakování** adjektiv. Formulací „praktických lékařek a lékařů“ (9, výše) se rozumí praktické lékařky a praktičtí lékaři, srov. „každý nový kolega nebo kolegyně“, „cestujete-li s registrovaným partnerem/partnerkou“, též v krácené verzi „...s registrovaným partnerem*-kou“.

6. Překlady a tlumočení z hlediska označování osob

V roce 1850 zavedl britský parlament do textů tzv. generické maskulinum, aby se nemusela opakovat zájmena *he/she*. Od 70. let 20. století se ale pod tlakem veřejnosti začalo v angličtině, němčině a dalších jazycích maskulinum kritizovat jako **diskriminační prostředek**.

Na podněty žen, vystupujících ve veřejné sféře se po celém světě včetně USA, Kanady a Austrálie začaly hledat a testovat způsoby rovného označování žen a mužů; angličtina se mimo jiné vrátila k alternování *he/she*. V němčině narostla frekvence přechylování, což je jedna z cest i pro češtinu.

V českém odborném tisku se zprávy o rovném jazykovém pojednávání osob v cizích jazycích (němčině a angličtině) objevily v 90. letech 20. století. Představovaly téma zkráceně a zavrhl je jako importovaný problém, který se údajně češtiny netýká.¹¹ První česká jazyková doporučení (Valdrová 2001) tak zůstala prakticky bez odezvy.

Dnes patří inkluzivní vyjadřování k významným problémům, mimo jiné v oblasti umělé inteligence. Institut KInIT (Bratislava) analyzoval **strojové překlady** textů z cizích jazyků do slovenštiny; shledal systémové nedostatky, legitimizující genderovou dělbu práce. V překladech předvolený rod je maskulinum, avšak femininum se ocitá v textech, které pojednávají o domněle ženských záležitostech jako emoce, rodina, péče o zdraví aj.

Při **tlumočení a překladu** z cizího jazyka do češtiny mohou nastat tyto případy: a) V cizím jazyce bylo k označování osob použito **„generické“ maskulinum**. To sice neodpovídá nárokům na náležitosti textu (srov. bibliografické údaje níže), avšak překladatel*ka či tlumočnick*ice použije rovněž „generické“ maskulinum.

¹¹ Autorky a autoři mimo jiné tvrdili bez empirických důkazů, že generické maskulinum rovnou měrou označuje ženy i muže. Detailně in Valdrová 2018, 2023.

b) Cizojazyčný text nebo promluva jsou **genderované**.¹² Byly v nich použity strategie a prostředky rodově vyváženého jazyka (tj. rovného pojednávání žen a mužů) nebo inkluzivního jazyka (totéž se zahrnutím nebinárních osob). Český překlad nebo tlumočení musí tento styl dodržet, jinak nebude odpovídat originálu.

7. Právní stránka používání mluvnických prostředků

Právní stránku jazykových doporučení pro inkluzivní používání jazyka posoudila právnička Mgr. et Mgr. P. Špondrová, expertka na jazyk v právu, ombudsmanka FF UK a spolueditorka knihy *Mužské právo* (2020):¹³

„Český právní řád (Ústava ČR, Listina základních práv a svobod, občanský zákoník nebo trestní zákoník, předpisy správního práva, jednací řád vlády nebo metodika hodnocení dopadů RIA, apod.) nikde neobsahuje závazné pokyny pro zpracování předpisů ve vztahu k inkluzivnímu jazyku ani povinnost preference mužského rodu jednotného čísla. **Použití inkluzivního jazyka je v souladu s právními předpisy a neohrožuje legalitu, účinnost či vymahatelnost** předpisů, obecných sdělení, překladů nebo výstupů tlumočení, jsou-li v nich osoby označovány jednoznačně, srozumitelně a nezaměnitelně.“

8. Jazyková kreativita

Jazykovědec Noam Chomsky rozlišuje **pravidly řízenou kreativitu** (*rule-governed creativity*) a **pravidla měnící kreativitu** (*rule-changing creativity*). Pro alternování maskulin a inkluzivní vyjadřování má čeština překvapivě rozmanitý potenciál. Přesto téměř neexistují české publikace, jež by podporovaly veřejnost v kreativní práci s jazykem.

Nebinární mluvčí například střídají rody a mluví o sobě jednou v ženském, jindy v mužském rodě. Porušují tím stávající mluvnická pravidla a nastolují nová. To je legitimní testování jazyka, který má zprostředkovat nebinaritu bez ohledu na to, kdo o ní mluví nebo píše.

Dejme tomu, že chceme citlivě **referovat** o nebinární osobě. Vyjdeme z mírně upravené autentické zprávy z roku 2021 o coming outu umělecké osobnosti.¹⁴ Inkluzivní verze citlivě doprovází změnu identity: „Známý politik Florian Novák učinil na

¹² *Genderování, genderovat* a přívlastek *genderovan-* jsou česká synonyma pro inkluzivní vyjadřování, používaná například v angličtině a němčině: srov. *gendered world, richtig gendern* apod.

¹³ Vyjádření bylo autorce Metodiky poskytnuto písemně 16. 11. 2023.

¹⁴ Jména a povolání jsou změněna.

sociálních sítích prohlášení o své identitě. ‚Nejsem gay, jak jsem se domníval, nýbrž heterosexuální žena,‘ napsala. Čeká mě složitá změna pohlaví, ale konečně se cítím správně a můj život mi dává smysl,‘ svěřila se politička.“ Referující přesně cituje výpověď v mužském rodě („jak jsem se domníval“), avšak na rozdíl od původní zprávy podpoří inkluzivní text novou identitu političky použitím sloves s ženskou koncovkou: „napsala“, „svěřila se politička“ (místo „napsal“, „svěřil se politik“).

9. Vizualizace

Vizualizace (grafiky, obrázky, fotografie, případně se slovním doprovodem) často vypovídají o tom, jaké je v dané instituci **postavení žen a menšin** a zda se tím vůbec někdo zabývá. Naznačují to plakáty s výčtem výlučně mužských jmen v diskusních *manelech*, případně s motivy jednajících mužů, záběry z akcí, kde převládají či jednají pouze muži, fotografie týmů bez žen nebo s ženami někde na kraji či vzadu, grafy s mužskými figurkami, ačkoliv se téma týká všech.

Vizualizace mají prezentovat instituci, komunikovat s veřejností, zvát k účasti. Název *Klub šachistů* nemotivuje ke vstupu dívky, doprovází-li je fotografie chlapců nad šachovnicí. Rodiče dívek pak telefonicky vyjasňují, zda klub dívky vůbec přijímá. Fotografie osob (zvláště mluvčích) i týmů by neměly vypadat tak, že by ženy širokými úsměvy ztělesňovaly laskavost a vážní muži v oblecích odbornost. Šetřit úsměvy se vyplatí už proto, že ne vždy sdělujeme úsměvné obsahy. Důležitou roli hrají výrazy obličejů, pozice a velikost postav, typ a barva oblečení, pozadí.

Alarmující poznatky přinášejí analýzy vizualizací, vygenerovaných **umělou inteligencí**, kde muži bývají zobrazováni se vši důstojností a ženy znázorňovány lehce erotizujícím způsobem.

10. Shrnutí: Doporučované jazykové postupy a prostředky

Prvním a nezbytným krokem k rovnému jazykovému pojednávání je uvážlivé používání tzv. generického maskulina. Zpočátku postačí upravit jedno či několik **klíčových maskulin** v textu. Brzy se dostaví rutina a překvapení nad nepřebornými možnostmi češtiny.

Projevy koncipujeme se zřetelem k naplnění záměru a složení skupiny. V tabulkách byly použity různé **prostředky a postupy**, jež lze podle potřeby kombinovat. Jsou to tyto:

- 1. Doplnění ženských jazykových tvarů**, také pomocí přípon a koncovek ženského rodu. Nepoužíváme závorky, nýbrž lomítka: *lektor/ka*. Grafickými symboly (hvězdičkou, podtržítkem apod.) naznačujeme **diverzitu** pracovních týmů.

Můžeme, ale nemusíme naznačit spojovníkem předěl mezi kmenem a příponou (*klient*-ka, klient*ka*) nebo hláskovou změnu: *zákazník*-ice, podpis zákazníka*-ice*.

2. **Abstrahování** od rodu. Maskulina lze někdy vynechat, jindy prostřídat označením oboru, činnosti, instituce nebo je nahradit přímým oslovením: *Váš podpis* místo *Podpis žadatele*.
3. **Přídavné jméno**, přívlastek neshodný, slovesné přídavné jméno. Označení *vyučující, studující, kupující, pečující, vedoucí, referující* sice v některých pádech vyžadují rodově specifické koncovky (tam využijeme lomítek nebo jiných postupů inkluzivního jazyka), avšak dobře plní funkci alternativ maskulina.
4. **Podstatné jméno vespolečné**. Názvy osob *děti, lidé, osoba, osobnost, autorita* atd. označují bez ohledu na jejich mluvnický rod rozličná pohlaví. Vespolečné substantivum *host* a mnoho dalších můžeme přechýlit: „Vítáme naši vzácnou hostku“.
5. **Podstatné jméno hromadné**. Názvy *profesorstvo, čtenářstvo, autorstvo* aj. (podle *žactvo, osazenstvo*) jasně označují danou skupinu. Lze je bez výhrad používat a tvořit další.
6. **Deixe**, tj. propojení textu s mimojazykovým kontextem odkazem na osoby, místa, čas.
7. **Opis**. Místo „Kde jste studoval / studovala?“ se ptáme „Jaké máte vzdělání?“
8. **Nebinární koncovky**. Používání koncovek -u, -e nebo -x a přípony -x je otázkou zvyku.
9. **Střídání rodů** k vyjádření fluidity pohlaví: „Byla jsem v kině a shlédli jsme ten film.“
10. **Onikání** v množném čísle. Specifika nebinárního onikání jsou uvedena v kapitole 4.
11. **Střední rod**. Někteří, zvláště mladí nebinární lidé o sobě mluví ve středním rodě. Pokud na něm trvají, vyhovíme jim.
12. **Anglické názvy profesí nebo pozic** jsou v drtivé většině použitelné pro různá pohlaví.

Ludwig Wittgenstein srovnával jazyk s hrou. Může být zábavná a kreativní. Přemýšlivkyním a přemýšlivcům se někdy podaří vytvořit neotřelý výraz, který kontrola pravopisu podtrhne červenou vlnovkou. Avšak právě neobvyklý výraz může upoutat pozornost, zapůsobit jako reklama i pozvánka a dobře „prodat“ text.

Jediná stálá vlastnost jazyka je jeho proměnlivost. **Právo na existenci** má každé smysluplné, výstižné a funkční nové slovo, tvar slova nebo slovní spojení. Jazyk se vyvíjí tak, jak se vyvíjejí pojmenovací potřeby mluvčích, a demokratické obsahy nelze komunikovat androcentrickým jazykem.

Zdroje

- Cviková, J. (ed.). 2014. *Analýza významu a možnosti používania rodovo vyváženého jazyka*. Bratislava: MPSVR.
- DUDEN. 2017. *Richtig genders. Wie Sie angemessen und verständlich schreiben*. Berlin: DUDEN.
- Chmura-Rutkowska, I., J. Szpyra-Kozłowska 2022. *Nierówność płci w języku. Poradnik dla nauczycielek i nauczycieli szkół m.st. Warszawy*. Warszawa: Warszawskie Centrum Innowacji Edukacyjno-Społecznych i Szkoleń.
- Chomsky, N. 1964. *Current Issues in Linguistic Theory*. The Hague: Mouton.
- Irmen, L., U. Linner 2010. Reprezentace genericky maskulinních názvů osob. Teoretická integrace dosavadních poznatků. *Gender, rovné příležitosti, výzkum* 11 (2): 3–11, <https://www.genderonline.cz/pdfs/gav/2010/02/01.pdf>.
- Kirilina, A. V. (ed.). 2000. *Gender kak intriga poznania. Sbornik statej*. Moskva: Rudomino.
- Litosseliti, L. 2006. *Gender & Language. Theory and Practice*. London: Hodder Education.
- Maceková, J. 2007. *Rodové stereotypy v pracovných inzerátoch*. Bratislava: Ústav aplikovanej psychológie UK.
- NSA (použitá fotografie): <https://agenturasport.cz/nsa-hostila-setkani-zastupcu-kolektivnich-zenskych-sportu/> [31. 3. 2023].
- Recommendation No. R (90) 4 of the Committee of Ministers to Member States on the Elimination of Sexism from Language*. <https://rm.coe.int/1680505480>.
- Sczesny, S., M. Formanowicz, F. Moser. 2016. Can Gender-Fair Language Reduce Gender Stereotyping and Discrimination? *Frontiers in Psychology*, 7 (February): Article 25, <https://www.frontiersin.org/articles/10.3389/fpsyg.2016.00025/full>.
- Špondrová, P. 2018. Možnosti alternování maskulina v právním a úředním jazyce. Pp. 407–415 in J. Valdrová. *Reprezentace ženství z perspektivy lingvistiky genderových a sexuálních identit*. Praha: Sociologické nakladatelství.
- Valdrová, J. 2001. Novinové titulky z hlediska genderu. *Naše řeč* 84 (2): 290–296, <http://nase-rec.ujc.cas.cz/archiv.php?art=7614>.
- Valdrová, J. 2005. Jak jazyk zabíjí image odbornice. *Gender, rovné příležitosti, výzkum* 6 (2): 1–3, <https://www.genderonline.cz/pdfs/gav/2005/02/01.pdf>.
- Valdrová, J. 2008. „Žena a vědec? To mi nejde dohromady.“ Testy generického maskulina v českém jazyce. *Naše řeč* 91 (1): 26–38, <http://nase-rec.ujc.cas.cz/archiv.php?art=7976>.
- Valdrová, J. 2016–2017. Hesla *gender, genderově vyvážené vyjadřování, genderové čočky (lenses of gender), generické maskulinum, feministická lingvistika* (posledně jmenované s M. Nekulou) v Novém encyklopedickém slovníku češtiny. <https://www.czechency.org/slovník>.
- Valdrová, J. 2016. Typological Differences between Languages as an Argument against Gender-fair Language Use? Pp. 270–283 in I. Jusová, J. Šiklová (eds.). *Czech Feminism. Perspectives on Gender in East Central Europe*. Bloomington and Indianapolis: Indiana University Press.

Valdrová, J. 2018, 2023. *Reprezentace ženství z perspektivy lingvistiky genderových a sexuálních identit*. Praha: Sociologické nakladatelství.

Valdrová, J. 2022. Genderově neutrální jména: současný stav a perspektivy. *Gender, rovné příležitosti, výzkum* 23 (2): 21–39, <https://genderonline.cz/pdfs/gav/2022/02/02.pdf>.

Při použití textu nebo jeho části nad rámec soukromých potřeb vzniká citační povinnost.

Sociologický časopis Czech Sociological Review

New issue 3/2024

Contents

Articles

Nikola Balaš: A Crusade for Social Anthropology: An Analysis of Politics in Post-Socialist Debates

Maksym Kolomoiets and Martin Hájek: The Well-Informed Critique of the Economy: A Study of Lay Economic Reasoning in Ukraine

Dan Ryšavý, Pavlína Hrabalová and Patrik Polásek: What Differentiates the Ethnic Tolerance of Czech University Students? The Role of Field of Study, Family Background, Gender and Friendship

Anna De Bayas Sanchez, Jitka Fialová, Hana Konečná and Francisco Güell: Evaluating Egg Donor Recruitment Strategies in Czech ART Clinics: A Critical Analysis of Informed Consent and Ethical Considerations

Book Reviews

Jan Urban, Veronika Anna Černá: Některé méně známé postupy otevřené vědy v sociologii: Předregistrace a registrované reporty

Knižní recenze

Sociologický časopis / Czech Sociological Review

Recenzovaný oborový vědecký časopis vydávaný Sociologickým ústavem AV ČR, v. v. i.

Přináší zásadní statí rozvíjející českou sociologii.

Obsah časopisu je dostupný online na <https://sreview.soc.cas.cz>

Vychází 6x ročně (4x česky, 2x anglicky).

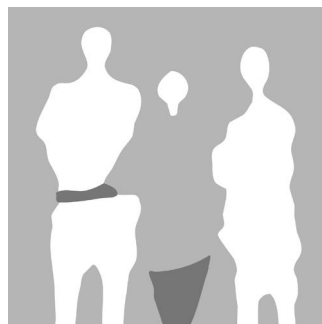
Cena jednoho výtisku je 85 Kč. Předplatné na rok je 510 Kč.

Předplatné zajišťuje SEND Předplatné s.r.o. <https://send.cz/>

Sociologický časopis Czech Sociological Review

Volume 60 (2024)
Number 3

3–24

NIKOLA BALÁŠ: A Crusade for Social Anthropology: An Analysis of Politics in Post-Socialist Debates

MAKSYM KOLOMOIETS AND MARTIN HÁJEK: The Well-Informed Critique of the Economy: A Study of Lay Economic Reasoning in Ukraine

DAN RYŠAVÝ, PAVLÍNA HRABALOVÁ AND PATRIK POLÁSEK: What Differentiates the Ethnic Tolerance of Czech University Students? The Role of Field of Study, Family Background, Gender and Friendship

ANNA DE BAYAS SANCHEZ, JITKA FIALOVÁ, HANA KONEČNÁ AND FRANCISCO GÜELL: Evaluating Egg Donor Recruitment Strategies in Czech ART Clinics: A Critical Analysis of Informed Consent and Ethical Considerations

Institute of Sociology
Czech Academy of Sciences

Sociologický ústav AV ČR, v. v. i.
Tiskové a ediční oddělení
Jilská 1, 110 00 Praha 1, tel. 210 310 217
e-mail: casopis@soc.cas.cz

Filozofky – ženy různých generací

Ján Mišovič

Buxton, R., Whiting, L. 2022. *Královny filosofie. Život a odkazy nedocenených žen filosofie*. Praha: Ocelot.

České odborné veřejnosti se dostala do rukou publikace, která představuje filozofická témata ženskýma očima. Takový počin má určitě své opodstatnění už proto, že v nejrůznějších filozofických publikacích lze zaznamenat prakticky úplnou převahu příspěvků mužů. Autorky použily pro svou knihu mírně nadsazený název *Královny filosofie*, přitom by jí možná více slušel titul *Myslitelky* v dějinách, ale zejména v současnosti. I na přebalu knihy píší o myslitelkách. Zároveň dodávají, že záměrně operují se širokou definicí „filozofek“. Autorský záměr přiblížit filozofky napříč dějinami a kontinenty se určitě z části podařil, ale v dalších pramenech by se našly mnohé jiné, které by si uvedené označení rovněž zasloužily. Tento nedostatek si uvědomují i samy tvůrkyně a v dodatečném seznamu uvádějí téměř stovku jmen, opět jen s určitým teritoriálním dosahem. Editorky spolu s osmnácti dalšími spolupracovnicemi představily život a tvorbu dvaceti osobností zejména z angloamerického světa, z nichž polovina působila v minulých desetiletích nebo je aktivní i v současnosti. Jednotlivé příspěvky jsou psané s rozdílnou erudicí, bez jednotící obsahové struktury, k jejich přednostem však patří využití všech poznatků, včetně nejnovějších, zdůrazňujících přínosy představených postav pro intelektuální kulturu naší civilizace.

Jako první je uvedena málo známá a doposud opomíjená osobnost, která sehrála významnou roli při vzniku antické filozofie, resp. filozofie vůbec, a to je Diotima z Platonova *Symposionu*. Ať už bude platit verze, že jde o smyšlenou postavu jako ilustraci ideálního filozofického myšlení, nebo o historickou osobnost, její působení mělo nezanedbatelný vliv na Sókratovy argumenty od jeho mládí. Sókrates mohl od Diotimy získat to, co je nejcennější v jeho filozofickém odkazu, metodologii.

K fascinujícím postavám končící první poloviny prvního tisíciletí patří Hypatie z Alexandrie, matematicka, astronomka a filozofka. Dobová svědectví dokumentují její věhlas v oblasti matematiky a popularitu a oblibu jejích filozofických přednášek. Vyznačovala se otevřeností k rozdílným perspektivám tehdejší doby, věnovala se výkladu myšlenek Platóna, Aristotela a dalších filozofů v rámci školní výuky i na veřejnosti a patřila k vynikajícím popularizátorům filozofie.

K svébytným představitelům filozofického a společenského prostředí Kašmíru 14. století patřila filozofka a básnířka Lalla. V období ústupu hinduismu a buddhismu islámskému vlivu se stala univerzální osobností, na níž si dělaly nárok jak hinduistické, tak islámské tradice. Praktikovala jógu a její filozofie byla bytostně praktická,

spojená s hledáním pravdy a svobody, směřující k radikální přeměně těla, mysli i vědomí. Postavila si nadmíru obtížný úkol, snažila se o rozrušení běžně zakotvených pojmových dualit, např. inkluze–exkluze, vnitřní–vnější, které se transformují do životních stereotypů. Její myšlenkový odkaz směřuje k překonání zakořeněného společenského emočního a morálního rozdělení a svou filozofií svobody rozměňuje hierarchie a přemostuje propasti mezi náboženstvími, pohlavími, sexualitami, jednotlivcem a světem.

Mary Astell ovlivnila filozofické myšlení na přelomu 17. a 18. století nejen v Anglii. Položila základy feministické filozofii, ale věnovala se i teologii, metafyzice, epistemologii a etice. Zdůrazňovala převahu duševní sféry nad materiálním světem a pokládala rozumovou reflexi za spolehlivější než vědění získané smyslovým vnímáním. Odvodila, že ženy i muži jsou si od přirozenosti rovni v rozumových schopnostech a v předpokladech stát se ctnostnými. V jejích přístupech vycházejících z křesťanských pozic se však objevují i rozpory, zejména při propojování feminismu a hluboce zakořeněného společenského konzervatismu.

K pokračovatelkám feministického odkazu předchozí autorky patří i Mary Wollstonecraft, která v druhé polovině 18. století zasvětila svůj profesní život vzdělávání dívek. Její nejslavnější kniha *Obrana práv žen* se v mnoha ohledech věnuje reformám vzdělání. Reagovala na Velkou francouzskou revoluci napsáním *Obrany lidských práv*. Vyjádřila přesvědčení, že svoboda znamená osvobození od nadvlády a předrevoluční situaci chudiny pokládala za stav nepřijatelné závislosti na bohatých. Její první filozofická disputace měla univerzální povahu a netýkala se jen samotných žen.

Harriet Taylor Mill vstoupila do povědomí vědecké veřejnosti v polovině 19. století. Napsala mnoho prací o manželství, ženských právech, vzdělání žen a vlivu společnosti na jedince. Ostře kritizovala pravomoci manželů nad ženami a vyhraňovala se i proti společenskému tlaku. Podílela se na jedné z kapitol *Millových Zásad politické ekonomie*. Oba propagovali systémy založené na sdílení zisku, např. prostřednictvím výrobních a spotřebních družstev. Rovněž spolupracovala na spisu *O svobodě* (1859), který patří k jedné z nejzřetelnějších a nejvášnivějších obran svobody slova.

Ke dvěma neopomíjeným myslitelkám patří Hannah Arendt (1906–1975) a Simone Beauvoir (1908–1986).

První z nich, jak je známo, se zajímala o povahu politiky a politického světa. Sama odmítla označení „filozofka“. I dnes je aktuální její myšlenka o nástupu totalitarismu, který spojuje s přerušením mezilidských vazeb. Totalitní režim je životaschopný, připomíná Arendt, pokud se mu podaří zredukovat své občany na jejich těla a zcela je zbavit společenské a politické identity. Vůči abstraktním lidským právům byla skeptická. Věřila, že mohou být garantována jen těm, kterým je přiznáno určité životní místo. V jejím profilu je uvedeno i méně známé vyjádření vůči Afričanům jako „divochům“ a „barbarům“ (s. 80).

Simone de Beauvoir už v roce 1944 rozvinula svou existencialistickou etiku. Od mládí se seznamovala s kulturou, která od dívek očekávala nenápadnost. Připomínala, že je nekonzistentní zdůrazňovat hodnotu své svobody, aniž si dokážeme vážít svobody jiných. Byla věrná myšlence, že lidské bytosti jsou vymezovány činy a v průběhu času se neustále nově „utvářejí“ na základě rozmanitých oblastí, které je formují. Polemizovala však se svým životním druhem Sartrem v tom, do jaké míry si můžeme svobodu zvolit. Z její nejznámější práce *Druhé pohlaví* vyplynulo, že se od žen příliš dlouho očekávalo, že přijmou sny mužů za vlastní. Vysvětlovala i pojetí autentické lásky, která vyžaduje od obou partnerů vzájemné uznání svobody.

Elizabeth Anscombe (1919–2001) je v knize označována za jednu z nejdůležitějších a nejzajímavějších postav filozofie 20. století, je možné dodat, ve Velké Británii. Byla studentkou Wittgensteina a podílela se na vydávání jeho děl. Její nejznámější kniha *Úmysl* je někdy označována jako průlom ve filozofii jednání a článek *Moderní filozofie morálky* ovlivnil současný vývoj etiky ctnosti. Domnívala se, že lidé jsou odpovědní za špatné následky svých špatných činů. Při posuzování morální odpovědnosti za záměrné konání je potřebné brát v úvahu i to, že činy jsou už ze své podstaty dobré nebo špatné. Horlila proti všem přístupům v rámci filozofie morálky, které vycházejí z představy jakéhosi morálního zákonu, jímž se musíme řídit.

Mary Warnock (1924–2019) patří k těm osobnostem, které politicky konvertovaly. Z přirozeně konzervativní, inklinující k toryům se pod vlivem událostí druhé světové války rozhodně posunula nalevo. Rozsáhle se vyjadřovala k thatcherismu, kritizovala podkopávání vyššího vzdělávání a požadavek, aby vysoké školy odpovídaly potřebám průmyslu. Velmi zásadně se vymezila vůči představě, že není jiné hodnoty než „spoření na blahobyt“ (s. 115). Pokud je osobní bohatství vnímáno jako nejvyšší hodnota, lidé se mohou postupem času stát zcela lhostejnými ke způsobům, které vedou k jeho získání. Zasloužila se o prosazení disciplíny zvané bioetika, spojené s problémy doprovázejícími rozvoj biologie, medicíny a zdravotnictví. Warnock se soustřeďuje na roli jedince ve vztahu ke společenské komunitě a na činnosti, které spojují a upevňují celek, což je předpokladem dobra.

Sophie Bosedé Oluwolé (1935–2018) se narodila v Nigérii, tehdejší britské kolonii. Vyznačovala se britkou kritikou takových západních filozofů, jakými byli Hobbes, Rousseau nebo Hegel, kteří ve svých pracích otevřeně vyjadřovali rasistické názory. Ve své poslední knize *Sókratés a Orunmila: Otcové starověké filozofie* (2015) přichází s průlomovým srovnáváním Sókrata, zakladatele západní filozofie, a Orunmila, otce africké filozofie.

Iris Marion Young (1949–2006) se po studiích filozofie stala v roce 2000 profesorkou politologie na univerzitě v Chicagu. Vyprofilovala se jako jedna z nejvýznamnějších feministických myslitelek na světě. Odrazovým můstkem její kariéry byl text *Spravedlnost a politika rozdílnosti*, v němž zdůrazňuje význam mezilidských vztahů jakožto

východiska úvah o společenské spravedlnosti. Vedle materiální nerovnosti a strádání pokládá za podstatné zdroje nespravedlnosti útlak a nadvládu. Ve své poslední knize *Odpovědnost za spravedlnost* poukazuje na příčiny nepříznivé osobní situace, které mohou souviset i s určitou nespravedlivou společenskou strukturou.

Anita L. Allen (1953), profesorka práva a politologie na právnické fakultě Pensylvánské univerzity, je zakladatelkou filozofického oboru věnujícímu se soukromí. V reakci na myšlenku Garcíi Márqueze, podle něhož všechny lidské bytosti mají tři životy, veřejný, soukromý a tajný, nastolila soukromí jako naléhavé a osobní téma. V knize *Nepopulární soukromí: Co musíme skrývat?* se zabývá morálními důsledky působení komunikačních technologií ve vztahu k soukromí, přitom zdůrazňuje jeho etickou, politickou a sociální dimenzi.

Azizah Y. Al-Hibri (1943), libanonsko-americká profesorka práva, se orientuje na lidská práva a islámskou právní vědu. Ve svém výzkumu dospívá k závěru, že islámská právní tradice je dostatečně pružná na to, aby dokázala respektovat moderní životy a postoje muslimských žen. Podle ní jsou však v zákonech muslimských zemí zakotveny kulturní tradice, které se dostávají s koránem a tradicemi proroků do rozporu, protože se pod vlivem dějinných událostí a stávající praxe legitimizoval patriarchát. Je stavitelkou mostů mezi západními a islámskými hodnotami.

Myšlenky více než desítky představených žen ilustrují, že k filozofii od jejího vzniku do současnosti přispívají zajímavými a podstatnými náměty. Kniha rovněž přibližuje, že uvedené osobnosti dokážou otevírat témata, která zůstávala bez povšimnutí, a tam, kde muži hledají rozpory, ženy vnímají společné styčné plochy. Jejich pohledy jsou zpravidla prodchnuté hlubokými humanistickými záměry. Kniha je přes uvedené úvodní připomínky informačně bohatá a může představovat rovněž inspiraci pro další filozofické bádání a úvahy o současném feminismu.

Láska, péče, solidarita. K novým narativům péče

Magdalena Jozová

Lynch, K. 2022. *Care and Capitalism*. New York: Wiley.

Kathleen Lynch přichází po více než dekádě s novou knihou, kde vzájemně propojuje a prohlubuje vlastní výzkumnou a analytickou práci na tématu péče a afektivních vztahů z posledních patnácti let od vydání její poslední knihy *Affective Equality: Love, Care, and Injustice* (2009) a práci mnoha myslitelů a myslitelek z oblastí kritických feministických studií, politické ekonomie či sociologie. Kathleen Lynch je sociolož-

ka, feministka a emeritní profesorka na University College Dublin. V knize *Care and Capitalism* (2022) systematicky analyzuje dopady současného kapitalismu na podobu a možnosti společenských vztahů a rozvíjí pozitivní narativ péče, který by mohl konkurovat „kapitalocentrickému“¹ a produktově orientovanému myšlení. Tímto pozitivním narativem je jejímu čtenářstvu již známý koncept „afektivní rovnost“, v jehož středu stojí apel na strukturální uznání a ohodnocení péče jako jádra společenských vazeb. V nové knize Lynch hlouběji zkoumá, jak kapitalismus ovlivňuje přemýšlení o péči i její poskytování a praxi, jaké nerovnosti se skrze péči vytváří a prohlubují a jaké důsledky na jednotlivce a společnost tyto nerovnosti mají.

Lynch svou novou knihou rozvíjí akademickou i širší společenskou diskuzi týkající se „krize péče“, v jejímž centru stojí přístupy mimo jiné autorek, jako je Nancy Fraser, Eva Feder Kittay, Joan Tronto či Sarah Ahmed. Kniha *Care and Capitalism* vychází z debaty kritizující dopady současného kapitalismu z pozic kritické feministické teorie, ve svém bádání ale autorka vědomě a cíleně rozvíjí argumenty, které se vztahují nejen k systémové kritice, ale také k hledání nových cest ke spravedlivější společnosti. Tyto cesty Lynch dláždí přesnou a bohatou argumentací, která rozvíjí kritiku kapitalistického uspořádání, ale s jasným cílem nedržet se pouze v reaktivní rovině.

Těžiště knihy leží v analýze vztahů péče a afektivních vztahů a kapitalistického řízení, přičemž autorka ukazuje téma péče jako zásadní a klíčové pro uvažování o rovnosti, solidaritě a sociální spravedlnosti. Svou analýzou Lynch navazuje na další témata, kterým se ve své vědecké práci dlouhodobě zabývá. V knize je tak věnován prostor dopadům kapitalismu na nejrůznější společenské praxe v lokální i globální perspektivě a na to, jakými způsoby se v oblasti péče reprodukují nerovnosti, čímž se autorka dostává ke kritice moci a mocenských vztahů, k etice péče a politice uznání. Zároveň se Lynch nesoustředí pouze na analýzu důsledků a dopadů, které „kapitalocentrismus“ na společnost má. Konceptualizuje péči jako základní společenský kámen, který leží a měl by ležet v základu vztahů vědomě a „uznaně“ a který má nekomodifikovatelný charakter, čímž se stává místem sociální rezistence.

Základní premisa knihy spočívá v tom, že současný neoliberální kapitalismus vytváří takové prostředí, které oslabuje, devaluje a omezuje jak uznání, tak praxi pečujících vztahů, jež jsou ale současně klíčové pro rozvoj společnosti. Tato devalvace navíc dopadá na určité jednotlivce či skupiny více intenzivně a prohlubuje tak sociální, politické, environmentální, kulturní a ekonomické nerovnosti. Kapitalismus dle autorky určuje nejen praxi péče (tedy její praktickou podobu), ale také přemýšlení o péči (tedy její

¹ Kapitalocentrismus je koncept, kterým Kathleen Lynch poukazuje na dominantní postavení kapitalismu ve společenských diskurzích a narativech a v praxi. Kapitalocentrismus posiluje myšlenku, že kapitalismus je jediný životaschopný nebo přirozený ekonomický systém, čímž omezuje přemýšlení o alternativních způsobech organizace společnosti a tím v důsledku i samotnou praxi.

diskurzivní možnosti). Autorka uvažuje v tradici sociálního konstruktivismu a vnímá vzájemné ustavování sociálních struktur v diskurzivní i praktické rovině a chápe kapitalismus jako sociálně konstruovaný proces, který vytváří normativní sociálně-ekonomické struktury a současně ovlivňuje lidský charakter a to, kým se jako lidé stáváme a jakou společnost budujeme. Zároveň ale v duchu tradice sociálního konstruktivismu Lynch vidí a v knize odhaluje také strukturální momenty „vzepření se“ vůči těmto normativním strukturám. Cestu „ven“ vidí ve společenském požadavku na „afektivní rovnost“, jež by byla v centru společenské změny.

Pro chápání argumentace v knize *Care and Capitalism* je pro čtenářstvo první výzvou správně uchopit myšlenkové postupy, které Lynch dlouhodobě ve své badatelské práci rozvíjí. Autorka v knize rozpracovává svůj koncept péče a tří vztahových sfér, jež jí slouží jako základní analytický rámec pro zkoumání „afektivní rovnosti“.

V základu tento přístup stojí na pojetí lidí jako afektivních bytostí. Afektivita se projevuje ve čtyřech rovinách. V první řadě jsou lidé vztahové bytosti, které žijí ve vztazích založených na silné vzájemné závislosti: sociální, ekonomické, kulturní, politické a environmentální. Dále Lynch chápe lidi v intencích zranitelnosti – každý člověk je někdy ve svém životě velmi zranitelný a výlučně závislý na péči někoho jiného. Třetím rozměrem je emocionalita a afektivní dimenze, kterou má normativní racionalita každé sociální bytosti. Poslední charakteristikou je situovanost člověka jako pečovatele či jako příjemce péče jak ve veřejné, tak v soukromé sféře.

Ačkoli se tyto charakteristiky mohou zdát jako schematické a kategorizující, mají svoje opodstatnění. Lynch uvažováním o povaze lidského života ukazuje na neoddiskutovatelné emocionální potřeby a nevyhnutelné afektivní podmínky, které jednotlivce a potažmo celá společnost ke svému vývoji potřebují. Zároveň těmito charakteristikami také přímo nabourává současný kapitalistický diskurz péče, který uvažuje o lidských bytostech jako o autonomních, racionálních, nezávislých a svobodných individualitách.

Afektivní povaha lidí a potažmo společnosti se pak projevuje v tom, co nazýváme péčí. Péči autorka chápe jako lidskou činnost, která prostupuje intimní a osobní vztahy, ale i vztahy na komunitní, národní a globální úrovni. Je to nekončící proces, charakteristický svou reproduktivností: udržováním, opravováním a zlepšováním života a jeho podmínek obecně. Má několik rovin, které vyžadují odlišné kompetence, jako je emocionální práce (například pozornost, loajalita, připravenost, oddanost, projevy starosti), duševní a mentální práce (například výchova, učení, rozvíjení, naslouchání, vytrvalost) i fyzická práce (například uklízení či vyživování). Péče je navíc dle Lynch zásadní a klíčová i ve vztazích k „ne-lidskému“ – k životnímu prostředí a planetě obecně.

Lynch péči zasazuje do tří odlišných sfér. Koncept tří vztahových sfér pomáhá autorce odlišovat intenzitu, vzdálenost, odpovědnost a intimitu pečujících vazeb. Jedná se o lásku (*love, love labour*), péči (*care, general care work*) a solidaritu (*solidarity, soli-*

arity work). *Love labour* je charakteristická pro péči poskytovanou v rámci nejbližších vztahů, rodin a domácností. Je spojena s přímou emocionální prací, s péčí o blízké, o děti a starší členy rodiny a také s vykonáváním domácích prací. Klíčová pro tento typ péče je silná intimita a intenzita vazeb a nevyhnutelnost, dlouhodobost a přímá odpovědnost, která je s touto péčí spojená. Sféra *general care work* pak poukazuje na vztahy, v nichž je přítomná jistá míra volby v intenzitě i v intimitě a také míra dobrovolnosti, časové nahodilosti a sdílené odpovědnosti. Typicky sem Lynch řadí vztahy širšího příbuzenstva, kolegů, přátel či sousedů. *Solidarity work* je sféra, která se nevyznačuje intimitou a zahrnuje „neznámé druhé“. Solidarita je pro autorku soubor hodnot a sociální praxe, jejímž cílem je vytváření a udržování komunit či občanská angažovanost ve prospěch lokálních a globálních společností.

Toto chápání lidských bytostí, sfér péče a jejího vzájemného působení slouží Lynch k analýze současného kapitalismu a poukázání na strukturální překážky k dosažení tzv. „afektivní rovnosti“. „Afektivní rovnost“ pak Lynch myslí požadavek na uznání všech lidí jako afektivních bytostí a tím i uznání péče jako hodnotné a nevyhnutelné a současně požadavek na rovné a spravedlivě distribuované možnosti a přístupy k péči a k projevům péče ve všech třech sférách (tzv. *LCS – love, care, solidarity*).

Kniha *Care and Capitalism* na 200 stranách hutného textu ukazuje, jak je afektivní rovnost nabourávána současným kapitalistickým řízením a jak narušování afektivních vztahů vede v důsledku k násilí, vyloučení a sociální nespravedlnosti na lokálních i globálních osách. Kniha je rozdělena do tří hlavních analytických kapitol a osmi podkapitol a doplňuje ji obsáhlá úvodní a závěrečná část, která textu dodává širší kontext v rámci akademických diskuzí a výzkumné práce ostatních autorek a autorů. Lynch každou část textu opatřuje shrnutím, což pomáhá při orientaci v tématech a v přehlednosti a kontextu hlavních konceptů, k nimž se autorka systematicky v textu obrací. Autorka v celé knize prolíná politickou, intelektuální a ideologickou perspektivu. V každé perspektivě ukazuje, jak kapitalismus na péči doléhá a také jakým výzvám čelíme, pokud „kapitalocentrický“ narativ chceme změnit.

První část knihy je věnovaná tomu, jakou roli hraje péče v kapitalismu i mimo něj. Lynch se vrací ke svému pojetí lidí jako afektivních bytostí a argumentuje, že péče je nezbytná pro lidský život a fungování společnosti, a to nezávisle na kapitalistickém systému. Lynch zmiňuje, že „afektivní rovnost“ nebyla nikdy dosažena v žádném systému a že každý systém historicky vedl a může vést k nerovnostem a nespravedlnostem v poskytování péče. Tím autorka otevírá i druhou část knihy. Současný kapitalismus je dle Lynch příznačný v tom, že jeho instituce jednak péči zneviditelňují, čímž neuznávají a zakrývají její hodnotu, a jednak péči využívají pro své vlastní zájmy. To, že je péče devalvována, je dle Lynch základním důvodem, proč jsou obecně ženy ve společnosti uznávány méně, což vede k dalším specifickým projevům strukturálních genderových nerovností. Lynch zdůrazňuje, že k péči jsou potřeba podmínky a zdro-

je, přičemž základní podmínkou je čas. Ženy a lidé ze sociálně, zdravotně, rasově či ekonomicky znevýhodněných skupin mají často nerovný přístup k času a k přijímání, delegování či poskytování péče, především té, která je komodifikovatelná. V problematice komodifikace péče ale Lynch vidí i moment narušení „kapitalocentrického“ pojetí péče – sféra *love labour* může být oddělitelná od druhých dvou sfér, protože je nekomodifikovatelná. Intimní vztahy jsou nenahraditelné ničím, co přináší tržní logika, a proto je podle autorky láska a intimita politickým a sociálním místem rezistence vůči kapitalistickému řízení. Druhou část knihy autorka uzavírá analyzováním ideologických neoliberálních mýtů, paradigmat a normativních konceptů. Ukazuje, jak koncepty jako soutěživost, úspěch, produktivita, svobodná volba či racionalita v současném kapitalismu stojí v cestě diskurzivních i praktických možností (a nutností) péče.

V závěrečné části se Lynch věnuje důsledkům neoliberálního neuznání a znehodnocování péče, které se projevuje násilím. Ukazuje, že nedostatek péče (ve smyslu LCS – *love, care, solidarity*) vede ke zneužívání, zanedbávání a násilí, a to nejen na úrovni jednotlivců, ale i na úrovni vytváření a utužování opresivních a „násilných“ společenských struktur vedoucích například k narušování solidarity a nedůvěře ve společnosti, k nedostatku prostoru na vyjednávání zájmů znevýhodněných skupin, k válkám a nedostatkům zdrojů. Autorka navíc velkou část této kapitoly věnuje také „násilí“, které je skrze kapitalistický narativ a praxi umožněno páchat na ne-lidských entitách – zvířatech a životním prostředí.

Kathleen Lynch ukazuje, že je potřeba vytvářet nové narativy, které oceňují péči ve všech třech sférách – v lásce, péči a solidaritě. K tomu je ale potřeba udělat velký kus intelektuální práce (kterou například představuje i tato kniha), která rozšíří diskurzivní možnosti. Je nutné redefinování ekonomických a sociálních rolí péče a uznání, že jde o zásadní a cennou práci, a ne o sekundární nebo neviditelnou činnost. Je nezbytné vytvářet takové narativy, které budou chápat péči jako nedílnou součást lidské existence, která přesahuje ekonomickou produktivitu a zahrnuje vztahové a afektivní dimenze.

Vedle intelektuálních výzev čelíme také změnám v ideologických narativech. Dle Lynch je nutné zpochybnit neoliberální paradigmata upřednostňující tržní hodnoty a individuální sebeprosazování. Vyzývá k vědomému vytváření takových perspektiv, kde je uznána a ceněna vzájemná závislost, péče a společné a sdílené společenské blaho. To zahrnuje kritiku a dekonstrukci narativů ospravedlňujících sociální, genderové, rasové, ekonomické a další nerovnosti a marginalizaci pečovatelské práce.

Diskurzivní a ideologickou perspektivu doplňuje Lynch o praktickou, tedy politickou změnu. Autorka zdůrazňuje nutnost kolektivního politického úsilí, jež pomáhá vzdorovat neoliberálním politikám podkopávajícím možnosti sociální spravedlnosti. V knize poukazuje na hnutí, která podporují pečovatelskou práci a řeší systémové nerovnosti z různých pozic. Lynch také apeluje na solidaritu a propojování různých

sociálních hnutí včetně feministických, antirasistických a environmentálních skupin s cílem integrovat péči do lokální i globální politické agendy. Bez tohoto propojení je dle autorky riziko, že se na cestě k sociální spravedlnosti vytvoří další nerovnosti.

Dovětek knihy tvoří krátká kapitola o pandemii covid-19. Kathleen Lynch na této specifické a globální události ukazuje hlubokou provázanost a vzájemnou závislost celého lidstva a demonstruje nezbytnost a nutnost péče. Dle Lynch nám pandemie odhalila obrovské zanedbání ve všech sférách péče, jež kapitalismus umožňuje, a nutnost univerzálně přehodnotit pečující narativ na úrovni diskurzivní, ideologické i praktické.

Kniha *Care and Capitalism* Kathleen Lynch je významným příspěvkem do diskuze ohledně krize péče a dopadů současného kapitalismu na společnost. Analyzuje klíčová paradigmatata a předpoklady, které leží v jádru současného neoliberalismu na úrovni politické, diskurzivní i ideologické, a zároveň poskytuje cesty a alternativní přemýšlení i praxi. *Care and Capitalism* je završením výzkumné a badatelské práce Kathleen Lynch a přináší ucelenou a velmi jasně vyargumentovanou analýzu současné společnosti z pohledu kritických feministických studií. Je to suverénní a koherentní dílo, kterému by se mělo dostat patřičné pozornosti i v českém feministickém a akademickém prostředí.

Strašáci genderu v nežitelné krajině

Hana Drštičková

Butler, J. 2024. *Who's Afraid of Gender?* New York: Farrar, Straus and Giroux.

Poznámka k jazyku: Judith Butler je nebinární autorstvo, a jelikož nemám informaci o tom, jaký rod by v češtině preferoval*a, volím formu s hvězdičkou.

Tzv. antigender hnutí, tedy aliance převážně pravicových a konzervativních ideologických sil, které označují gender za svého nepřítele, je v našem kontextu východní Evropy palčivě aktuální téma. Tato aliance, reprezentovaná jednotlivými osobnostmi jako Viktor Orbán, politickými stranami jako např. polský PiS, neziskovými organizacemi jako Hnutí pro život a církevními institucemi, šíří svůj ideologický postoj se vzrůstající efektivitou. Zaměřuje svou agendu na znepřístupnění bezpečných interrupcí (Graff, Korolczuk 2021; Svatoňová 2022), na konstruování queer a trans lidí jako ultimátně jinakých, destruktivních elementů (Svatoňová, Doerr 2023) a obecně na šíření patriarchálních, fašistických idejí. Jeho různým podobám se věnuje i tematický blok v tomto čísle.

Ve své čerstvé knize Judith Butler popisuje právě tento fenomén, a to v globálním měřítku, se zaměřením hned na několik jeho vrstev. Začíná knihu mapováním různých tvarů a forem, kterých antigender nabývá v odlišných geograficko-historických kontextech. V úvodu knihy nastiňuje koncept fantasmu jako primární optiku, kterou na antigender hnutí nahlíží. V kapitole *Global Scene* (Globální scéna) pak tento koncept rozvíjí skrze sledování spolupráce mezi pravicovými evangelikálními církvemi ve Spojených státech, Severní a Jižní Americe, východní Evropě a severní Africe. Následně se věnuje pozici a vlivu Vatikánu a katolické církve obecně. Na to navazuje hlubší analýzou situace ve Spojených státech amerických, kde vyzdvihuje současný útok na právní ochranu dostupných interrupcí a trans lidí, a pokračuje do Británie, kde se věnuje především ideologickým východiskům tzv. TERFs¹. Další dvě kapitoly jsou vyhrazené komplexnímu vymezení Butler vůči dualitě pohlaví vs. gender a argumentaci pro model neoddělitelnosti obou aspektů a jejich vzájemného ovlivňování a spolukonstrukce. Závěrečný blok dvou kapitol je věnován rasizovaným a koloniálním složkám konstrukce (anti)genderu a otázce překladu jazykově-kulturních instancí genderově podmíněných zkušeností.

Stejně jako v knize je i v této recenzi třeba na úvod definovat pojem fantasmu. Jde o původně psychoanalytický pojem, který skrze *Who's Afraid of Gender?* překračuje hranice disciplín. Butler ho popisuje jako „psychosociální fenomén, místo, kde se intimní strachy a úzkosti společensky organizují, aby podněcovaly politické vášně“ (s. 14, překlad vl.). To, co antigender hnutí pojmenovává jako (G)gender, má být právě takovým kolektivním fantasmem, kterého politické aktérstvo využívá jako nástroje k posilování vlastních (patriarchálních, konzervativních, pravicových až fašistických) pozic. Antigender hnutí je díky používání tohoto nástroje náročné uchopit a pochopit. Nehraje totiž podle pravidel podkládání tvrzení fakty či udržování jednotného tvrzení, jak Butler trefně píše, tedy: „Není možné plně rekonstruovat argumenty používané hnutím proti genderové ideologii, protože se nedrží standardů konzistence nebo koherence.“ (s. 28, překlad vl.) Fantasm je ze své podstaty odpoután od reality, a proto v sobě může pojímat široké spektrum vzájemně protichůdných imaginárních hrozeb. Pod jedním slovem, v tomto případě „gender“, lze proto zahrnout bezpočet hrozeb a forem destruktivní síly. Gender tak může být zároveň zkratkou pro uskupení a snahy „neomarxismu“ zneužívajícího a matoucího bezbranné děti, zvrácených individuů snažících se rozvrátit stát a tradiční rodinu či antisemitisticky vykreslené kapitalistické elity. Tedy v podstatě kohokoliv, kdo se v daném prostředí a čase jeví jako zosobnění cizího, méně-než-lidského nepřitele.

Butler předkládá tezi, že současná společnost je dovedená do bodu konstantního všudypřítomného strachu a úzkosti, se kterou antigender pracuje a koncentruje

¹ Trans-exclusionary feminist, trans lidi vylučujících, či dle jejich vlastního pojmenování „gender critical“ (kritických k genderu) feministek.

a přeměrovává ji z jejich skutečných příčin na groteskního strašáka jménem Gender. Tyto strachy a úzkosti jsou podle něj* ní reakcí na odcizující neoliberalismus, klimatickou a ekonomickou krizi, vzrůstající moc globálních finančních institucí a pokračující dědictví koloniálního útlaču. Butler v první kapitole tedy především mapuje kombinace lokálně relevantních úzkostí a způsobů, jak je antigender využívá a přetváří do forem, ve kterých slouží k posílení moci církve a lokálních politických aktérů skrze podněcování rasismu, transfobie, prolifeismu a antisemitismu.

Díky pohledu „z výšky“, který se nesoustředí nutně na detaily jednotlivých instancí, ale spíše na jejich početnost a rozšířenost, vynikne složitá síť spojení, vývozu/dovozu ideologie a dlouhodobé, vzájemné podpory mezi aktéry antigender hnutí všude po světě. Zároveň Butler poukazuje na to, jak aktérstvo v těchto spojenečtvích do velké míry sdílí agendu, nicméně ji prosazuje rozdílnými argumenty, které si často protirečí, což však paradoxně pozici antigenderu ve světě jen posiluje.

Druhá kapitola s názvem *Vatican Views* (Názory/pohledy Vatikánu) rozebírá především rétoriku, skrze kterou se katolická církev snaží prosazovat svoji verzi skutečnosti – tedy že existuje nezpochybnitelná a nenarušitelná, bohem vytvořená dualita mezi mužem a ženou, což jsou jediné dvě možnosti prožívání lidskosti. Butler trefně popisuje, jak Vatikán projektuje vlastní násilnou koloniální historii prosazování ideologie genderového dimorphismu a heterosexuality jako podmínky morálnosti a podřazenosti žen do hnutí za osvobození od všeho zmíněného. Tedy jak Vatikán konstruuje představu, že „gender“ je násilná, až znásilňující síla, která uplatňuje své názory a praktiky na ostatní, především na bezbranné a nevinné².

V duchu obviňování jiných z násilí, jež sám obviňující páchá, se nese i další kapitola, pojednávající o zkušenosti z prostředí Spojených států. Butler se zamýšlí nad současnou vlnou zakazování knih v amerických školách a obecně omezování jakéhokoliv vzdělání a kontaktu s queer zkušeností a kulturou. Dospívá k závěru, že zde opět dochází k projekci. Příznivci* příznivkyně antigenderu sdílí představu, že čtení knih automaticky infikuje jejich čtenářstvo a že „gender“ funguje stejně jako konzervativní náboženské komunity – tedy dogmaticky a nenávisně. Dovolávají se tedy „osvobození“ od genderového diktátu na školách a tím se snaží prosadit diktát svých vlastních hodnot.

Z knihy poněkud vystupuje kapitola nazvaná *Trump, Sex, and the Supreme Court* (Trump, pohlaví a nejvyšší soud) o sporu o právní definování pohlaví/genderu a s ním spojený nárok na obranu proti diskriminaci. Tato kapitola je oproti ostatním poněkud hutnější a čtenářstvo neznalé procesů amerického soudnictví a právníckého žargonu se v ní může poněkud ztrácet. Zachází se zde hlouběji do komplikovaných a abstrakt-

² Což je, jak Butler píše, vskutku paradoxní, vzhledem k tomu, že katolická církev, ne trans/queer lidé, je mimo jiné prokazatelně dlouhodobě pachatelem sexuálního násilí na dětech.

ních slovních definicí a jejich právních významů. I tak lze ovšem ocenit interdisciplinarní knihy, která se zde zjevně projevuje – není příliš časté, že by se filozofie, sociální vědy a právo setkávaly v textu, který je míněn pro širší veřejnost.

Zajímavé napojení na zkoumání představy genderu jako cizího prvku, který vniká do čistých prostorů a těl a kolonizuje je, poskytuje následující kapitola zaměřená na TERF hnutí v Británii. V tomto případě se podle Butler jedná o pomýlené bránění hranic určité genderové identity. Butler popisuje pozici TERFs jako nárokování si genderové kategorie ženy jako pouze jejich, jako jejich vlastnictví a pevnost, do které nelze pustit kohokoliv, kdo neodpovídá jejich představám. Trans ženy jsou vyobrazovány jako násilní vetřelci v cizím území. Butler velmi přímočaře reaguje na tuto tendenci – nikdo podle něj*ni nevlastní kategorii žena, nikdo nemá monopol na ženství a ženství zároveň není nedostatková komodita, kterou by trans ženy mohly nějak uzurpovat. Připomíná, že samotný feminismus je od počátku postaven na tom, že definice ženy lze přetvářet, jinak by společenský posun v genderovém osvobození nebyl možný.

Na zaměření na TERF hnutí přímo navazuje trojice kapitol *What About Sex?* (A co pohlaví?), *What Gender Are You?* (Jaký ty máš gender?) a *Nature/Culture: Toward Co-Construction* (Příroda/kultura: spolukonstrukce), které jsou tematicky silně propojené. První z kapitol je do jisté míry odpovědí na prohlášení, které se (nejen) v TERF rétorice prominentně objevuje, tedy že genderová teorie se snaží popřít existenci pohlaví. Butler v této kapitole shrnuje různorodé pozice a debatu uvnitř genderových studií a příbuzných oborů, debatu, která je podstatně členitější, živější a méně dogmatická, než jak si ji antigender hnutí představuje. Rozdíly mezi těly existují, ale to, jak jsou vnímány, je vždy už předem ovlivněno konstrukty genderu ve společnosti. Na tuto kapitolu navazuje druhá z trojice, *What Gender Are You?*, která se více soustředí na praktické implikace dogmatického schématu genderového dimorphismu na základě genitálií. Činí tak skrze hlubší studii případu institucionálního násilí na intersex dětech, které byly „opravovány“ tak, aby do tohoto schématu zapadaly, nezávisle na tom, jak tyto invazivní procesy dopadaly například na jejich budoucí schopnost prožívat sexuální potěšení. Závěrečná kapitola z trojice pak dále rozvíjí tezi, že biologická a sociální realita od sebe nejsou oddělitelné, jsou vzájemně se ovlivňující, společně a navzájem se konstruuující. Tato kapitola tak do jisté míry opakuje pozici vyjádřenou už mnohokrát z různých zdrojů, nicméně zde je tento postoj velmi citlivě a evokativně syntetizován do kompaktního celku.

Oceňuji, že Butler zahrnuje do svého textu i koloniální a imperiální taktiky antigenderu, které se například snažily (a v různých formách stále snaží) vymazat *queerness* z kulturních historií kolonizovaných oblastí. Občas je dobré zopakovat základní fakta: *queerness* je a byla všude a vždy, tudíž ji nelze stavět do opozice proti jakémukoliv národu, státu či etnicitě (tzn. tvrdit, že *queerness* je cizí, neafrická, nepolská, neamerická...). Součástí kapitoly *Racial and Colonial Legacies of Gender Dimorphism* (Rasové

a koloniální dědictví genderového dimorfismu), kde se Butler těmto postkoloniálním pohledům více věnuje, je znepokojivý, ale zásadní ponor do dimenzí genderu jako nástroje koloniálního útaku. Butler kritizuje neoliberální imperiální narativ, že zákony formulované proti genderově motivované diskriminaci jsou blahovonně vyváženy do světa „západem“ a jejich odmítnutí je známkou nedostatků zemí globálního jihu³. Butler píše: „Obrana genderu musí být spojena s kritikou finančního nátlaku, pokud ‚gender‘ nemá být identifikován jako jeden z jeho nástrojů.“ (s. 62, překlad vl.)

Butler však v této i následující kapitole, *Foreign Terms, or the Disturbance of Translation* (Zahraniční termíny a/nebo porucha překladu), upozorňuje i na to, že jazyk evokující napadení cizí kolonizující mocí používá ve spojitosti s genderem i aktérstvo, které má na tyto konotace velmi pochybné právo. Velmi trefně a neotřele například poukazuje na to, že v evropském prostředí je gender zobrazován jako kolonizující stejným způsobem jako ne-bílé uprchlictvo. Jako cizí entita, která přichází zvenčí s jasnou agendou oslabit a zničit národní kulturu a identitu. Jak imaginární entita gender, tak imaginární kolonizující masa migrantů (dominuje narativ, který vykresluje příchozí jako především muže) jsou zobrazovány jako agresivně, excesivně sexuální a obzvláště hrozné pro ženy a děti. Butler popisuje, jak jsou tyto dvě myšlené entity v rétorice krajní pravice často zobrazeny jako spiklenecky spolupracující na záhubě bílé Evropy v duchu *replacement theory* (teorie nahrazení). Queer lidé a aktivisté*aktivistky za dostupné interrupce mají podle této rétoriky úmyslně snižovat počet „evropských“ dětí, zatímco rasizované uprchlictvo je vyobrazeno jako produkující nekonečný proud potomstva ve službách „převálcování“ místních. Butler tak ilustruje propojené nádoby rasismu a queerfobie produkující dehumanizaci, která je obzvláště ve východoevropském kontextu palčivě přítomná v politickém diskurzu.

Ve stejné kapitole, *Foreign Terms*, pak Butler především vyzývá čtenářstvo, a nahlíží na nepřeložitelnost jako na překážku a nepokouší se ji vždy za každou cenu překonat. Obzvláště co se týče pojmenování specifických prožívání genderu. Butler zmiňuje, že queer jazyk může vymazávat diverzitu, pokud trváme na používání pouze hrstky anglofonních pojmů. Což ovšem neznamená, že tyto pojmy nemohou ty lokální rozšířit nebo nahradit ty, které byly z místního jazyka vymazány soustavnou perzekucí přerušující mezigenerační předávání vědění.

Opakujícím se prvkem, který prochází celou knihou, je volání po žitelném světě a spojení (mezi odpůrci antigender hnutí). Oba pojmy a to, jak je Butler používá, tu zde proto ještě samostatně rozvedu.

³ Zde si dovoluji poznámku vzhledem k současné situaci probíhající genocidy v Gaze, na kterou je popisovaný princip často aplikován. Izrael je známý performativní nakloněností k LGBTQ+ komunitě, nicméně i když pomineme to, že v samotné Gaze existuje queer komunita, která je vyvražďována se zbytkem populace, queer práva nelze šířit osadnickým kolonialismem a bombami.

Co se žitelného světa týče, definuje ho Butler jako stav, k jehož dosažení je třeba dekonstruovat a vymýtit falešné ideové konstrukce antigender hnutí. Opakovaně v textu vyzdvihuje (nejčastěji ve spojitosti s trans komunitou, ale i jako obecný princip pro všechny bytosti) prostý požadavek žít, pohybovat se, milovat a volně dýchat bez obav z násilí (různé variace tohoto požadavku např. na stranách 14, 17, 28, 43, 138, 173, 210 a 251). Přispění k naplnění tohoto požadavku si stanovuje jako stěžejní cíl celé knihy (s. 28). Zmíněné podmínky pak shrnuje v pojmu žitelnosti (a jejich absenci jako nežitelnosti) světa. Dožadovat se světa pouze žitelného (a ne například radostného nebo osvobozeného) pro všechny se může zdát jako příliš skromné. Nicméně v průběhu čtení knihy dostává zdánlivě skromný požadavek Butler větší smysl a opodstatnění. Kniha totiž popisuje současnou situaci, kdy pro mnohé svět žitelný není a okruh těch, pro které je, se aktivně zužuje. Pro značnou část populace nejsou totiž principy svobody a rovnosti abstraktními ideály, ale podmínkami k životu.

Dalším požadavkem, či spíše návrhem na strategii odporu proti antigender hnutí je tvoření spojenectví, aliancí. Tak jako je aktérstvo používající gender jako všeobsažného bubáka globálně propojeno, tak by podle Butler měly být propojeny všechny skupiny, proti kterým je namířeno. Absence spojenectví tam, kde by logicky podle Butler mělo být, je například jedním z pilířů tzv. TERFs. Butler citlivě popisuje linky spojenectví, které nemusí být vždy přímočaře zřejmé. Tyto linky propojení na síti útlaku k sobě vážou zastánce postkoloniálních snah, reprodukční spravedlnosti, trans a queer osvobození a v podstatě každého a každou, kdo by rád zachovali aspoň malé zóny žitelnosti na klimatickou krizi sužované planetě. Vystává však otázka, k čemu přesně mají aliance podle Butler směřovat, jak mají společného cíle dosáhnout. Absenci řešení však nelze knize příliš vyčítat, vzhledem k tomu, že se stále jedná o akademický text, i když na poměry Butler o něco více přístupný, v tomto formátu se jen zřídka dostává prostoru návrhům řešení společenských krizí a pozornost se spíše soustředí na jejich analýzu.

Obecně je kniha až na výjimky čtenářsky přátelská a čtivá. Sám*sama Butler uznává, že zastánci antigender postojů jeho/její knihy nikdy nečtou, stejně jako by nečetli „písmo satanovo“. Možná však *Who's Afraid of Gender* dosáhne na čtenářstvo, které se ještě zcela nevyhranilo a přistupuje k tématu s otevřenou myslí. Stejně tak je rozhodně hodnotným výchozím textem pro akademickou obec, která se o antigender začíná zajímat, protože obsahuje srozumitelně vysvětlené důležité koncepty a informace. Určitě je i tak třeba vydat se dál a číst i autorstvo z jiných než amerických či britských kontextů, které má často, jak i Butler potvrzuje, s antigender hnutím unikátní teritorializovanou zkušenost.

Literatura

Graff, A., E. Korolczuk. 2021. *Anti-Gender Politics in the Populist Moment*. London: Routledge.

Svatoňová, E. 2022. How Feminists Became Baby Snatchers: The Making of the Anti-Gender Discourse in Czechia. PhD Dissertation, Aarhus University.

Svatoňová, E., N. Doerr. 2024. How Anti-Gender and Gendered Imagery Translate the Great Replacement Conspiracy Theory in Online Far-Right Platforms. *European Journal of Politics and Gender* 7 (1): 83–101, <https://doi.org/10.1332/25151088Y2023D000000006>.

ZVEME VÁS
NA 32. KONGRES K SEXUÁLNÍ VÝCHOVĚ

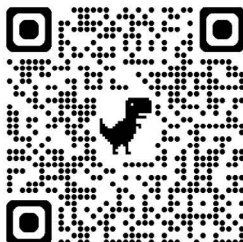
S PODTITULEM

WELLBEING, EDUKACE & SEXUALITA

V rámci programu se můžete těšit na hlavní přednášky:

- **Škola jako lék na rozdělenou společnost**
(doc. Mgr. Lucie Jarkovská, Ph.D.)
- **Duševní zdraví LGBTQ+ lidí v kontextech**
Česka a Evropy (RNDr. Michal Pitoňák, Ph.D.)
- dále také na **tematické workshopy**
a speciální hosty – tvůrce seriálu **Sex O'Clock**

Více informací a přihlášku naleznete
na webu www.planovanirodiny.cz

Report from the Symposium 'Central-European Masculinities in a Comparative Perspective'

Shana De Sousa

The international symposium Central-European Masculinities in a Comparative Perspective, held on 19–20 June 2024 at CEFRES in Prague, was a pivotal event in the field of Critical Studies on Men and Masculinities. Organised as part of the Central-European Masculinities research project, this symposium brought together leading academic institutions across Central Europe: the Institute of Literary Studies at the University of Silesia in Katowice, the Department of Czech and Comparative Literature at Charles University, the Institute of Czech Literature at the Czech Academy of Sciences, the Institute of Polish Culture at the University of Warsaw, the Institute of Slovak Literature at the Slovak Academy of Sciences, the Center for Social Sciences – Sociology Institute in Budapest, and the French Research Center in Humanities and Social Sciences (CEFRES – CNRS-MEAE). The event was supported by the French Ministry of Higher Education and Research through the PARCECO programme. The symposium explored the construction and deconstruction of masculinities in Central Europe within historical and contemporary contexts. The interdisciplinary discussions highlighted the dynamic and contextual nature of masculinity, integrating local perspectives into the global academic discourse. Sessions covered a wide range of themes, from literary modernity to queer masculinities under state socialism, fostering a comprehensive dialogue among scholars. This review provides insights into the presentations and their contribution to the understanding of masculinities in Central Europe.

The first and second panels of the symposium, titled 'Modernity & Masculinity', presented perspectives on the evolution of masculinities in Central and Eastern Europe. Marcin Filipowicz (University of Warsaw – University of Hradec Králové) explored 19th-century Czech masculinities, highlighting the interplay between gender, nationalism, and hegemony. He traced the evolution of Czech masculinity within the Habsburg Empire, noting how nationalist movements shaped masculine ideals, arguing against a simplistic Austrian-German dichotomy, and presenting Czech masculinity as both resistant and participatory in response to Austrian hegemony. Ivana Taranenková (Institute of Slovak Literature, Slovak Academy of Sciences) focused on Slovak literature's portrayal of masculinity from the 19th century to the present. She analysed literary representations of father-son relationships and the portrayal of anti-heroes in post-communist narratives. Michal Pitoňák (Czech National Institute of Mental Health) examined LGBT+ activism in Central and Eastern Europe, contextualising it within the region's socio-political history from the 1930s to contemporary

Pride movements. Pitoňák analysed the impact of morality politics on LGBT+ rights, exploring societal attitudes and policy developments across different countries. His analysis of ontological insecurity underscored the complex intersections of masculinity, politics, and activism in the region.

The second panel offered insights into the evolving representations of masculinity in late 19th- and early 20th-century (Central) Europe. Romain Courapied (ISFEC BRETAGNE / Université Rennes II – Haute-Bretagne) explored late 19th-century decadent literature and delved into themes of instability and societal anxieties, criticising essentialist perspectives on masculinity and advocating for a constructivist approach. Judit Acsády (Institute of Sociology, Hungarian Research Network) and Zsolt Mészáros (Petöfi Museum of Literature, Budapest) shifted the focus to Hungary and examined the intersections of masculinity, feminism, and societal modernisation at the turn of the 20th century. They highlighted the role of feminist movements in reshaping gender relations and promoting women's social emancipation, emphasising the active participation of men in advocating for women's rights through their exploration of Ede Harkányi's writings. Aleksandra Dębińska's (University of Silesia in Katowice) presentation on war invalids[war disabled] in the Second Polish Republic provided a critical examination of the marginalised status of veterans who suffered war injuries, focusing on the dehumanising impact of war on masculine identities and critiquing the sentimental narratives that obscured the realities of war-induced disabilities. Her research underscored the need for broader scholarly attention to the experiences of war invalids in Polish literature, challenging prevailing notions of heroic masculinity.

The next two panels, titled 'Under State Socialism', were dedicated to masculinities in socialist contexts, examining masculinity in diverse areas of life, from everyday practices to military service. Peter Hallama (Université Paris I Panthéon-Sorbonne) reassessed masculinity under state socialism and challenged the prevailing scholarly narratives by advocating for a more nuanced understanding. He highlighted the diversity of socialist masculinities beyond state-sanctioned ideals, exploring how these were negotiated and contested in everyday life, based on examples such as debates on fatherhood and homosexual identities under state socialism. Iwona Kurz (University of Warsaw) focused on the visual discourse surrounding military service in Czechoslovakia and Poland, framing the army as a total institution within totalitarian regimes. She examined how images and narratives portrayed military life and revealed its dual role in shaping societal perceptions and individual experiences. Kurz's interdisciplinary approach illuminated the emotional and social dimensions of military service, and she argued that it was pivotal in shaping masculine identities and citizenship ideals.

The next panel offered perspectives on masculinity amidst political repression and societal constraints. Jan Matonoha (Institute of Czech Literature, Czech Academy of Sciences) critically examined Czech independent fiction of the 1970s and 1980s,

focusing on how dissident writers adopted heroic, macho identities in response to state oppression. He revealed the deeper vulnerabilities beneath their bravado, integrating insights from masculinity studies to complicate traditional heroic narratives and critique sexist tropes in works by Milan Kundera and Jan Křesadlo (*Gravelarks*). Julija Ovsec (Institute of Czech Literature, Czech Academy of Sciences) explored lavender marriages in Slovenian literature through Mira Mihelič's novel *April*, portraying these unions as concealing homosexuality behind heteronormative ideals. Contextualising Slovenia's early acceptance of same-sex unions against pre-WWII criminalisation, Ovsec critiqued societal norms and gender expectations through Mihelič's avant-garde style.

In the fifth and sixth panels on queer masculinities, Antoine Idier (Sciences Po Saint Germain en Laye) offered a nuanced historical analysis of homosexuality and masculinities, critiquing the modern categorisations of lesbian women and homosexual men that emerged in the late 19th century. Zdeněk Sloboda (Palacký University Olomouc) examined the complex dynamics of masculinity in sports and the experiences of LGBTQ+ athletes. He contextualised sports as a domain reinforcing heteronormative, masculinist ideologies, particularly in male-dominated team sports like football and basketball. Anna Džabagina (French Research Center for Humanities and Social Sciences, CEFRES – Charles University) then explored the historical evolution of the historical evolution of expressions of masculinity among lesbians in the region. She traced the emergence of modern lesbian identities, highlighting early instances of gender-bending and cross-dressing as strategies for covertly living in intimate (same-sex?) relationships among pioneering figures like Maria Duřebianka and Maria Rodziejwiczówna. Darko Ilin (University of Nova Gorica) delved into Pavle Zidar's literary portrayal of queer masculinities in state-socialist Slovenia. He analysed Zidar's literary corpus, noting how masculinity was constructed and contested under state-socialist regimes through the example of works like *The Novel about Hannibal*.

The last panel, 'Contemporary Stakes', offered perspectives on masculinity in philosophical and cultural contexts, examining intersections between the private and public spheres and the roles of archetypes in Czech cultural identity. Libuše Heczková and Kateřina Svatoňová (Charles University) explored masculinity through the lens of Jan Patočka's philosophical insights and Wim Wenders' film *Perfect Days*. They began by analysing Levinas' concept of *la caresse* (Fr. 'the caress'), examining its implications for gender roles and relationships in historical and contemporary contexts. Heczková and Svatoňová contrasted perspectives on public and private realms, highlighting Patočka's critique of societal power dynamics and victimhood. Their analysis of Wenders' film underscored its critique of traditional gender norms, reflecting contemporary discourses on masculinity and identity. Stefan Segi (Institute of Czech Literature, Czech Academy of Sciences) focused on Czech cultural archetypes – war-

rriors, sages, and hipsters – to explore the evolution of masculinity amidst societal and ideological shifts. He traced these archetypes' roots to mediaeval constructs of national identity and analysed their portrayal in contemporary contexts such as popular culture and literature.

After the panels, Filip Mazurkiewicz and Wojciech Śmieja (University of Silesia in Katowice) presented their comprehensive research on forms of masculinity in Polish literature and culture from 2015 to 2019. They used a historical approach to unravel the evolution and construction of masculinity in Poland and situated hegemonic masculinity within the unique socio-political context of 19th-century Poland, accentuating the distinctive national expression (of masculinity?) in literature shaped by noble democracy and a political landscape open to free citizens. They argued that the representation of dislocated masculinity often manifested itself through heroic archetypes symbolising loss and resistance, and they critiqued the traditional binary oppositions between masculinity and femininity as insufficient to capture nuanced realities and explore instances where men are portrayed as effeminate. Central to their research was the deconstruction and reconstruction of masculinity across different historical epochs, highlighting shifts in masculine prototypes. Literary analysis of Janusz Rudnicki's short story 'Śmierć czeskiego psa' (The Death of the Czech Dog) and its depiction of hypermasculine heroes underscored these themes. Their interdisciplinary approach revealed how the dominant fictional narratives of masculinity have influenced perceptions and ideals of power and identity in Polish society.

The international symposium on masculinities in Central Europe concluded with a synthesis of insights and proposed future research directions. Researchers highlighted the need for specific methodologies and theoretical frameworks that integrate local academic traditions predating global influences. Discussions questioned the existence of a distinct Central European approach to masculinity studies, stressing the importance of regional collaboration and sharing resources. Proposals included compiling bibliographies, exploring the genealogy of feminist thought in Central and Eastern Europe and examining masculinist movements and Jewish masculinities. Possibilities for future research include thematic clusters for focus group discussions on topics like fictional portrayals of masculinity and historical contexts.

8. národní konference

Sociální bezpečí: od opatření k akci

Termín konání akce: 10. 9. 2024

Místo konání akce: Akademie věd ČR, Národní 3, Praha 1 + online

Letošní národní konference o genderu a vědě se zaměří na téma bezpečného a důstojného pracovního a studijního prostředí se zaměřením na genderově podmíněné násilí.

Cílem konference je posunout diskusi všech zainteresovaných aktérů směrem ke konkrétním krokům a opatřením, které povedou ke zlepšení situace v českém akademickém prostředí.

Na konferenci budou též představeny příklady nově zaváděných institucionálních politik, opatření a nástrojů vyvinutých v rámci činnosti NKC – gender a věda a mezinárodního projektu UniSAFE.

Národní konference jsou bienálně organizované události, které se zaměřují na téma genderové rovnosti ve výzkumu a vysokém školství. Jejich cílem je diskutovat vývoj situace v ČR a kroky a opatření směřující ke zlepšování pracovních podmínek z hlediska genderové rovnosti.

Registrace jsou otevřené! Formulář k přihlášení se na konferenci najdete zde: <https://soc.cas.cz/akce/8-narodni-konference-nkc-gender-veda-socialni-bezpeci-od-opatreni-k-akci>.